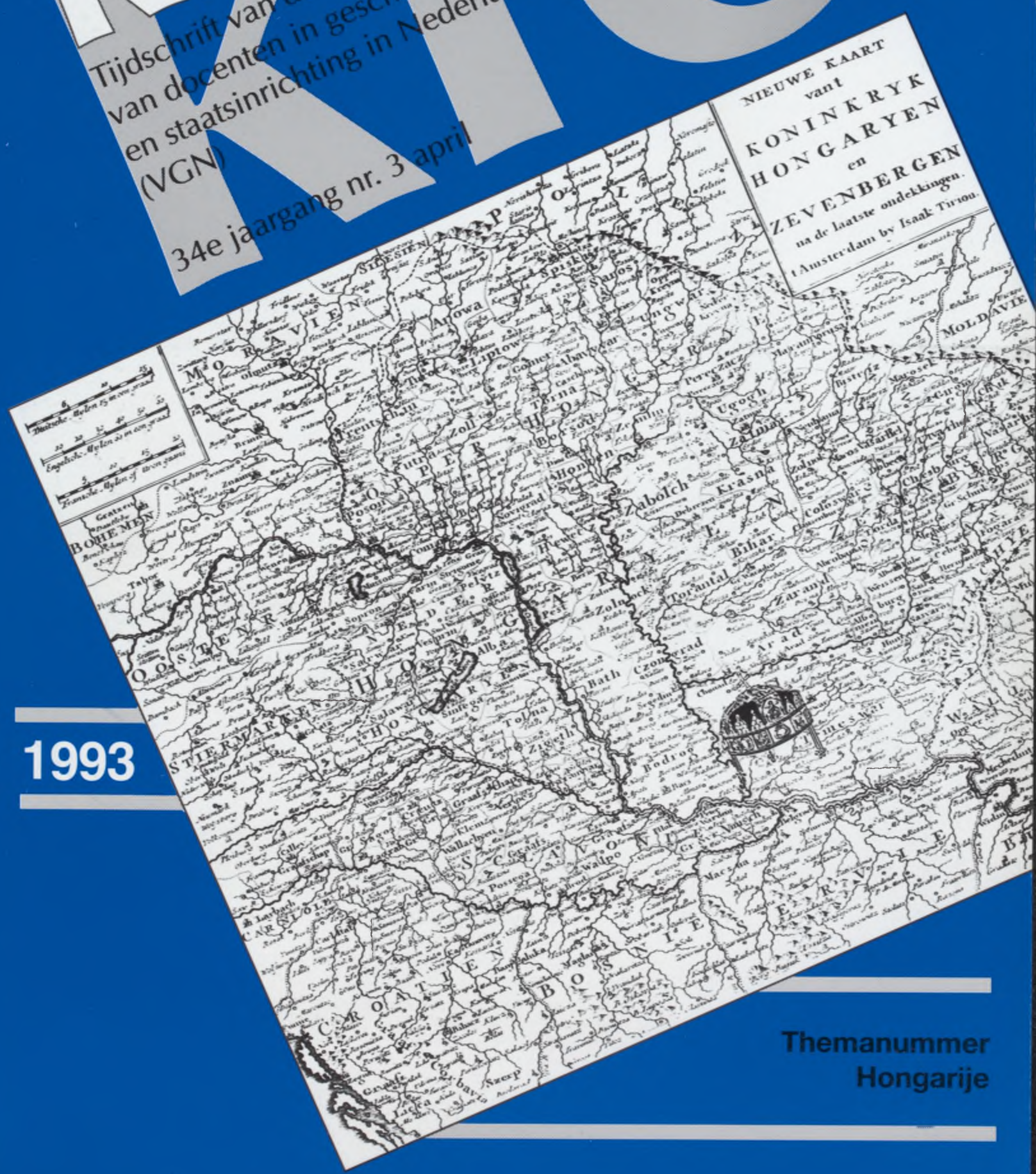

KLEIOGEOG

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

34e jaargang nr. 3 april

1993

Themanummer
Hongarije

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, *voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis)*, Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, *vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten)*, Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, *1e secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit)*, Patrijsslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, *2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs)*, Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, *penningmeester (financiën, ledenwerving)*, Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

FR. Kat (*buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen*), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

M. Otten (*volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving*), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

L.M.I.V. Nolet, Reestraat 32, 6531 JM Nijmegen. Tel. 080 - 550749

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1993 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lessen, de school en de categorie waartoe u behoort.

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter*, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030 - 892580

J.A. de Ruiter, Almelo.

B. Engbers, Utrecht.

I.D. Verkuil, Hilversum

H.J.C. Termeer, Nijmegen.

R.P. Slotboom, Utrecht.

J.L.G. van Oudheusden,

Waalwijk.

Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.

Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1993 kost een abonnement:
Nederland en België f 90,-
Buitenland f105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f130,-
Losse nummers f9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:

1 pagina f410,-

1/2 pagina f325,-

1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

DE JAREN VIJFTIG VAN DE EEN ZIJN DIE VAN DE ANDER NIET ...

VERTROUWDE PATRONEN, NIEUWE DROMEN

Vertrouwde patronen, nieuwe dromen

Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1973

Samenstelling en redactie Hélène Vossen, Marjan Schwegman, Peter Wester

de bundel artikelen en bronnen bij het CE-onderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973' samenstelling en redactie Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester

De leden van de stofomschrijvingscommissie hebben als achtergrondinformatie bij het CE-onderwerp van 1993 en 1994 over Nederland een geïllustreerde bundel samengesteld over de aspecten van de jaren vijftig en zestig die in het examen aan de orde komen. In de vier eerste artikelen worden de relevante politieke,

sociale en economische ontwikkelingen in de periode geschetst.

Door middel van illustraties is geprobeerd iets van de tijd te laten zien.

Deze derde bundel bij examenonderwerpen is te bestellen door f40,- (prijs inclusief porto) over te maken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag. Tijdens de WIEG-bijeenkomsten is de bundel verkrijgbaar voor f35,-.

Wanneer u in 1994 betrokken bent bij het examen onmisbaar!

Themanummer Hongarije

De laatste koning, Karel IV van Hongarije, met de kroon van de heilige Stefanus.

Hongarije verloor in 1919 grote delen van het grondgebied aan de buurlanden; van 1000-jarig koninkrijk naar republiek.

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, actualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

4 Bij dit nummer

6 Dik Verkuil - Duizend jaar eenzaamheid

De Hongaren beschouwen zich als voorpost van het beschaafde Westen tegen het barbaarse Oosten. Een gevoel dat niet van vandaag of gisteren is, zo blijkt uit dit artikel van Dik Verkuil over duizend jaar Hongarije. Maar de liefde werd door het Westen meestal niet beantwoord!

17 László Marác - Taal, kunst en de oorsprong van de Hongaren

Duizend jaar geleden stormden de Hongaren vanuit de steppen Europa binnen. Van die gevreesde ruiters is weinig bekend. Waren ze de erfgenamen van de Hunnen of van de Scythen?

Om op deze vraag het antwoord te vinden bestudeert László Marács hun taal, mythologie en kunst.

23 Henk van de Graaf - Michiel Adriaensz. de Ruyter als Hongaarse volksheld

Hongarije was in de zestiende eeuw de meest protestante natie van Europa. Maar anders dan in Nederland sloeg Rome hard terug. De Ruyter moest de laatste protestantse voormannen in veiligheid brengen. De theoloog G.H. van de Graaf kijkt terug op twee tragische eeuwen.

28 Péter Csikós - Het rampjaar 1919

In 1919 werd Hongarije opgedeeld. Honderdduizenden Hongaren woonden ineens in het buitenland. Zij draaiden op voor de oorlogspolitiek van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie.

Péter Csikós beschrijft hoe de edelman Mihály Károlyi te laat probeerde de bakens te verzetten.

33 Ruud Slotboom - 1956

Na de Hongaarse opstand zijn vele tienduizenden Hongaren naar het vrije Westen gevlucht. Vijfduizend kwamen in Nederland terecht. Ruud Slotboom sprak met twee van hen over die heroïsche dagen. Tussen de raderen van de geschiedenis.

En verder

40 In 't kort en recensies

43 Kleiokrante

Bij dit nummer

In het luidruchtige concert der Oost- en Middeneuropese volkeren blazen de Hongaren tegenwoordig slechts een bescheiden partijtje mee. Het Hongaarse communisme hief in 1989 als enige zichzelf op, en sinds deze geruisloze aftocht lijkt Hongarije een stabiele democratie. De regering-Antall is de enige democratische regering in het voormalige Oostblok die sinds de val van het communisme onafgebroken aan de macht is. De wereldpers heeft dan ook meer belangstelling voor de Serviërs, de Kroaten, de Bosniërs, de Tsjechen, de Slowaken, de Albanen, de Roemenen, de Moldaviërs, de Georgiërs, de Armeniërs, de Azeri's en zelfs de Abchaziërs. Al die ontdoode volkeren haalden de afgelopen drie jaar min of meer regelmatig de voorpagina's. De Hongaren figureerden slechts in korte berichtjes op de buitenlandpagina's.

Toch zijn ook zij volop bij de etnische conflicten in centraal-Europa betrokken. In Servië, Roemenië en Slowakije wonen grote Hongaarse minderheden, die worden onderdrukt en bedreigd. Als gevolg daarvan zitten in Hongarije 100.000 vluchtelingen in kampen.

Over de naar schatting anderhalf miljoen Transsylvaanse Hongaren in Roemenië is nog het meest bekend. De anti-Hongaarse politiek van Ceausescu, die duizenden Hongaarse dorpen van de aardbodem wilde wegvagen, leidde tot spanningen met Hongarije. Een opstand onder leiding van de Hongaars-Roemeense bisschop Tökes was de inleiding tot de ondergang van Ceausescus regime. De huidige Roemeense heersers zetten diens anti-Hongaarse politiek in afgezwakte vorm voort, maar een deel van de oppositie eist een veel krachtiger optreden tegen de Hongaren.

De 600.000 Hongaren in Slowakije voelen zich bedreigd door anti-Hongaarse uitspraken van leidende Slowaakse politici. Daarbij komt dat in de Slowaakse grondwet het Hongaarse recht op een eigen taal niet wordt erkend.

Misschien hebben de 400.000 Hongaren in het noorden van Servië, de Vojvodina, nog de meeste reden tot vrees. Servië is vorig jaar een felle nationalistische campagne tegen de Hongaren gestart. Het onderwijs in het Hongaars werd van de ene op de andere dag geschrapt, jonge Hongaren werden gedwongen dienst te nemen in het Joegoslavische leger en Hongaren werden uit hun huizen gezet, die werden ingenomen door uit Bosnië gevluchte Serviërs. In januari 1993 waren 60.000 Hongaren de Vojvodina ontvlucht.

In 1990 wijdde KLEIO een heel nummer aan Roemenië.

Aanleiding vormde de recente val van Ceausescu, waardoor dit land in het brandpunt

van de aandacht kwam te staan. Ook dit Hongarije-nummer is tot stand gekomen naar aanleiding van een actueel gebeurtenis, namelijk de start van de etnische schoonmaak in de Vojvodina. Deze gebeurtenis is in de pers vrijwel genegeerd, maar is vanuit historisch perspectief zeker zo interessant als de spectaculaire ondergang van de Conducator.

Het 'Hongaarse probleem' heeft diepe wortels, die duizend jaar terugreiken, tot de stichting van het Hongaarse rijk in Midden-Europa. Tegelijk is het onlosmakelijk verbonden met het gegeven, dat de toon zette voor onze eeuw: het einde van de Eerste Wereldoorlog en met de gebeurtenissen die de eeuw afsluiten: het uiteenvallen van het Oostblok en het herleven van het nationalisme.

Dik Verkuil

kleio

nummer 3/93
pagina's 4 en 5

Oost-Europa ± 1390 (uit: Spectrum - Times Atlas van de Wereldgeschiedenis).

Duizend Jaar Eenzaamheid

Dik Verkuil

Hongarije werd duizend jaar lang begrensd door de Alpen en de Karpaten. Dankzij deze bergketens, vooral de 1500 kilometer lange Karpaten, vormde het een natuurlijke eenheid. Alleen in het zuiden werd de grens nogal eens verschoven. De belangrijkste blijvende verandering betrof de annexatie van Kroatië in 1089. De Kroaten maakten tot 1918 deel uit van het Hongaarse koninkrijk, maar hielden als enige minderheid al die tijd bestuurlijke autonomie.

Het Hongaarse koninkrijk was drie keer zo groot als het huidige Hongarije en tien keer zo groot als Nederland. Als we het op de kaart van 1993 zouden intekenen, omvatte het Kroatië, Hongarije, Slowakije, een stukje Oekraïne (Sub-Karpatië, ten oosten van Slowakije), de helft van Roemenië (Transylvanie, of, in het Duits: Siebenbürgen) en heel Servië ten noorden van Belgrado (de Vojvodina).

Die enorme omvang was het grootste probleem voor de Hongaren. De bergen vormden, behalve in het zuid-westen, een gerieflijke verdedigingslinie, maar het land ertussen was vanouds woest en ledig. De enorme oppervlakte had de Romeinen er al van weerhouden de hele Hongaarse laagvlakte in bezit te nemen. Zij brachten pas in 10 na Christus een deel van het latere Hongarije onder hun bestuur: Pannonia, dat ten zuiden en westen van de Donau lag. De Romeinen zaten vanaf de tweede eeuw ook nog in Transylvanië (Dacië), maar de rest van het latere Hongarije lieten ze aan de barbaren. Na de invasies van de Gothen werd Dacië al weer ontruimd (370 na Christus) en toen een kleine honderd jaar later ook Pannonia viel, werd het hele Karpatenbekken doorgangsbekken voor barbaarse stammen.

Naar een christelijk Hongarije

Enkele van die stammen, de Avaren, werden de voorlopers van de Hongaren. Zij slaagden er in 567 in een groot deel van het gebied onder controle te krijgen. Vandaar probeerden zij verder Europa binnen te dringen, tot Karel de Grote hen aan het eind van de achtste eeuw vernietigde. Het is onduidelijk wat er

van de Avaren overbleef, maar vermoedelijk hebben hun nazaten zich vermengd met de verwante Hongaren.

In de negende eeuw probeerden de Karolingers de schaarse Slavische en Germaanse stammen in het gebied tot het christendom te bekeren, maar het verval van hun rijk gaf al spoedig ruimte voor nieuwe invasies. In 895 stormden vanuit het oosten de Hongaren binnen en namen direct het hele latere koninkrijk Hongarije in bezit.

Het heidense ruitervolk terroriseerde decennia lang het christelijke avondland. Vooral Beieren en Zwitserland werden geteisterd, maar de Hongaren drongen ook door tot in Vlaanderen en Spanje. Ze waren daar op plundertocht, maar mogelijk was roof niet hun enige doel. Sommige historici denken dat ze op zoek waren naar de koningsschatten van de Avaren, die door Karel de Grote waren meegenomen. Hun heidense cultuur, waarvan weinig bekend is, zou een sterk fetisjistisch karakter hebben gehad. De schatten zouden voor hen van beslissende betekenis zijn geweest.

Hoe dit ook zij, de Hongaren slaagden er in het westen niet in blijvende resultaten te boeken. Tegelijk werden zij vanuit het oosten bedreigd door nieuwe invasies van ruitervolkeren, zoals de Petsjenegen en de Koemanen. Het keerpunt kwam in 955, toen de Hongaren op het Lechveld onder Augsburg voor het eerst door de christenen verslagen werden. De slag bij de Lech leerde hen dat de Duitsers onverslaanbaar waren en dat ze niet verder konden komen dan het Karpatenbekken. De Hongaarse vorst Géza trok de consequenties uit dit besef. Hij sloot in 973 vrede met de Duitse keizer en bekeerde zich tot het christendom.

kleio

nummer 3/93
pagina's 6 en 7

Zijn opvolger Stefan, de heilige Stefanus, verankerde de Hongaren vergoed aan het christelijke avondland. Hij ontving in 1000 de koningskroon van de paus, vernietigde de Hongaarse leiders die vast wilden houden aan het heidense geloof en begon Hongarije om te bouwen tot een vesting tegen de oostelijke hordes.

De toenadering was voor het Westen van eminent belang. Het Heilige Roomse Rijk had nu een 'cordon sanitair' tegen de heidense invasies. De Hongaren, die de ruitervolkeren en hun strijdmethoden kenden, moesten de heidenen uit het oosten afstoppen en bekeren. Op hun beurt waren de Hongaren verzekerd van rust aan hun westgrens. Zij gingen hun aandacht concentreren op het zuidoosten, waar zij een krachtige verdedigingslinie optrokken tegen de barbaren uit de steppen en tegelijk probeerden het geloof verder te verbreiden.

Drie heidense golven

De bekering tot het christendom vestigde een nieuw Hongaars natiebeseef, dat de eeuwen getrotseerd heeft. Sinds de heilige Stefanus de koningskroon ontving, heeft dit natiebeseef twee componenten gehad. De Hongaren streefden, ten eerste, naar een onafhankelijke Hongaarse staat in het hart van Europa, die, ten tweede, een vooruitgeschoven post van de westers-christelijke cultuur zou zijn. De constante in de Hongaarse geschiedenis is de wil de westerse cultuur te verdedigen tegen de dreiging uit het oosten. Dat maakt die geschiedenis tragisch. Want een tweede constante is de westerse onwil om de de Hongaren te hulp te snellen.

In de eerste twee eeuwen slaagden de Hongaren in hun opzet. Ze doorstonden de stormlopen van de Koemanen en Petsjenegen, en slaagden er tenslotte zelfs in de resten van deze volkeren te kerstenen.

De Koemanen vroegen, toen ze zelf opgejaagd werden door de Tataren, uiteindelijk asiel aan in Hongarije. Ze werden gevestigd in Kunság, letterlijk de Koemanen-regio, een streek ten zuiden van het tegenwoordige Boedapest, die nog steeds die naam draagt. Van de Koemanen is geen spoor meer te vinden, want ze zijn volledig opgegaan in de Hongaren. Hetzelfde geldt voor de Petsjenegen, die Hongaarse grenswachters in het zuid-oosten zijn geworden.

Aan de succesvolle periode kwam een eind in 1241, toen de Mongoolse Tataren als derde barbaarse golf op de Hongaarse dijken kwamen aangerold. Ongelukkigerwijs was

Een van de vele burgten in Hongarije. Het land als militaire vesting.

de dijkbewaking op dat moment verzwakt door interne twisten, waardoor de Tataren direct konden doorstoten tot aan de Alpen. In een jaar tijd werd meer dan de helft van de Hongaarse bevolking gedood. De Hongaarse koning vroeg hulp aan de paus, maar steun uit het Westen bleef uit.

De Hongaren werden uiteindelijk gered door een interne machtsstrijd in het Mongolenrijk zelf, die ertoe leidde dat de Tataren zich terugtrokken in de steppen, waar zij in 1240, na de verdrijving van de Koemanen, het rijk van de Gouden Horde hadden gesticht. De Tataren maakten op hun beurt in de vijftiende eeuw weer plaats voor de Turken.

Het Turkse gevaar

De Turken hadden in de veertiende eeuw in razend tempo een gebied veroverd dat zo ongeveer het huidige Turkije, Griekenland en Bulgarije omvatte.

Aan het eind van de eeuw klopten ze als vierde heidense volk aan bij de Hongaarse poorten. In 1396 werden de Hongaren in het zuid-oosten, in Wallachije, juist buiten hun rijk, verslagen. De Turken maakten van Wallachije, een Roemeens vorstendom, een vazalstaat en een uitvalsbasis voor nieuwe aanvallen. Ditmaal was de Hongaarse nederlaag niet te wijten aan Westerse desinteresse, want de Hongaren streden zij aan zij met de Bourgondiërs, die op hun verzoek waren toegesneld.

Hoewel Westerse hulp daarna uitbleef, slaagden de Hongaren er in de volgende eeuw in de Turken buiten de poorten te houden. In 1456 brachten ze hen onder János Hunyadi bij Belgrado zelfs een zware nederlaag toe. Ze konden echter niet verhinderen dat de Turken kort daarna Servië en Bosnië onder de voet liepen.

*amodo de iuncta Civitate frankens
 separavit nisi prius maior pars ipor
 tempore caput mundi elegerit seu po
 pulo xpiano Regem iudic Romanum
 Cesarem promovendum Quod si facere
 distulerit infra Tringinta dies a die*

Enkele regels van de gouden bul van 1356, nu in het Haus-, Hof- und Staatsarchiv te Wenen.

Een mensenleven later, in 1526, waren de Hongaren ten slotte toch nog zelf aan de beurt. Bij Mohács aan de Donau, zo'n 200 kilometer stroomopwaarts boven Belgrado, werden ze verpletterd. Ook ditmaal kwam er geen hulp uit het Westen. Daar stond inmiddels de tegenstelling tussen de Habsburgse en de Franse vorsten centraal. Het gezamenlijke christendom werd aan dit conflict ondergeschikt gemaakt. Vandaar dat de Fransen geen enkele neiging toonden voor Hongarije in de bres te springen. Het kwam hen wel goed uit dat de Habsburgers aan hun oostflank bedreigd werden.

Zo werd de constellatie geschapen waarin de Europese politiek zich tot het eind van de zeventiende eeuw zou afspelen, met Frankrijk in het westen, de Habsburgers in het midden (Oostenrijk en omstreken) en zuiden (Spanje, Italië) en de Turken in het oosten van Europa. Hongarije werd het slagveld voor de Turken en de Habsburgers. De Hongaren behielden alleen in het oosten van hun rijk, in Transsylvanië, hun onafhankelijkheid.

Een militaire staat

Dat de Hongaren, op een kort intermezzo na, ruim 500 jaar stand hielden in centraal-Europa, hing samen met de organisatie van hun samenleving. Hongarije was ingericht als een belegerde vesting, met zwaarbewapende burchten aan de bedreigde grenzen. Het land had een sterk militaristisch karakter. De burgerlijke cultuur, zoals die in West- en Noord-Europa ontstond, bleef marginaal.

Als we in 1400 een Europese landkaart bekeken hadden, dan hadden we ten noorden

en westen van Hongarije een dicht net van steden gezien. Maar Hongarije zelf was vrijwel leeg en de weinige steden hadden naast een Hongaarse, ook een Duitse naam, zoals Presburg (in het Hongaars Pozsony, nu Bratislava), Kaschau (Kassa, Kosice), Klausenburg (Kolozsvár, Cluj) en Hermannstadt (Szebeu, Sibiu).

De inwoners waren bijna zonder uitzondering Duits en Vlaams. Zij of hun voorouders waren uit hun overbevolkte streken naar het lege Hongarije getrokken, vaak op uitnodiging van de Hongaarse vorsten, die de handelaren en ambachtslieden gaarne als melkkoe voor hun militaire inspanningen gebruikten. Dat verhinderde overigens niet dat Hongarije zich ontwikkelde tot een welvarend gebied. Dankzij de interne rust kwam de economie tot bloei en werd Hongarije een van de rijkste landen van Europa.

De Hongaren zelf hielden zich buiten de steden op. Zij waren verdeeld in een onderlaag van lijfeigenen, die zo'n 90 procent van de etnisch-Hongaarse bevolking uitmaakten, en een militaire bovenlaag, die uiteenviel in de grondbezittende adel en de Székely-Hongaren. Deze laatsten waren vrije mannen, slechts trouw verschuldigd aan de koning, en niet afhankelijk van de landadel. Als beroepsmilitairen bewaakten zij de grenzen in het zuid-oosten. Zij woonden in kleine nederzettingen rondom burchten, van waaruit de grensbewaking werd gecoördineerd. Zij waren vrijgesteld van belasting, werden betaald door de koning en leefden verder van wat houthandel en andere minimale economische activiteiten.

De Gouden Bul

Ook de landadel had een sterk militair ethos. Hongarije was verdeeld in provincies, met aan het hoofd adellijke krijgsheren, die het leger in hun gebied organiseerden. In het landsbestuur speelden deze adellijke heren een doorslaggevende rol. De koning was eerder hun gelijke dan hun meerdere.

De rol van de koning werd in 1222 wettelijk vastgelegd in de Gouden Bul, die tot 1918 de rol van grondwet zou vervullen. De Gouden Bul was geënt op de Magna Charta, die twee jaar eerder in Engeland was ingevoerd. De Hongaarse grondwet is daarmee dus de twee na oudste grondwet van Europa.

Volgens het stuk was de koning verplicht regelmatig de Rijksdag bijeen te roepen en mocht hij zonder toestemming van de Rijksdag geen belasting heffen of soldaten rekruteren. De adel koos de koning en kreeg, in

kleio

nummer 3/93
pagina's 8 en 9

ruil voor de naleving van zijn militaire verplichtingen, belastingvrijdom. Bovendien mocht de adel tegen de koning in opstand komen.

De Gouden Bul kende uitsluitend rechten toe aan de adel. Pas in 1405 werden de rechten van de burgers wettelijk verankerd en werden zij tot de Rijksdag toegelaten. Maar ook toen bleef hun rol in het landsbestuur marginaal.

Roemenen en Slaven

Behalve door Hongaren en Duitsers werd het Hongaarse koninkrijk bewoond door Slaven en Roemenen. De Slavische volkeren, die vooral in Kroatië en het huidige Slowakije - tot 1918 bestond er geen gebied onder die naam - geconcentreerd waren, woonden er al voor de komst van Hongaren, maar waren geringer in getal dan de Hongaren. De herkomst van de Roemenen is in nevelen gehuld. De Roemenen zelf houden het erop dat zij van de Daciërs afstammen, die al bij

het begin van de jaartelling in Transsylvanië woonden. Er zijn echter aanwijzingen dat hun voorouders herdersvolkeren waren in het zuiden van de Balkan. Voor deze opvatting spreekt dat het Roemeens een Latijnse taal is en dat ten noorden van Griekenland nog Roemeenstaligen wonen, de Wallachijen en de Aroemenen. Bovendien hangen de Roemenen het orthodoxe geloof aan, wat erop wijst dat hun oorsprong in het gebied van het Byzantijnse rijk ligt. Verder kregen Roemeense vluchtelingen vanaf de dertiende eeuw asiel in Hongarije, en ontstonden pas in dezelfde eeuw in Wallachije en Moldavië Roemeense vorstendommen.

De Slaven en Roemenen waren meestal lijfeigenen. Maar etnische Slaven en Roemenen konden ook tot de Hongaarse adel doordringen. Net zo min als elders in Europa speelden vóór de negentiende eeuw etnische tegenstellingen een rol. Van 1458 tot 1490 zat zelfs een etnische Roemeen op de Hongaarse troon, koning Matthias, een zoon van de eerder genoemde Hunyadi. De adel voerde veelal het Hongaars als spreektaal, maar

was niet etnisch gefundeerd. Het Hongaars was niet eens de officiële taal, dat was het Latijn, en tot de adel werd men toegelaten op grond van militaire verdiensten, ongeacht zijn moedertaal.

Zwarte bladzijden

De slag bij Mohács was het voorspel op een zwarte periode in de Hongaarse geschiedenis. De koning sneuvelde en het land viel in drie delen uiteen. Het midden kwam in Turkse handen, in het westen en noorden grepen de Oostenrijkse Habsburgers de macht en in het oosten werd het Hongaarse vorstendom Zevenburgen (of Transsylvanië) gevestigd, waar de Hongaarse cultuur overleefde. De deling zou anderhalve eeuw standhouden en in grote delen van het land gepaard gaan met een permanente staat van oorlog. Tijdens die gewelddadige periode werd de bevolking van Hongarije gehalveerd tot 2 miljoen zielen. Het etnisch-Hongaarse aandeel in de bevolking liep terug van 80 procent tot ongeveer de helft.

De verdeling van Hongarije na de slag bij Mohács.

István Bocskai, vorst van Zevenburgen begin 17e eeuw.

Ferenc Rákóczi II, vorst van Zevenburgen eind 17e eeuw.

Het middengedeelte leed onder een Turkse bezetting. De Turken probeerden niet het land te ontwikkelen of tot de islam te beke- ren, maar voerden een zuiver destructieve politiek. Hun troepen trokken permanent plunderend rond. De sultan hief een jaar- lijkse belasting, maar die kon de militairen niet bevredigen. Daarom namen zij eenvoud- ige wat ze nodig meenden te hebben. Daar- bij werden Hongaren op grote school ver- moord of als janitsaar, rechteloos voetvolk, in het Turkse leger opgenomen. Verder ge- bruikten de Turken Midden-Hongarije als uitvalsbasis voor aanvallen op het westen, mede omdat er in Hongarije steeds minder te halen was. Het gevolg was dat de oude chris- telijke cultuur in West- en Midden-Hongarije vernietigd werd. Kerken en kloosters werden met de grond gelijk gemaakt en de bevol- king trok zich in toenemende mate terug rond de burchten in de bergachtige grens- streken. Die burchten waren de inzet van een voortdurende strijd en vielen afwisse- lend in handen van de Turken en de Honga- ren.

De Habsburgers

In West-Hongarije koos de hoge adel na de slag bij Mohács Ferdinand I van Habsburg tot koning. Ferdinand vestigde zich in Boeda, maar nadat de Turken hem daaruit in 1541 verdreven hadden, verplaatste hij zijn zetel naar Wenen, van waaruit de Habsburgers tot 1918 Hongarije zouden besturen. Hun Hongaarse gebied was in 1541 nog maar een smalle strook, die als een schild boven de rest van Hongarije lag. Dit schild lag daar meer ter bescherming van Oostenrijk dan van Hongarije. Voor Hongarije was het eer- der een zwaard, waarmee de Habsburgers probeerden het hele land in hun macht te krijgen.

In hun eigen gebied voerden de Habsbur- gers een actieve verduitsingspolitiek. Zij ves- tigten er Duitstalige edellieden en bestuur- ders en probeerden de Hongaarse adel op te nemen in de Duitse cultuur. Bovendien nam- en ze, als grenswachten tegen de Turken, maar ook om het Hongaarse element terug te dringen, 200.000 Serviërs op, die voor de Turken gevlucht waren.

Van Hongaarse kant kregen ze steun van een belangrijk deel van de hoge landadel, waaronder het roemruchte geslacht Es- terházy; het grootste deel van de lagere adel en de lijfeigenen beschouwde de Habsbur- gers echter als bezetters, die de kroon van de Heilige Stefanus van het Hongaarse volk hadden geroofd.

Het onafhankelijke Zevenburgen

Het oude Hongarije bestond in het klein voort in Transsylvanië, waar het vorstendom Zevenburgen gevestigd werd. Dit vorsten- dom bleef onder Hongaars bestuur, met de Gouden Bul als grondwet, en verving het Latijn als staatstaal door het Hongaars. De lage adel, de Duitse burgers en de Székely- Hongaren kozen in 1526 Jan Szapolyai tot vorst, die de eerste werd van een lange rij Ze- venburgse vorsten. Dezen weigerden zich tot koning te laten kronen zolang de kon- ninklijke schatten in Oostenrijks bezit wa- ren. Ze eisten, net als de Habsburgers, heel Hongarije op, maar gooiden het in tegen- stelling tot hen op een akkoordje met de Turken. Ze betaalden belasting aan de sultan, zodat ze verder met rust gelaten werden. In de loop der zestiende eeuw werden de Hongaren en Turken zelfs bondgenoten. Dit was mede mogelijk doordat de Hongaren het calvinisme aannamen en in de strijd tegen de Roomse Habsburgers de leus "Liever Turks dan Paaps" in praktijk brachten.

In de zestiende eeuw vielen de Habsburgers Zevenburgen meermalen aan, maar in het begin van de zeventiende eeuw kreeg Ze- venburgen het initiatief. In 1604 voerde de Zevenburgse vorst Stefan Bocskai met Turk- se steun een geslaagde aanval uit, waarbij de Hongaren in het Habsburgse gebied in opstand kwamen en de Habsburgers aan- zienlijk concessies moesten doen. Bij een volgende slag, in 1621 werden de Hongaren echter teruggedragen, waarna een lange pe- riode van betrekkelijke rust aanbrak.

Bloei

Zevenburgen was het enige deel van Hon- garije dat tijdens de deling tot bloei kwam. De eerste helft van de zeventiende eeuw was een periode van een ongekende economi- sche en culturele opleving - een bloeiperiode die dus samenviel met het diepe verval van het Duitse Rijk en de gouden tijd van Hol- land. De Hongaren en de Hollanders voel- den zich verwant door het gemeenschappe- lijke calvinisme en de gemeenschappelijke afkeer van de Habsburgers.

Het calvinisme, waarvan de Hongaren een gematigde variant aanhingen, deed ook voor het eerst een Hongaarse burgerlijke cultuur ontstaan. Kolosvar (Clausenburg) en Kassa (Kaschau) werden internationale centra van handel en wetenschap. De vertaling van de Bijbel in de volkstaal en de emancipatie van

de gewone gelovigen had een sterk educatief effect.

Weliswaar bleef de lijfeigenschap bestaan, maar ook de lijfeigenen deelden in de opleving. Het gevolg was dat naast Hongaren ook enkele honderdduizenden Roemenen naar Zevenburgen vluchtten. Zij verkozen de milde lijfeigenschap in Hongarije boven de keiharde onderdrukking en afpersing door de Bojaren in de Roemeense vorstendommen Wallachije en Moldavië.

Rákóczi

In de tweede helft van de zeventiende eeuw kwam er een eind aan de Zevenburgse onafhankelijkheid. Nadat de Habsburgers in 1683 de grote Turkse aanval op Wenen hadden afgeslagen, gingen ze zelf in de aanval en bezetten heel Hongarije.

De Habsburgers drukten, met steun van de hoge Hongaarse adel en de katholieke kerk, het Hongaarse onafhankelijkheidsstreven met harde hand de kop in. Zij voerden een terreurcampagne tegen het calvinisme en presten de rijksdag de Gouden Bul in te trekken. De rijksdag gaf het recht van verzet tegen de koning op en verving het gekozen koningschap door een erfelijk koningschap, waarbij de Stefanskroon werd toegekend aan de Habsburgers.

Maar dat was nog niet gebeurd, of de Hongaren begonnen al een vrijheidsoorlog. Zij gaven daarbij blijk van een nationalisme dat elders in Europa pas een eeuw later zou ontwakken. Het symbool daarvan werd Ferenc Rákóczi de Tweede, een telg van een Zevenburgse vorstenfamilie.

Rákóczi was aanvankelijk het toonbeeld van een verduitsde edelman. Hij was in Wenen

opgevoed door de Jezuïeten, sprak nauwelijks een woord Hongaars en vocht met de Habsburgers tegen de Turken. Maar op den duur werd hij zich bewust van zijn Hongaarse wortels. Vanuit Sub-Karpatië, waar zijn landgoederen lagen, begon hij de strijd voor een onafhankelijk Hongarije. Hij werd gekozen tot vorst van Zevenburgen en slaagde er tenslotte in de Habsburgers uit heel Hongarije te verjagen. Dat lukte niet alleen dankzij de steun van de Hongaarse bevolking, maar ook doordat Lodewijk XIV, met wie Oostenrijk in die jaren de Spaanse successieoorlog uitvocht, hem steunde. Toen Frankrijk echter zijn steun introk, konden de Habsburgers terugkeren en een compromis met de Hongaarse adel sluiten. Zij erkenden de Gouden Bul en de onafhankelijkheid en belastingvrijdom van de Hongaarse adel, op voorwaarde dat de Hongaren het Habsburgse erfrecht op de Hongaarse troon erkenden.

De koning met de hoed

De rest van de achttiende eeuw werd gekenmerkt door een verdere verduitsing van de hoge Hongaarse adel. De overige Hongaren vervielen geleidelijk tot passiviteit. Toch bleven de Habsburgers na de opstand van Rákóczi voorzichtig opereren. Met name Maria Theresia (1740-1780) hield rekening met de Hongaarse gevoelens. In haar oorlogen met Frederik de Grote van Pruisen had zij de Hongaarse militairen, de Husaren, te hard nodig om zich een conflict met hen te kunnen veroorloven. Pas haar zoon Jozef de Tweede (1780-1790) voerde weer een agressieve verduitsingscampagne, waarbij hij het Latijn als Hongaarse staatstaal verving door het Duits.

Wellicht had hij zich dit nog kunnen veroorloven, als hij niet ook de verduitsste hoge adel tegen zich in het harnas had gejaagd. Maar 'de koning met de hoed' weigerde zich de Stefanskroon op te laten zetten en de eed op de Gouden Bul af te leggen. Bovendien schafte hij de lijfeigenschap en de belastingvrijdom voor de adel af. Het effect hiervan was averechts. De Hongaren kwamen weer in opstand, en nadat Jozef in 1790 gestorven was, moest zijn opvolger alle anti-Hongaarse maatregelen weer intrekken. Hierdoor, en door de gedeelde afkeer van de Franse revolutie, werd de relatie met de Hongaarse hoge adel weer hersteld.

De reformperiode

Toch was er blijvend iets veranderd. Er was een nieuw Hongaars nationaal besef ontstaan. Daarmee was de kiem gelegd voor de volgende confrontatie tussen Habsburgers en Hongaren, die een halve eeuw later zou plaatsvinden.

In tegenstelling tot voorheen kwam het Hongaarse nationalisme niet van onderop, maar uit Weense hofkringen, waar sinds Maria Theresia de Hongaarse garde gevestigd was. In dit verregaand verduitsste gezelschap, dat in Wenen zijn militaire opleiding genoten had, groeide de behoefte om weer iets als een authentieke Hongaarse cultuur op te bouwen. De leider van dit cultuurnationalisme was graaf Széchenyi, die zelf nauwelijks een woord Hongaars sprak. Zijn inspiratie deed hij op door zijn internationale contacten, vooral die met de Engelsen, die hij als het grote voorbeeld zag. Hij wilde dat Hongarije net als Engeland een moderne, industriële samenleving onder leiding van een welkenkende adel zou worden.

De Habsburgers lieten Széchenyi en de zijnen tot op zekere hoogte hun gang gaan, mede omdat zij Hongarije nadrukkelijk bleven zien als onderdeel van het Habsburgse Rijk. De hervormers slaagden er daardoor in de nodige resultaten te boeken.

Hun meest zichtbare en tegelijk meest typerende resultaat was de stichting van Boedapest. Voor de bouw van deze nieuwe stad huurde Széchenyi Engelse bouwkundigen in, die uit de oude plaatsen Boeda en Pest een nieuwe stad naar Londens voorbeeld lieten verrijzen.

Het revolutiejaar 1848

In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde zich naast de gematigde hervor-

De strijd tegen de Habsburgers om het bezit van Hongarije.

Sollen wir Magyaren werden?

Sechs Briefe

geschrieben aus
PESTH
an einen Freund an der Theis.
von
D. H.

Dritte vermehrte und verbesserte Ausgabe.

KARLSTADT,
Gedruckt bei Johann N. Prettner. 1833.

Titelpagina van een Hongaars nationalistisch boek uit 1833.

Lajos Kossuth.

mingsbeweging een meer radicale stroming, die vooral steunde op de lage Hongaarse adel. De radicalen, van wie Kossuth de belangrijkste representant was, lieten zich inspireren door de Franse Revolutie. Zij eisten afschaffing van het feodale systeem, invoering van een parlementaire democratie en volledige zelfstandigheid voor Hongarije, al dan niet binnen de Habsburgse monarchie. Hongarije moest weer een eigen leger krijgen en het Hongaars, gezuiverd van Duitse invloeden, moest staatstaal worden.

Toen in februari 1848 in Parijs opnieuw de revolutie uitbrak, sloeg ook in Hongarije de vlam in de pan. Onder leiding van Kossuth riep het Hongaarse parlement op 15 maart een nieuwe grondwet uit, waarbij keizer Ferdinand van Habsburg alleen nog in naam als staatshoofd erkend werd. Daarop kwamen ook de Tsjechische en Italiaanse delen van het Habsburgse Rijk in opstand en brak zelfs in Wenen oproer uit, waarvoor Ferdinand op de vlucht sloeg. Het Habsburgse Rijk leek verloren, maar al na enkele maanden keerde het tij. In Wenen werd de orde hersteld en ook het verzet in Bohemen en Italië werd neergesabeld. Alleen de Hongaren hielden stand.

De revolutionaire Hongaren hadden gehoopt op steun van de etnische minderheden. Hun revolutionaire programma van landhervormingen en afschaffing van het feodale systeem was immers ook voor hen aantrekkelijk. Bovendien beloofde het Hongaarse parlement alle minderheden in de nieuwe Hongaarse natie recht op volledige culturele ontplooiing. Hoe weinig eng-nationalistisch de Hongaarse radicalen waren, bleek volgens hen wel uit de afkomst van hun aanvoerder Kossuth, die een etnische Slowaak

was. Maar de meeste Slaven en Roemenen voelden niets voor een Hongaarse staat. Zij vreesden, gevoed door jarenlange Oostenrijkse propaganda, dat de Hongaren hen zouden onderdrukken. Zij dachten dat hun rechten veel beter gegarandeerd waren in de Habsburgse veelvolkerenstaat. De Oostenrijkers overtroffen de Hongaarse toezeggingen bovendien nog, want zij beloofden de minderheden niet alleen culturele, maar ook politieke autonomie.

In september 1848 werden de gevolgen zichtbaar, toen een Servisch-Kroatisch leger naar Boedapest optrok. Het leger werd afgestopt, maar de relatie tussen de Hongaren en de minderheden was voorgoed verstoord. Inmiddels radicaliseerde Hongarije verder. Het scheidde zich geheel af, Kossuth werd tot president uitgeroepen en de Oostenrijkse troepen werden volledig verdreven.

Maar toen grepen de Habsburgers naar hun laatste redmiddel. Zij nodigden de tsaar uit de Hongaarse opstand neer te komen slaan. In augustus 1849 viel een Russisch leger van 100.000 man Hongarije binnen en maakte korte metten met de opstandelingen. Hongarije werd weer bij het Habsburgse Rijk gevoegd en verloor alle rechten die het voor 1848 had gehad. De Slaven en Roemenen kregen voor hun medewerking hetzelfde als de Hongaren voor hun verzet: niets. Onder de nieuwe keizer Frans Jozef (1848-1916) werd het Habsburgse Rijk uitgebouwd tot een centralistische eenheidsstaat.

Het neerslaan van de Hongaarse opstand en de daaropvolgende terreur betekenden het einde van de democratische beweging in Hongarije. Pas toen het al te laat was, aan het eind van de Eerste Wereldoorlog, kregen de

Kossuth roept op tot opstand.

kleio

nummer 3/93
pagina's 12 en 13

Nieuwe politieke verhoudingen in de Balkan. (uit: *Sesam Atlas bij de Wereldgeschiedenis II.*)

positie van Hongarije, maar de industrie bereikte toch een westeuroppees peil en liep op sommige punten zelfs voorop. Zo werd het Hongaarse Temesvár (nu het Roemeense Timisoara) de eerste Europese stad met een elektrische tram.

Slavisch en Roemeens onbehagen

De Hongaarse middenklasse die nu ontstond, kreeg dankzij de economische groei deel aan de welvaart en de Europese cultuur. Dat droeg ertoe bij dat het autoritaire regiem zonder oppositie van betekenis stand kon houden. De Hongaren werden a-politiek en lieten het staatsbestuur met genoeg over aan een beperkte adellijke kring. Het parlement, dat gekozen werd via een buitengewoon streng censuskiesrecht, bestond vrijwel geheel uit adellijke heren en had trouwens toch het laatste woord niet. Dat was voor de vertrouwelingen van 'Seine Kaiserliche und Königliche apostolische Majestät', Franz Jozef.

Na tien jaar bewind werd Franz Jozef populair in Hongarije. De eeuwenlange onderdrukking door de Habsburgers werd vergeten. Zelfs nu nog kijken veel Hongaren nostalgisch op de vrolijke alliantie met de Oostenrijkers terug.

Ongelukkigerwijs werden de problemen met de minderheden tijdens de Dubbelmonarchie verscherpt. Hongarije ontwikkelde zich wel snel, maar allerm minst volledig. Vooral de randgebieden, waar de Slowaken, Roemenen en Serviërs geconcentreerd waren, bleven achter. Hoewel de lijfeigenschap na 1848 niet formeel hersteld werd, hielden de grote adellijke heren daar hun boeren in een ijzeren greep. Veel Hongaarse heren waren geneigd de Slaven en Roemenen te zien als ongeletterde barbaren, die ongeschikt waren voor de moderne beschaving. Hoewel nog steeds sommige Serviërs, Slowaken en Roemenen deel uitmaakten van de hogere klassen, werd de achterstand van deze bevolkingsgroepen als geheel vergroot. Uit hen kwam geen rijke en ontwikkelde klasse voort die zich met de Dubbelmonarchie kon identificeren.

De Hongaren hebben dit probleem laten doortetteren. Dat brak ze vanaf 1914 op.

Vive la France

De Eerste Wereldoorlog was de katalysator voor het onbehagen bij de minderheden.

democraten weer een kans. Tot die tijd waren ze opvallend afwezig op het politieke toneel.

De hoge Hongaarse adel ging na enige tijd wel weer meespelen. Zij gooide het op een akkoordje met de Habsburgers, die inzagen dat zij niet zonder Hongaarse steun konden. Zij hadden hun Italiaanse gebieden verloren en waren verslagen door Pruisen. Bij de Ausgleich van 1867 werd bepaald dat Oostenrijk en Hongarije voortaan volledig gelijkwaardige en zelfstandige delen van de Habsburgse monarchie zouden zijn, met in Hongarije het Hongaars als staatstaal, en met Frans Jozef als keizer van Oostenrijk en koning van Hongarije.

Een gelukkige periode

Sebastian Haffner heeft de laatste kwart eeuw van het Duitse keizerrijk een gelukkige periode genoemd. Die kwalificatie kunnen we ook geven aan de halve eeuw van Hon-

garije onder de Dubbelmonarchie. Net als in Duitsland werd in Hongarije het leven aan het eind van de negentiende eeuw dankzij een ongekende binnenlandse rust en welvaart voor de burgerij buitengewoon aangenaam.

Vanaf 1848 vertonen de Duitse en de Hongaarse geschiedenis trouwens toch sterke overeenkomsten. Nadat in 1848/1849 in beide landen de democratische revolutie neergeslagen was, gingen ze verder onder een autoritair en monarchistisch bewind, waarin de hoge adel politiek de dienst uitmaakte. De adel hield de touwtjes strak in handen met behulp van een sterk leger en een degelijk ambtenarenapparaat, die de stabiliteit garandeerden. Ondertussen ontwikkelden beide landen zich, mede dankzij krachtige overheidssteun, in razend tempo van achtergebleven agrarisch land tot moderne industrië. De Hongaarse economie haalde nog hogere groeicijfers dan de Duitse. Weliswaar hing dit samen met de magere start-

Hongarije na de verdeling in 1919.

Graaf Mihály Károlyi.

Voor 1914 hadden die nog zelden van het verlangen blijk gegeven om zich van de Habsburgse Monarchie af te scheiden, maar in de oorlog veranderde dat. Hongarije kreeg de gepeperde rekening voorgezet van het minderhedenvraagstuk en verloor tweederde van zijn grondgebied. In de nieuwe staten Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië en in het sterk uitgedijde Roemenië kwamen omvangrijke Hongaarse minderheden te wonen. Nadat deze landen hun nieuwe grondgebied al in 1918 hadden ingenomen, werden de gewijzigde grenzen in 1920 bij het Verdrag van Trianon definitief bekrachtigd.

In Hongarije zelf kwam aan het eind van 1918 een democratische regering aan het bewind. In de chaos na de nederlaag van het Oostenrijks-Hongaarse leger wierp graaf Károlyi zich als leider op. De graaf was een representant van de oude adel, maar de oorlog had hem tot een gedreven democraat gemaakt. Om aan te geven hoezeer de bakens in Hongarije verzet waren, begon hij zijn regeringsverklaring met de kreet 'Vive la France'.

Zelden was de ironie van de geschiedenis zo duidelijk als toen, want juist Frankrijk weigerde de nieuwe regering elke steun en dwong haar tweederde van haar grondgebied af te staan.

Nadat de positie van Károlyi onmogelijk was geworden, grepen de communisten via een staatsgreep de macht onder leiding van Béla Kun, een frontsoldaat die in Rusland door de

revolutie gegrepen was. Maar ook diens bewind was geen lang leven beschoren. Met steun van het Westen werd hij na negen maanden verdreven door reactionaire troepen onder leiding van admiraal Horthy.

Weimar

De situatie onder Horthy en zijn opvolgers was opnieuw min of meer vergelijkbaar met die in Duitsland. Net als de republiek van Weimar was Hongarije een parlementaire democratie die beperkt functioneerde doordat de oude elites hun maatschappelijke macht hielden. Net als Duitsland kon Hongarije door de herstelbetalingen aanvankelijk economisch moeilijk op gang komen en voerde het een revisionistische buitenlandse politiek, met als doel de verloren gebieden - in het Hongaarse geval de gebieden waar de Hongaren in de meerderheid waren - terug te krijgen.

Er waren echter ook grote verschillen. De Hongaarse politiek was veel stabielier. De ontwrichtende polarisatie tussen links en rechts ontbrak doordat de communistische partij geheel, en de socialistische partij gedeeltelijk verboden was. Hongarije had daarvoor conservatieve regeringen, die redelijk konden opschieten met de ultrarechtse legertop. De officieren wilden net als de Duitse legertop herstel van de monarchie, maar hadden in tegenstelling tot hun Duitse collega's geen schijn van kans hun doelstellingen zonder toestemming van het Westen te bereiken.

Een volgend verschil was dat een fascistische of nationaal-socialistische volksbeweging niet van de grond kwam. De nazi-beweging van de Pijlkruiers kreeg in de jaren dertig niet meer steun dan de NSB in Nederland.

Collaboratie

Onder invloed van nazi-Duitsland boog Hongarije in de jaren dertig wel verder door naar rechts. Hongarije maakte dankzij Hitler kans gebied terug te krijgen en via het officierskorps kon Hitler de regering chanteren. Het gevolg was dat Boedapest in 1934 een samenwerkingsverdrag met Berlijn en Rome sloot.

De eerste beloning kwam in 1938, toen Hongarije een deel van Zuid-Slowakije, waar de bevolking voor 90 procent Hongaars was, mocht innemen. In maart 1939 bezette Hongarije, overigens zonder Duitse toestemming, ook Sub-Karpatië.

In de Tweede Wereldoorlog bleef Hongarije aanvankelijk neutraal, maar onder druk van de officieren vroeg de regering in 1940 Duitsland en Italië mee te werken aan hereniging met Transsylvanië. Daarmee committeerde de regering zich wel heel erg, te meer daar Hongarije inderdaad Noord-Transsylvanië terugkreeg; Zuid-Transsylvanië bleef in handen van de Roemenen. Om de handen niet nog vuiler te maken, sloot de regering een vriendschapsverdrag met Joegoslavië. Maar toen de Duitsers ook de aanval op dit land voorbereidden, dreigden de officieren met een staatsgreep als Hongarije niet mee zou doen. Voor premier Teleki was daarmee de maat vol en hij pleegde zelfmoord. Hongarije bezette vervolgens de Vojvodina en verklaarde de Sovjet-Unie de oorlog.

Hitler was het echter allemaal niet genoeg. De Hongaren vochten naar zijn mening onvoldoende mee en openden zelfs geheime besprekingen met de geallieerden. Maar het ergerde hem vooral dat ze niet meededen aan de holocaust en joden uit de omliggende landen lieten ontsnappen. Daarom werd Hongarije in maart 1944 bezet.

Straf

Door de collaboratie met de Duitsers was Hongarije vier jaar lang een oase van rust gebleven. Maar in het laatste oorlogsjaar kreeg het Hongaarse volk alsnog ruimschoots zijn deel aan het lijden. De Duitsers begonnen direct met de jacht op de joden. In ijltempo werden de 500.000 joden in 'Judapest' bijeengedreven en naar de vernietigingskampen geleid. Een groot deel van de Hongaarse bevolking vluchtte naar het platteland voor de

geallieerde bombardementen. In september 1944 viel het Rode Leger binnen, waardoor Hongarije in de frontlinie van de Duitsers en de Sovjets kwam te liggen. In de 'bevrijde' gebieden gingen de Sovjets als beesten tekeer. Ze roofden het land leeg, vergrepen zich aan de Hongaarse vrouwen en meisjes en voerden zo'n 350.000 mannen als dwangarbeider weg. Toen de laatste Duitsers in april 1945 wegtrokken, lieten ze een ruïne achter.

Hongarije kreeg een harde vrede opgelegd. Het moest omvangrijke herstelbetalingen verrichten en een belangrijk deel van de industrie aan de Sovjet-Unie afstaan. De Amerikanen en Britten stelden grenscorrecties ten gunste van Hongarije voor, maar Stalin wilde daar niets van weten. Hij meende dat hij het gevaarlijke Hongaarse nationalisme het best kon bestrijden door de buurlanden sterk te maken. Hij had daarbij in ieder geval steun van de Hongaarse regering. De Sovjets brachten in Hongarije hen uiterst welgezinde communisten aan de macht. Partijleider Rákosi en zijn trawanten hadden gedurende het interbellum in de Sovjet-Unie gewoond en waren volledig van Hongarije vervreemd geraakt. In de jaren na de oorlog rekenden zij niet alleen hardhandig af met de anti-communisten, maar ook met de communisten uit de voormalige illegale partij.

György Konrád heeft in zijn beroemde roman *De Medeplichtige* treffend beschreven hoe de Hongaarse samenleving in de greep kwam van een naargeestige sfeer van terreur, waarin niemand een ander vertrouwde en de ene na de andere functionaris plotseling verdween. De vele duizenden slachtoffers kregen een showproces, werden in de concentratiekampen gezet of verdwenen eenvoudigweg spoorloos in Siberië.

Matthias Rákosi.

De opstand

Na Stalins dood kwam Rákosi in de knel. De nieuwe machthebbers in Moskou dwongen hem de macht te delen met Imre Nagy, die het regiem een wat humaner gezicht moest geven. Maar de stalinisten wisten Nagy al na een jaar weg te werken en alle macht weer naar zich toe te trekken. De onvrede hierover brak in 23 oktober 1956 los in een spontane volksofstand. Delen van het leger sloten zich bij de opstandelingen aan. Na twee dagen weigerde kolonel Maleter de orde in het leger te herstellen en wierp zich op als militaire leider van de opstand.

De communistische partij had toen al Nagy opnieuw naar voren geschoven als regeringsleider. De eerder geroyeerde Nagy moest de partij redden, maar beloofde het vertrek van de Russische troepen en invoering van een westerse democratie. Op 25 oktober kwam het Sovjet-leger in actie, maar het duurde tot 4 november voor de strijd om Boedapest begon. Toen het zover was, vroegen de opstandelingen om internationale hulp, maar de VS verkozen passief toe te zien hoe de Sovjets de opstand neersloegen. Na drie dagen - en minstens 5.000 doden - had het Rode Leger Boedapest weer in handen. János Kádár werd de nieuwe machthebber.

Kádár

Op 1 november was Kádár na een radiorede waarin hij steun aan Nagy en de opstand had uitgesproken op mysterieuze wijze uit Boedapest verdwenen. Achteraf bleek dat

Boedapest in 1945.

Imre Nagy.

János Kádár.

hij zich door Sovjet-ambassadeur Andropow, de latere Sovjet-partijleider, naar de Sovjet-Unie had laten smokkelen. Bij zijn terugkeer meldde hij het Rode leger te hebben verzocht 'te helpen bij het vermorzelen van de reactionaire krachten in het land'.

Onder Kádár beleefde Hongarije nog een aantal grimmige jaren, maar in de jaren zestig werd de sfeer aanzienlijk milder. Onder de leus 'Wie niet tegen ons is, is voor ons' ontwikkelde de verrader van de opstand zich tot de liberaalste partijleider van het Oostblok.

Kádár stond een betrekkelijk open politiek en cultureel klimaat toe, waarbij hij westerse invloeden niet schuwde. Ook voerde hij een minder strak geleide economie door, die Hongarije een zekere welvaart opleverde. Alleen in de nationale kwestie deed hij geen concessies. De ruimte die hij van Moskou kreeg in de binnenlandse politiek, kocht hij met een rigide volgzzaamheid in de buitenlandse politiek. Kádár liet er tegenover de Sovjets geen enkele twijfel over bestaan dat onder hem het gevreesde Hongaarse nationalisme, dat bij de opstand weer een rol had gespeeld, nooit zou herleven. Op de discussie over de grenzen en de Hongaarse minderheden bleef een zwaar taboe rusten. De herinnering aan het vroegere Hongarije werd vernietigd. Boeken die het Hongaarse verleden van Transsylvanië memoreerden, werden verboden.

Deze politiek had in zoverre succes dat een belangrijk deel van de jongere generatie zich van de nationale kwestie niet meer bewust was en niet wist dat in Roemenië Hongaren woonden.

De keerzijde van de medaille was dat Ceausescu in Roemenië zijn gang kon gaan. In de wetenschap dat Boedapest hem toch niet tegen zou houden, keerde Ceausescu zich met steeds grovere middelen tegen de Hon-

gaarse minderheid. Pas tegen het eind van de jaren tachtig, toen zijn plan om de Hongaarse dorpen met de grond gelijk te maken al in volle gang was, ging Boedapest protesteren.

Democratie

Op dat moment waren Kádárs dagen geteld. Ook Hongarije was niet ontkomen aan de economische stagnatie en de malaisestemming die kenmerkend waren voor het hele Oostblok. Kádár werd in het voorjaar van 1988 afgezet en opgevolgd door Károly Grósz. Voor het communisme was het echter al te laat. Grósz was al gefossiliseerd voor hij goed en wel in het zadel zat. Na een jaar werd ook hij afgezet en hief de communistische partij zichzelf op.

Het nieuwe Hongarije is een betrekkelijk stabiele democratie, die echter de hypotheek van de ontdooide nationaliteitskwestie moet aflossen. Het nationalisme zit ook in Hongarije in de lift. De kwestie van de Hongaarse minderheden leeft weer en geen enkele Hongaarse regering kan zich nog veroorloven de volksgenoten in de buurlanden aan hun lot over te laten. Bovendien wordt Hongarije bedreigd door de claims die Roemeense en Servische nationalisten op Hongaars grondgebied leggen.

Hongarije opereert in deze constellatie voorzichtig, omdat het in een oorlog met Servië, Roemenië en Slowakije geen schijn van kans zou maken. Sinds 1992 hebben Servische vliegtuigen met enige regelmaat het Hongaarse luchtruim geschonden en zelfs enkele grensdorpen gebombardeerd, maar de Hongaarse regering verkiest de provocaties te verzwijgen. Oorlog en hereniging zijn niet aan de orde. Open grenzen en culturele autonomie voor de Hongaarse minderheden zijn het hoogst bereikbare.

Hongarije heeft daarom belang bij integratie in een vreedzaam Europa en heeft aansluiting bij de EG hoog op de agenda staan. Het ziet zich na duizend jaar nog altijd als het bedreigde voorportaal van de Westerse beschaving.

Voor het land is te hopen dat het Westen de uitgestoken hand eindelijk pakt en de bedreigde natie te hulp komt.

Met dank aan László Marác.

Taal, kunst en de oorsprong van de Hongaren

László Marác

De vroegste geschiedenis van de Hongaren, of Magyaren zoals ze zichzelf noemen, is in nevelen gehuld. Hun herkomst is tot op heden vooral vanuit een taalkundig perspectief bestudeerd. De conclusies gebaseerd op de taalkundige analyses zijn echter nogal broos en laten veel vragen onbeantwoord. In dit artikel werpt de auteur aan de hand van enkele vroeg Hongaarse kunstschaten een ander licht op het raadsel van de oorsprong van de Hongaren.

Dr. L. Marác is verbonden aan het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam waar hij Hongarije-kunde doceert. Marác promoveerde aan de RU Groningen op een dissertatie over de Hongaarse syntaxis.

In de 9e en 10e eeuw trekken de Hongaren naar het westen (uit: *Sesam Atlas bij de Wereldgeschiedenis I*).

De Hongaren veroverden onder leiding van de vorst Arpád in de loop van de tweede helft van de 9e eeuw na Chr. het Karpatenbekken in Centraal-Europa. De Hongaarse Verovering, de zogeheten honfoglalás, 'Landname', wordt over het algemeen gedateerd op 896 na Chr. De Hongaren vormden een schakel in een rij van oosterse ruitervolkeren die met hun invasies vanuit de Zuid-Russi-

sche steppen West-Europa bedreigden. De bekendste van deze steppevolkeren waren de Hunnen, die onder leiding van hun koning Attila in de 4de eeuw na Chr. grote delen van het Romeinse Rijk hadden verwoest. In het Westen heerste er dan ook angst voor de wreedheid en strijdbaarheid van de Scythische barbaren uit het Oosten.

De Hongaren waren als enige van deze step-

pevolkeren in staat om een blijvend rijk te stichten midden in het hart van Europa, het Karpatenbekken. Deze perfecte natuurlijke geografische eenheid, ingesloten door de bergketens van de Karpaten, zou 1000 jaar lang het domein vormen van het historische Hongarije.

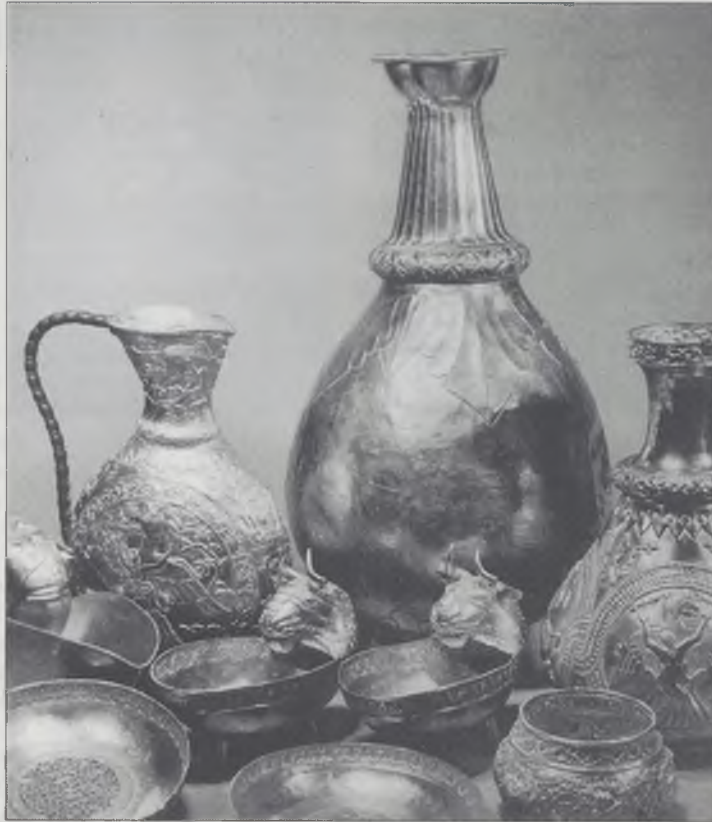
De Hongaren hadden goed begrepen waarom hun voorgangers, de Hunnen en Avaren, uiteindelijk in Europa ten onder waren gegaan. Wilde hun niet hetzelfde overkomen dan moesten ze zich bekeren tot het westerse christendom. Het verbond tussen Rome en de Magyaren werd bekrachtigd door de schenking van het bovenste deel van de Hongaarse Heilige Kroon door Paus Sylvester aan koning St. Stefanus (997-1038). De Heilige Stefanus werd hiermee in het jaar 1000 gekroond tot de eerste Hongaarse christenkoning. In ruil voor de aanvaarding door de paus, diende Hongarije zich aan als buffer voor het christelijke Europa tegen nieuwe invasies van ruitervolkeren uit het Oosten, zoals de Tartaren, Mongolen, Koemanen en Petsjenegen, die net zoals de Hongaren enkele eeuwen daarvoor een plek in Europa probeerden te veroveren.

Finoegrische taalwetenschap

De kerstening van de Hongaren ging gepaard met een poging tot algehele vernietiging van hun oosterse cultuur. Daarmee verwaagde ook de kennis van de eigen vroegste geschiedenis. In een poging deze te reconstrueren werd de genetische verwantschap van de Hongaarse taal onderzocht.

In de loop van de 19e eeuw relateerden Indogermanisten het Hongaars aan de zogeheten Finoegrische taalfamilie. Deze taalgroep omsluit naast het Fins, Samisch en Estnisch, voornamelijk kleine talen in de voormalige Sovjet-Unie. We zullen laten zien dat de resultaten van de Finoegrische taalwetenschap weinig overtuigend zijn en dat daaruit zeker geen verstrekkende conclusies over de her-

Stukken uit de
schat van
Nagyszent-
miklós.

komst van de Hongaren mogen worden getrokken.

Enig licht op deze ingewikkelde materie werpt het onderzoek van enkele vroege Hongaarse kunstschaten. Aan de hand hiervan kan duidelijk gemaakt worden hoe sommige aspecten van de vroeg-Hongaarse cultuur, die verwant is met de cultuur van andere volkeren die aan de Grote Volksverhuizing deelnamen, eruit zagen en hoe sommige oosterse elementen, soms in christelijke gedaante, bewaard zijn gebleven. Uitgangspunt daarbij is het werk van de bekende Hongaarse archeoloog Gyula László die zich in een aantal uitvoerige studies met de vroege kunst van de 'barbaarse' volkeren uit het Oosten heeft beziggehouden.¹

De Hongaarse taal

Het Hongaars kent een aantal eigenschappen die ontbreken in de talen van de grote Europese taalfamilies. Een opvallend voorbeeld hiervan is het verschijnsel van agglutinatie. Agglutinerende talen drukken grammaticale betekenis uit door het aanhechten van betekenisdragende elementen, morfemen genaamd, aan de stam. Het equivalent van de constructie 'in mijn huis' bijvoorbeeld wordt in het Hongaars gevormd door eerst het mor-

feem -am (het bezitsmorfeem van de eerste persoon enkelvoud) aan de stam ház 'huis' te hechten, waarna het plaatsbepalende achtervoegsel -ban ('in') aan -am wordt gehecht. Dit resulteert dan in het verbogen woord házamban 'in mijn huis'.

De andere Finoegrisc talen zijn ook agglutinerend. Dit bewijst echter niet dat het Hongaars van Finoegrisc origine zou zijn, gezien het feit dat er veel talen in de wereld voorkomen die agglutinerend van karakter zijn.

Er bestaan duidelijke grammaticale verschillen tussen het Hongaars en de andere Finoegrisc talen. Zo kent het Hongaars een rijk systeem van verbale voorvoegsels die aan het werkwoord worden geplakt. Het werkwoord talál, 'vinden', bijvoorbeeld levert in combinatie met meg megtalál op, wat 'gevonden hebben' betekent. Dit soort voorvoegsel-werkwoord complexen speelt een belangrijke rol in de Hongaarse syntaxis.²

Op het gebied van het vergelijkend grammatica-onderzoek is tot op heden weinig systematisch onderzoek verricht ten aanzien van het Hongaars. Het is dus riskant om grammaticale verschijnselen te gebruiken bij de bepaling van de genetische verwantschap van deze taal.

Oerwoorden

De studie van de hypothese dat het Hongaars een Finoegrisc taal is, heeft zich bijna uitsluitend beperkt tot het lexicon, de woordenschat. Hoewel er de afgelopen honderd jaar veel onderzoek is verricht in deze richting, is het resultaat niet erg bemoedigend. Finoegriscen nemen aan dat er 450 tot 1000 gemeenschappelijke 'oerwoorden' voor deze taalfamilie te reconstrueren zijn. Maar het Hongaars heeft met alle verschillende Finoegrisc talen afzonderlijk ongeveer evenveel woorden gemeenschappelijk, zodat er geen hiërarchische stamboom van de Finoegrisc talen te construeren is. Daarnaast hebben verschillende Turkse talen ook een aanzienlijke invloed op het Hongaars gehad. Tenslotte hebben westerse onderzoekers lexikale parallellen tussen de oude taal van de Sumeriërs en het Hongaars ontdekt die veelbelovend zijn en verder onderzoek verdienen.

László Götz heeft erop gewezen dat afgezien van de magere resultaten op het gebied van het lexicale onderzoek er methodologisch een aantal oneigenlijke 'guiding principles' worden gehanteerd die in de Finoe-

grische taalwetenschap de status van dogma hebben gekregen.³

1. De lexikale vormen van het Hongaars dienen nooit als basis voor de reconstructie van het lexicon van de Finoegrise oertaal, ofschoon tweederde van het totaal aantal sprekers van de Finoegrise talen Hongaars is. Het Wogoels, dat slechts 6000 sprekers telt, heeft een grotere invloed op de reconstructie van het oerlexicon dan het Hongaars dat door 15 miljoen mensen wordt gesproken.

2. Met betrekking tot het opstellen van de klankwetten wordt altijd de Hongaarse vorm afgeleid, ondanks het feit dat het Hongaars de oudste teksten bezit.⁴ Dit staat haaks op het algemeen aanvaarde principe in de historische taalwetenschap dat de oudst dateerbare vorm als doorslaggevend voor de vorm van de oertaal geldt.

Dit principe is in ons geval des te meer geldig, daar het Hongaars sinds de eerste teksten maar weinig veranderd is.

3. Alle Hongaarse woorden die in de andere Finoegrise talen ontbreken, worden door Finoegrissen geïdentificeerd als leenwoorden. Hierdoor ontstaat een vertekend beeld van de culturele ontwikkeling van de Hongaren voor en tijdens de Landname.

Finoegrissen nemen aan dat de Hongaren uit die tijd op het niveau stonden van de jagers-visserij cultuur van de Siberische volkeren. Maar het is onwaarschijnlijk dat een primitief volk van jagers en vissers een staat kon vestigen midden in het hart van Europa, tussen het Heilige Roomse Rijk en het Byzantijnse Rijk in.

4. De Finoegrise taalwetenschap negeert dat de sprekers van de meest aan het Hongaars verwante talen, het Wogoels en het Ostjaaks, antropologisch sterk afwijken van de Hongaren.

Er mogen dus geen verstrekkende conclusies worden getrokken over de genetische verwantschap van het Hongaars met de andere Finoegrise talen. Bij de huidige stand van zaken kunnen we hoogstens concluderen dat er lexicale parallellen tussen het Hongaars en de Finoegrise talen bestaan. Het is duidelijk dat deze verklaard moeten worden, maar het ligt niet voor de hand een genetische verwantschap te postuleren. Hieruit volgt dan weer dat de Hongaarse taal bij de huidige stand van onderzoek weinig aanknopingspunten biedt voor de ontrafeling van het probleem van de oorsprong van de Hongaren.

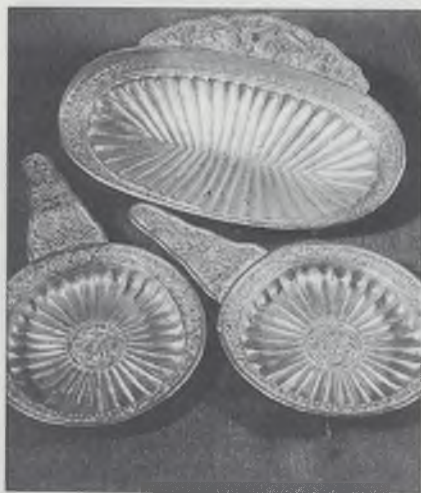
Laten we daarom dus bezien wat de vroege Hongaarse kunstschat over de herkomst van de Hongaren kunnen vertellen. We zullen twee kunstschaten bespreken: de schat van Nagyszentmiklós en de fresco's van de legende van de Heilige Ladislaus.

Een begraven schat

De schat van Nagyszentmiklós is in 1791 in het Transsylvaanse dorpje Nagyszentmiklós, in het huidige Roemenië, gevonden. Hij wordt tegenwoordig in het Weens Historisch Museum tentoongesteld.

De schat bestaat uit 23 gouden bokalen en kruiken.⁵ Hij was waarschijnlijk een geschenk van koning Stefanus aan de vorst Ajtóny, eveneens een telg uit het geslacht Arpád, wiens naam op de schat voorkomt. Ajtóny controleerde in die tijd het zuiden van Hongarije, maar werd in 1028 door Stefanus verslagen. Mogelijk heeft hij tijdens zijn vlucht de schat in Nagyszentmiklós begraven.

Volgens László bestaat de gouden schat uit twee tafellinnen. Het ene is bezit geweest van de vorst; het andere van de vorstin. Het stel van de vorst is voorzien van rune-inscripties; dat van de vorstin is voorzien van Griekse inscripties, emailleerwerk, figuratieve ornamentiek en voorstellingen van vechtende dieren. In stijl en techniek wijst dit laatste stel op Iraanse, Byzantijnse en Kau-

kasische invloeden. De verklaring voor de Byzantijnse elementen en de christelijke details moet gezocht worden in het feit dat Hongaarse vorsten uit het zuiden na de Landname contact onderhielden met Byzantium.

Tot op heden wordt vaak aangenomen dat de

gouden schat van Nagyszentmiklós van Bulgaarse origine zou zijn. Er zijn echter sterke aanwijzingen dat het eerste stel, dat van de vorst, gemaakt is door de goud- en zilvermeden van de eerste Hongaarse koningen uit de Arpád-dynastie. Voor de Hongaarse oorsprong pleiten een aantal argumenten: Ten eerste correspondeert de ornamentiek van de schat met de ornamentiek van attributen van de eerste Hongaarse koningen en met die van de koninklijke symbolen:

- de rune-tekenen van de schat zijn verwant met die op de eerste Hongaarse munten, de zogeheten Stefanus Rex-munten, die koning Stefanus heeft laten slaan;
- het weefselornament van de schat komt overeen met dat van de Stefanus Rex-munten;
- het zonnelymbol in de schat correspondeert met het sierpatroon van vroeg Hongaars werk.

De mythe van de oorsprong der Hongaren

Voor de Hongaarse oorsprong pleit verder dat sommige voorstellingen van dieren op de schat herleid kunnen worden tot scènes uit de Hongaarse mythologie, zoals het hert dat verscheurd wordt door een griffioen, het mythologische dier met het onderlijf van een leeuw en het bovenlijf van een adelaar. Deze voorstelling is verwant met de oorsprongsage van de Hongaren, de sage van de Twee Jagers Gebroeders Hunor en Magor.

De oude Hongaarse kronieken verhalen over Hunor en Magor, de twee zonen van de Bijbelse Nimrod, de achterkleinzoon van Noach, die geldt als stichter van Babylon. Hunor en Magor jagen in de omgeving van de Zwarte Zee op een mannetjeshert. Het hert weet de twee jagers van zich af te schudden en verdwijnt in een moeras. De Twee Gebroeders besluiten echter daar te blijven en treffen er de vrouwen en zonen van de Bulgaarse koning Belar aan. Zij ontvoeren de vrouwen en stichten een nieuw volk.

In oosterse sagen treden de Twee Gebroeders telkens weer op als de stamvaders van twee volken, die aan dezelfde stam zijn ontsproten of twee helden die twee verschillende namen aan hun volk geven. Dit laatste is ook op de Hongaren van toepassing. Zij hebben ook verschillende namen: Hongaar, dat correspondeert met Hunor en door niet-Hongaren wordt gebruikt om de Hongaren aan te duiden en Magyar, dat correspondeert met Magor en door de Hongaren zelf wordt gebruikt.

De Twee Gebroeders verschijnen zowel in menselijke als dierlijke gedaantes, soms als griffioenen. De griffioenen kunnen we zien als stamvaders, het Mythische Hert uit de oorsprongsage is als stammoeder te beschouwen.

De voorstellingen op de schat van Nagyszentmiklós tonen aan dat de symbolische waarde van de voorstellingen met dieren of vechtende dieren voor de Hongaren ten tijde van de Landname nog levendig was. Deze mythologische voorstellingen zijn oud en stammen waarschijnlijk van de Scythen, die in de oudheid ten noorden van de Kaspische en de Zwarte Zee woonden.

De runetekens

Het derde element dat op een Hongaarse oorsprong van de schat wijst zijn de inscripties in runeschrift op verschillende onderdelen van de schat, die recentelijk onderzocht zijn door Gábor Vékony.⁶ De rune-inscripties die van rechts naar links lopen, behoren typologisch tot het Turkse rune-schrift en zijn genetisch verwant met het rune-schrift van de

sen 850-950 na Chr. Volgens Vékony toont dit aan dat er al Hongaren in het Karpatenbekken woonden voor de Hongaarse Landname.

De legende van de Heilige Ladislaus

De fresco's van de legende van de Heilige Ladislaus [in het Hongaars László] komen voor langs de grens van het historische Hongarije: in Transsylvanie (tegenwoordig Roemenië), in het huidige Slowakije en in het huidige Slovenië. De fresco's ontbreken vrijwel in de binnenlanden van het historische Hongarije, dat wil zeggen op het grondgebied van het huidige Hongarije.

De fresco's zijn het best bewaard gebleven in de kerken van de Székely-Hongaren in Transsylvanië. De oude Hongaarse kronieken beschouwen de Székely-Hongaren als nazaten van de Hunnen. De Székely-Hongaren zelf zijn van mening dat zij de 'echte' Hongaren zijn. Zij hadden tot taak om de oostelijke grens van het historische Hongarije langs de bergketens van de Karpaten te verdedigen.⁸

De legende van de H. Ladislaus verhaalt over de militaire overwinningen die de Hongaren boekten op de Koemanen en Petsjegenen, Turkse ruitervolkeren die in de 13e eeuw meermaals het historische Hongarije binnenvielen. De Koemanen verwoestten in 1070 Transsylvanië en ontvoerden vele Hongaarse mannen en vrouwen. Het Hongaarse leger onder leiding van koning Salomon (1063-1074) sloeg de Koemanen vervolgens terug tot aan Kerlés en bij de heuvel van Cserhalom werden ze verslagen.⁹

De Koemanen waren geen gemakkelijke tegenstanders. Zij vormden een belangrijke macht in de Zuid-Russische steppen. Tijdens de Slag bij Kerlés zou een telg uit de Arpad-dynastie, de vrome hertog Ladislaus (1040-1095) zich heldhaftig gedragen hebben. Vandaar dat zijn figuur is uitgegroeid tot een held in de Hongaarse legendes en dat allerlei fresco's de strijd van de H. Ladislaus, die in 1077 tot koning van Hongarije werd gekroond, met de Koemanen uitbeelden.

Dit verklaart ook meteen het verspreidingsgebied van de fresco's. Zij komen namelijk alleen voor in de periferie van het historische Hongarije, in kerken van gebieden die een functie hadden in de grensbewaking van het koninkrijk. De beschermheilige van deze kerken is vaak de H. Ladislaus.

Runetekens op een schaal van de schat.

Szekély-Hongaren, de Hongaren in Transsylvanië. Het rune-schrift representeert opschriften in vier verschillende talen, te weten Turks, een Slavische taal, het Hongaars en het Iraans. Volgens Vékony domineert het Hongaars onder de rune-inscripties.⁷

Verder heeft hij ontdekt dat de rune-schrift-inscripties van de schat corresponderen met die van naaldhouders gevonden in laat-Avaarse graven in het Karpatenbekken, daterend uit het begin van de 9e eeuw na Chr. Vékony concludeert hieruit dat de schat van Nagyszentmiklós vervaardigd moet zijn tus-

kleio

nummer 3/93
pagina's 20 en 21

Een meisje

Op de afbeeldingen zien we de strijd tussen de H. Ladislaus en een Koemaanse strijder die een Hongaars meisje heeft ontvoerd. De helden vechten met elkaar maar zijn beide vrijwel niet te verwonden. Er is slechts één plek waar ze elkaar kunnen treffen, namelijk de Achillespees. De strijders hebben geen van beide een wapen als zij het tweegevecht aangaan.

Het Hongaarse meisje biedt de H. Ladislaus hulp door de Achillespees van de Koemaan met een bijl door te hakken. Daarna zakt hij in elkaar. De laatste scène beeldt de koning af terwijl hij, liggend onder een boom, zijn hoofd in de schoot legt van de vrouw. Zijn zwaard en pijlkoker hangen aan de boom. De linkerhand van het meisje rust in het haar van de koning.

Oude Hongaarse ballades maken duidelijk wat de hand van het meisje doet in het haar van de H. Ladislaus.¹⁰ De ballade van Anna Molnár bijvoorbeeld verhaalt over een soldaat die Anna bij haar man en zuigeling weghaalt. Hij zet haar, net zoals de Koemaan het Hongaarse meisje, achterop zijn paard en galoppeert weg. In een bos aangekomen nemen ze rust. De soldaat legt het hoofd in Anna's schoot en vraagt haar "zijn hoofd te reinigen". Hij valt daarna in slaap. Anna maakt hiervan gebruik en slaagt erin om de ontvoerder te onthoofden.

De hand van het meisje reinigt dus het haar van de H. Ladislaus, dat wil zeggen: ontdoet het van luizen. De ballade is een variant op

De kerk van Gelence (Székely-land).

de ontvoeringsscene in de legende van de H. Ladislaus.

Het ontvoeren van jonge vrouwen is een oud oosters gebruik dat de Hongaarse cultuur geconserveerd heeft in de oorsprongsage van de Twee Jagende Gebroeders en de legende van de H. Ladislaus. Dit gebruik is tot aan de dag van vandaag in de Hongaarse volksgebruiken blijven voortleven als een speelse rite, die een onmisbaar onderdeel is van elk bruiloftsfeest.

Op de verschillende fresco's komt telkens weer het motief terug van de weggelegde of

opgehangen wapens. Dit motief treffen we ook aan op Scythische goudplaten en bij volkeren in India. De neergelegde of opgehangen wapens symboliseren de echtvereniging van de held en het meisje. Hierop duidt ook het "afzoeken of reinigen van het hoofd" wat voor een liefdesstreling staat in de oosterse symboliek. In westerse voorstellingen van de ontvoeringsscene ontbreken deze symbolieken. Alles wijst er dus op dat de legende van H. Ladislaus van oosterse oorsprong is.

Licht en Duisternis

László ziet in de afbeeldingen van de fresco's niet zomaar een gevecht, maar een uitbeelding van het kosmische tweegevecht tussen de krachten van het Licht en de Duisternis. De volgende elementen wijzen op een strijd tussen de kosmische krachten:

- twee onkwetsbare tegenstanders bevechten elkander en leggen hun wapens af, omdat ze die niet tegen elkaar kunnen gebruiken;
- Het motief van de onverwondbare held is Euraziatisch en komt in het hele steppegebied voor.
- de held is wit en de tegenstander is zwart; hun paarden hebben dezelfde kleur;
- de strijd is een van de edelste motieven in de legenden van de oude steppen en de wereld van de Hongaarse helden die de kosmische krachten belichamen.

Fresco in de kerk van Gelence. De H. Ladislaus strijdt tegen een Koemaan; een meisje hakt met een bijl diens Achillespees door. De Koemaan zijgt ineen.

Het relikwie-borstbeeld van de heilige Ladislaus..

Afsluitend kunnen we concluderen dat de voorstellingen van de legende van de H. Ladislaus ouder zijn dan het Christendom en teruggaan tot de oude cultuur van de Scythen, die het kosmische tweegevecht tussen Licht en Duisternis ook kenden. De strijd tussen de twee kosmische krachten, de vorsten van Licht en Duisternis, neemt bij de oude Hongaren de vorm aan van de strijd tussen de christelijke koning Ladislaus en de heidense Koemaan.

Conclusie

In dit artikel is geprobeerd de vroegste geschiedenis van de Hongaren uit een cultureel perspectief te belichten. Aangezien de kennis over deze geschiedenis grote hiaten kent, kunnen we alleen op indirecte wijze hierover iets te weten komen. We hebben geconcludeerd dat de Hongaarse taal bij de huidige stand van zaken weinig opheldering verschaft over deze kwestie. Motieven van vroeg-Hongaarse kunstuitingen, zoals de schat van Nagyszentmiklós, of fresco's die de legende van de H. Ladislaus uitbeelden, leiden ons naar de wereld van de Scythische volkeren van de Aziatische steppen. Deze lijn van onderzoek zal verder geëxplo-

reerd moeten worden waarbij ook de eigenschappen van de Hongaarse taal zullen moeten worden betrokken.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld de Nederlandse uitgave van Gyula László, *Steppevolken en hun kunst, de Hongaarse schakel in de volksverhuizing* (Den Haag 1970).
2. Zie László Marác, 'Asymmetries in Hungarian', in *ASJU, International Journal of Basque Linguistics and Philology* XXII (San Sebastian 1991).
3. Zie voor een kritische bespreking van de methodologie en resultaten van de Finoeegrise taalwetenschap László Götz, *In het Oosten komt de zon op*, deel III (Wenen 1982). [In het Hongaars].
4. De oudste Hongaarse tekst is de Halotti Beszéd 'Grafrede' die dateert uit 1192-1195 na Chr.
5. Zie Gyula László en István Rácz, *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós* (Budapest 1977).
6. Zie Gábor Vékony, *Rune-schriftinscripties uit de late periode van de Volksverhuizing* (Budapest 1987). [In het Hongaars met een samenvatting in het Duits].
7. In een interview verschenen in *Hungarian Museum*, Budapest, 1991, jaargang 1, deel 1-4, p. 162-170 merkt Gyula László op dat hij de verschillende pogingen tot ontcijfering van de rune-inscripties van de schat van Nagyszentmiklós niet erg bevredigend vindt.
8. Zie Károly Kós, *Transylvania: an outline of its cultural history* (Budapest 1989) 32.
9. Zie voor de Slag bij Kerlés, Béla Köpeczi (ed), *Kurze Geschichten Siebenbürgens* (Budapest 1990) 146.
10. Zie voor de ballades van de Székely, *Székely népballadák* [Volksballades van de Székely] (Boedapest 1979).

Het Hongaarse protestantisme

G.H. van de Graaf

Dr. van de Graaf is praeses van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk. Hij studeerde theologie in Utrecht, Cluj en Sibiu. In 1978 promoveerde hij in Cluj op de dissertatie *De Nederlandse academies en het Zevenburgse protestantisme in de 18de eeuw. 1690-1795*. De dissertatie is alleen in het Hongaars uitgegeven.

Toen ik in 1968 onder de Hongaren in Roemenië ging wonen om daar mijn theologische studie en kerkhistorisch onderzoek voort te zetten, kwam mij de geschiedenis van de bevrijding van de galeislaven ter ore.

Tot mijn niet geringe verbazing bleek admiraal Michiel Adriaensz de Ruyter voor de Hongaren een begrip te zijn. In de Hongaarse wetenschap en literatuur zijn talloze studies en historische romans aan deze episode gewijd en voor de grote kerk in Debrecen staat een gedenkteken waarop de gebeurtenis 'vereeuwigd' is. Het is een symbool voor de verbondenheid van het Nederlandse en Hongaarse protestantisme.

Tegen het einde van de 16e eeuw was 80 tot 90 % van de Hongaarse bevolking protestants. Dit vormde aan het begin van de 17de eeuw voor Rome en de Habsburgse aartshertog Matthias aanleiding om sterke rekatholiseringsmaatregelen te treffen.

Aanvankelijk stuitte Matthias op krachtig verzet. Door de opstand van Istvan Bocskai en de daaropvolgende vrede van Wenen (1606), alsmede de landdag van 1608, leken de politieke rechten en de godsdienstvrijheid in Hongarije verzekerd te worden. Al snel echter bleek dat de Habsburgers hun politiek van gewelddadige Contrareformatie met behulp van de Jezuïeten met onverminderde ijver voortzetten.

Gedurende de eerste helft van de 17e eeuw vormden het internationale aanzien en de macht van het onafhankelijke Hongaarse protestantse vorstendom Zevenburgen nog enig tegenwicht tegen de nagestreefde rekatholisering van

Gedenkteken in Debrecen ter herinnering aan de bevrijding van Hongaarse protestanten door De Ruyter.

Hongarije, maar met de vermindering van Zevenburgens macht vanaf het midden van de 17e eeuw stond nog maar weinig een nietsontziend contrareformatorisch geweld in de weg.

In de protestantse bezwaarschriften van de landdag te Sopron in 1681 was er sprake van dat 888 kerkgebouwen en talloze scholen met geweld in beslag genomen waren, dat een groot aantal geestelijken en leraren gevangen genomen, in ballingschap gestuurd of doodgemarteld was en dat protestantse edelen en burgers door terreur tot het deelnemen aan de mis gedwongen, van hun bezittingen beroofd of geëxecuteerd waren. Dit behoorde tot de treurige balans van bijna een eeuw ongekend grove rekatholisering, waarvan het zogenoemde 'rouwdecennium' van 1671 tot 1681 de trieste climax vormde. In deze tien jaren werden allereerst door een kring van zeer hoge Weense staatsambtenaren en vervolgens door de rooms-katholieke hiërarchie samen met de koning zelf, de Jezuïetenorde en de gehele militaire macht van de Habsburgers ingezet om de Hongaarse protestanten als hoogverraders te liquideren.

Galeislaven

Op 5 maart 1674 werden bijna alle ruim 700 protestantse geestelijken en schoolmeesters van het Hongaarse koninkrijk voor een bijzondere rechtbank gedaagd. Slechts 330 aangeklaagden verschenen en in april werden zij ter dood veroordeeld. Na de ontberingen van de kerker en de foltering door de Jezuïeten tekenden enkelen een acte van afstand van hun ambt, meerderen gingen in ballingschap en bijna 150 hielden stand. In maart 1675 werden de overgebleven 42 gevangenen op beestachtige wijze naar Napels gedreven, waarna er nog 32 over waren om aldaar als galeislaven te worden verkocht.

Alom in Europa stak een storm van protest op over het lot van de Hongaarse protestantse geestelijken. Onder de vele acties die ten gunste van hen gevoerd werden had die van de Hollandse gezant in Wenen, Hamel Bruyninx, tenslotte succes. De acten van af-

stand werden door hem ondertekend en per persoon werd een losgeld van 100 daalders uitbetaald. Op 11 februari 1676 werden de 26 overgebleven geestelijken en leraren, van wie er 7 luthers en 19 gereformeerd waren, aan boord van het vlaggeschip van admiraal Michiel Adriaensz de Ruyter gebracht, dat naar de rede van Napels was gekomen. Toen hij de uitgemergelde bevrijden zag, moet De Ruyter uitgeroepen hebben: *"Ik heb vele overwinningen op velerlei vijanden bevochten, maar dit is mijn schoonste overwinning: de bevrijding van deze onschuldige dienaren Christi van de ondraaglijke last."*

Herinneringsplaquette.

Dat vanuit Nederland actie werd ondernomen tegen de onderdrukking van de Hongaarse protestanten was zeker geen incident. Integendeel, vooral gedurende de 17e en 18e eeuw bestond er een zeer hechte band tussen het Hongaarse en het Nederlandse protestantisme. In het volgende wil ik daaraan aandacht besteden. Maar eerst zullen we bezien hoe een zo sterke verbreiding van het protestantisme onder de Hongaren plaats kon vinden.

Christelijk internationalisme

Al direct na de kerstening van de Hongaren ontstond een klimaat waarin kerkhervorming kon gedijen. Koning Stefanus de Heilige (997-1038) stelde zich uit innerlijke overtuiging ten doel Hongarije in te lijven in de grote familie van christelijke volkeren. Hij had een verbazingwekkend oecumenische en internationale instelling. De Hongaarse kerk van de middeleeuwen werd dan

ook een organisch onderdeel van het westelijke christendom. Dit kreeg ondermeer gestalte in de deelname aan de kruistochten, in de hoofdrol die de Hongaren vervulden in de Europese defensie tegen de Turken, in de werkzaamheid in Hongarije van zeer vele kloosterorden en niet in het minst ook in het feit dat Hongaarse studenten en professoren in groten getale aan alle beroemde universiteiten van de middeleeuwen te vinden waren. De neiging om naar het buitenland te trekken was zelfs zo sterk dat de universiteiten in Hongarije zelf nauwelijks tot ontwikkeling konden komen.

De condities waaronder deze internationale oriëntatie bloeide, waren bijzonder gunstig. Tot in de 16e eeuw de Turken de grote handelswegen naar het oosten afsloten, was Hongarije vanwege het drukke verkeer tussen Oost en West gelegen in het hart van het Europese wegennet. Hongarije was daarbij niet alleen een peregrinatie- en dus emigratieland, maar eveneens een immigratieland. Van allerlei nationaliteiten vestigden er zich kooplieden, ordegeestelijken, enzovoort. Het is dan ook niet verwonderlijk dat tal van middeleeuwse kerkelijke vernieuwingsideeën er weerklank vonden.

Met name kan hierbij gedacht worden aan de sterke invloed van de Hussieten, die zich in de 15e eeuw tot zelfs in zuidelijk Hongarije verbreidden. De boerenopstand van 1437 in Zevenburgen en ook de eerste vertaling van de Bijbel in het Hongaars zijn verbonden met namen van Hongaarse Hussieten. Om hun invloed tegen te gaan werden franciscaner missionarissen tegen hen ingezet. Dat had voor het Hussietisme en zijn verdere verbreiding gevolgen, maar niet minder voor het denken van zeer veel franciscanen. Velen van hen gingen uit reactie op de pracht en praal van de kerk steeds sterker naar klooster- en maatschappijhervormingen verlangen en werden 'Observanten'.

Sociale misstanden

De latere kerkhervorming werd ook gevoed doordat de Hongaren leefden in de nabijheid van een vorm van christendom die los van Rome stond: de oosterse orthodoxie. Verder was van belang dat ook hier het humanisme aardde. Enerzijds had dit als christelijk humanisme invloed op de bloei van hervormingsdenkbeelden, anderzijds veroorzaakte het een verwereldlijking aan het hof en in de kerkelijke hiërarchie, waardoor, als reactie daarop, een hervormingsverlangen werd versterkt.

kleio

nummer 3/93
pagina's 24 en 25

Behalve de gunstige voedingsbodem die in de eeuwen voor de Reformatie was ontstaan, gaven ook de sociale en maatschappelijke omstandigheden aanleiding tot het uitzien naar grote veranderingen. Waarschijnlijk droegen de sociale verhoudingen in Hongarije meer dan elders bij tot een klimaat dat gunstig was voor hervormingsdenkbeelden. De sociale en zedelijke misstanden in de houding van de heersende laag tegenover de lijfeigenen waren enorm. Dit leidde tot de boerenopstand van 1514, waarbij de eerder genoemde 'Observanten' partij kozen voor de boeren en de burgers opriepen tot burgerlijke ongehoorzaamheid, zelfs tegenover koning Matthias. Dat deze boerenopstand bloedig werd neergeslagen en aan de plattelandsdorpen en -steden alle rechten werden ontnomen, leidde alleen maar tot nog meer onvrede.

De slag bij Mohács

De slag bij Mohács (1526) was een keerpunt in de Hongaarse geschiedenis. In de voorgaande jaren was het centrale gezag danig verzwakt, een ontwikkeling die een climax bereikt had met de boerenopstand van 1514. Dit leidde in 1526 tot een verpletterende nederlaag tegen de Turken.

Na de slag maakte zich een ongehoorde verbijstering van de totale Hongaarse samenleving meester. Een zeer groot deel van de

De Hongaarse Bijbel van Gaspar Karolyi.

Verbreiding van de Reformatie.

kerkelijke en politieke leiding was in de slag gebleven - het Hongaarse leger werd mede aangevoerd door twaalf roomskatholieke bisschoppen - en Hongarije viel in drie delen uiteen. Het oosten, met als kern Zevenburgen, kwam onder een Hongaarse vorst, het westen onder het Habsburgse Huis en het middendeel onder de Turkse sultan. De Turken kregen ook in de rest van Hongarije invloed, want in hun onderlinge troonstrijd zochten de christelijke troonpretendenten steun van de sultan, en waren zij bereid zijn vazal te worden. Ondertussen werd het land geteisterd door rooftochten van Turkse militairen en conflicten tussen de Habsburgers en de Hongaarse burgerij en lage adel. De bevolking liep terug van 4 miljoen aan het eind van de 15e tot 2 miljoen aan het eind van de 17e eeuw.

Reeds voor de slag bij Mohács in 1526 waren de denkbeelden van Maarten Luther onder de Hongaren verspreid. Een van de vroegste centra van de Reformatie was het koninklijke hof in Boeda. Daar had markgraaf Georg van Brandenburg, die voor de zaak van Luther opkwam, grote invloed. Daarnaast vond een snelle verbreiding plaats via de talrijke kooplieden die Hongarije aandeden of van daaruit werkten. Voor hen bestond er geen taalbarrière in hun contact met de Duitse kooplieden in Noord-Hongarije en de Saksische in Zevenburgen. De burgerij in de Duitse steden van het Hongaarse rijk had dan ook al vaak voor 1526 voor Luther gekozen.

Temidden van de nationale ontluistering na de slag bij Mohács zocht men een nieuw houvast. De kerkhervorming werd door velen ervaren als een nieuwe, onoverwinnelijke krachtbron en het begin van een loutering

door boete en bekering. Bij het echec van een kerk die met al haar pracht en praal zo ver van de mensen af was komen te staan, ontstond er honger naar het voor ieder verstaanbare woord van God en vonden velen een bron van kracht in een persoonlijk beleefd en beleden geloof.

Een zeer protestantse natie

De kerkhervorming verbreidde zich onder de Hongaren met grote kracht en in een enorme omvang. Hoewel geen van beide christelijke heersers van het in drie delen uiteengescheurde land zich aan de zijde van de Reformatie schaarde, had de kerkhervorming zich rond het midden van de 16e eeuw al doorgezet. Daar komt bij dat de verbreiding van de Hervorming in de door de Turken bezette gebieden ongehinderd voortgang kon hebben.

Ondanks de zeer talrijke terreurmaatregelen tegen de opkomende kerkhervorming kon reeds in 1545 te Erdod de eerste belijdenissynode op Hongaarstalig gebied gehouden worden.

Intussen kende de Reformatie ook onder de Hongaren al snel vele stromingen: het christelijk humanisme, de Wittenbergse richting, de Anabaptisten, de Unitariërs en de Sabatariërs. Maar het sterkste werd de Helvetische richting van Calvijn. In de jaren 50 en 60 van de 16e eeuw ontwikkelde de Helvetische richting zich, met Peter Melius als leidende figuur, tot een duidelijke meerderheid. Het Hongaarse protestantisme kreeg daardoor net als het Nederlandse overwegend een betrekkelijk orthodox karakter, zij het dat de meest 'precieze' en 'bevindelij-

Hongaarse studenten trokken onder andere naar Utrecht. Zie de Domtoren op deze plaquette. Eronder staat: "Wij zijn één in het bloed van Christus. Aan de Alma Mater in Utrecht voor haar veelvuldige weldaden in drie eeuwen (1636 - 1936).

Contacten met Nederland

Eerder is het contact van de Nederlandse gezant Hamel Bruyninx en admiraal de Ruyter met de Hongaarse protestanten 'niet incidenteel' genoemd. In de 17e en 18e eeuw namelijk zetten de Hongaren hun oecumenische, internationale traditie voort. De protestanten boorden nieuwe, rijke kanalen aan; gedreven om ook van elders vernieuwende impulsen te ontvangen en evenzeer gedrongen door de noodzaak een dreigend isolement vanwege de gewelddadige Con-
trareformatie te doorbreken.

Vanaf het begin van de 17de eeuw werd het contact tussen het Hongaarse en het Nederlandse protestantisme snel sterker en ontwikkelde zich een zeer hechte band. Overigens waren de verbindingen reeds van vroeger datum. Voor de franciscaner 'Observanten' was de 'devotio moderna' een sterke stimulans geworden en Erasmus had ook onder de Hongaren veel weerklank gevonden. Rond 1550 hadden Guido de Bres en

ke' varianten in Hongarije geen voet aan de grond kregen.

De verbreiding van de kerknervorming onder de Hongaren bleef allesbehalve louter receptief ten opzichte van het buitenland. In het dispuut tussen de diverse reformato-
rische stromingen ontwikkelden de Hongaarse protestanten een eigen gematigdheid en ireniciteit. Op de landdag in het Zevenburgse Torda werd reeds in 1550 tot tolerantie inzake geloofskwesties besloten.

Zoals gezegd maakten de Hongaarse protestanten in de laatste decennia van de 16e eeuw 80 a 90% van de bevolking uit. Meer dan de helft was gereformeerd, ongeveer een kwart, vooral Duitsers, Slowaken en Saksen, evangelisch-luthers en een vijfde deel behoorde tot de Unitariërs, de rooms-katholieke of de orthodoxe kerk.

Marnix van St Aldegonde samen met de Hongaarse bijbelvertaler Gaspar Karolyi in de collegebanken bij Calvijn gezeten. Reeds aan het einde van de 16e eeuw studeerden enkele Hongaren aan de universiteiten van Leiden en Franeker.

Tot het begin van de 16e eeuw ging de grootste stroom peregrini naar de universiteiten van Parijs, Praag, Wenen, Krakau en Padua. Daarna werd, onder invloed van de Reformatie, de bedding van deze stroom verlegd naar universiteiten in Duitsland en Zwitserland: Wittenberg, Heidelberg, Straatsburg, Marburg, Genève en Bazel. Een enorme intensivering van de contacten tussen het Hongaarse en het Nederlandse protestantisme ontstond pas aan het begin van de 17de eeuw toen het oorlogsrumoer in de Nederlanden wat geluwd was en de dertigjarige oorlog in Duitsland woedde. Na de verwoesting van de universiteit van Heidelberg in 1622 kwam ineens een ware stroom van Hongaarse studenten naar de Nederlanden op gang. Gedurende de gehele 17de en 18de eeuw bleven Hongaarse studenten, vooral in de theologie, ook universiteiten in Zwitserland, Duitsland en Engeland (Oxford) bezoeken, maar de Nederlandse universiteiten vervulden voor de Hongaren een zeer belangrijke, zo niet de belangrijkste, rol.

Een welvarend toevluchtsoord

Vanwaar deze sterke trek naar de Nederlanden?

Verscheidene factoren hebben een rol gespeeld. Uit Hongaarse dagboek aantekeningen en brieven is wel duidelijk dat voor de Hongaren het verzet en de vrijheidsstrijd van een ander klein volk tegen dezelfde Habsburgse macht als waar zij onder te lijden hadden zeer tot de verbeelding sprak. Daarbij werden de Nederlanden een centrum van politieke macht, een toonbeeld van een op protestantse leest geschoeide samenleving en een toevluchtsoord voor velerlei vervolgd, met een uitgesproken welvarende samenleving.

Zeker in de 17e eeuw kwamen het wetenschappelijke onderwijs en onderzoek tot grote bloei aan de universiteiten in Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk. De financiële mogelijkheden om de vaak armlastige Hongaarse beursstudenten te helpen waren ruimschoots aanwezig. Tenslotte ging ook een zekere traditie een rol spelen, zodat meerdere generaties van predikanten- of artsen-families voor hun aca-

kleio

nummer 3/93
pagina's 26 en 27

demische opleiding naar de Nederlanden trokken.

Hongaarse studenten

In de twee eeuwen van het bestaan van de Franeker hogeschool alleen al hebben daar zeker 1225 Hongaarse studenten voor langere of kortere tijd gestudeerd. In totaal hebben duizenden Hongaarse studenten een academische studie in de Nederlanden gevolgd. Verreweg de meesten waren studenten in de theologie, maar niet allen. Er waren er ook die zich richtten op de medische, filosofische of juridische faculteiten. Met name de studenten van (protestantse) adel kwamen aan de Nederlandse universiteiten om hier in het kader van de noodzakelijke algemene ontwikkeling een goede academische vorming te krijgen.

Van meet af aan waren er ook veelvuldige contacten tussen de Nederlandse remonstranten en de Zevenburgse unitariërs.

De Hongaarse studenten namen hier te lande intensief deel aan de academische werkzaamheden en het studentenleven. Hun dagboeken weerspiegelen de vele contacten die zij met Nederlandse studenten en professoren hadden. Soms waren zij in zo grote mate aan een universiteit vertegenwoordigd, dat zij zelfs een meerderheid aan de faculteit vormden en het bestaansrecht van een faculteit van hen afhing.

Teruggekeerd naar hun land bleven de contacten veelal bestaan, gevoed door middel van wetenschappelijke en vriendschappelijke correspondentie of door deelname van Hongaren aan Nederlandse geleerden-genootschappen.

Het spreekt voor zich dat de onderscheiden Nederlandse theologische stromingen, het puritanisme, coccejisme, voetianisme, cartesianisme, piëtisme en het verlichtingsdenken, ook in Hongarije en Zevenburgen sterke weerklank vonden. Ook de natuurwetenschappelijke methoden vonden hun weg naar de diverse Hongaarse collegia.

Toeristisch kerkbezoek

In kerkelijk opzicht wekten de contacten eveneens door. Het is niet waarschijnlijk dat de Hongaarse studenten in de Nederlanden intensief hebben deelgenomen aan de kerkdiensten of het gemeentelven. Waar er in het academische leven een gemeenschappelijke voertaal, het Latijn, bestond, was er in de kerk een te grote taalbarrière. De dagboe-

ken geven er dan ook slechts indrukken van hoe men een enkele keer bijna toeristisch een Nederlandse kerkdienst bijwoonde. Het is niet verwonderlijk dat de Hongaarse studenten meerdere keren toestemming vroegen (en kregen) om in de academische eigen godsdienstoefeningen in de eigen taal te houden.

Wel stond men steeds met elkaar in contact over te volgen kerkelijke beleidslijnen. Zo schrijft de Zevenburgse protestantse bisschop Gyorgy Bonyhai op 25 januari 1735 aan de Groningse theoloog Driessen:

“Na de Confessio Helvetica en de Heidelbergse Catechismus beschouwen wij als symbolische geschriften van ons geloof de canones van de vaderen van de Dordrechtse nationale synode, en wij willen niet van die afwijken.”

Ook in zaken als de ontwikkeling van het kerklied gaf men op elkaar acht. Bij de revisie van het Hongaarse psalmboek in 1765 kregen de Hongaarse studenten in Nederland de opdracht de Haagse uitgave van het Nederlandse psalmboek van 1742 te raadplegen.

Omdat de uitgave van boeken in het onderdrukte Hongarije aan banden was gelegd, is het begrijpelijk dat ook hiervoor naar de Nederlanden gekeken werd. Uit de 17e en 18e eeuw zijn mij twaalf Nederlandse uitgaven van de Bijbel in het Hongaars bekend. Daarnaast schaften Hongaarse studenten veel boeken in de Nederlanden aan, hetzij voor persoonlijk gebruik, hetzij voor de bibliotheken in het vaderland. Verder werden in Zevenburgen werken van Nederlandse theologen vertaald en in het Hongaars uitgegeven. Anderzijds bleven ook belangrijke Hongaarstalige uitgaven in de Nederlanden verschijnen.

Diplomatieke interventies

Ook in politiek opzicht waren er in de 17e eeuw frequente en belangrijke contacten. Odon Miklos stelt in een van zijn studies dat geen staat een zo grote diplomatieke activiteit bij het Weense hof ontwikkelde als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, teneinde de Hongaarse geloofsgenoten tegen de Contrareformatie te hulp te komen. Vanaf de tweede helft van de 17e eeuw lag dit verhoudingsgewijs ook daarom voor de hand omdat de Republiek in de Europese politiek bondgenoot van Leopold I was.

Reeds vanaf 1619 steunde de Hollandse gezant Cornelius Haga de veldtocht van de Zevenburgse vorst Gabor Bethlen tegen Ferdinand II militair en financieel. Bekend is reeds

de diplomatieke inspanning in het 'rouwdecennium' om een einde aan de vervolging van de protestanten te maken. Ook daarna, tot ver in de 18e eeuw, bleven de Nederlanden zich diplomatieke inspanningen getroosten ten behoeve van de Hongaarse protestanten.

Wanneer men een en ander overziet, is de conclusie dat het doel van deze politieke stappen niet bereikt werd. Incidenteel slaagde een poging en zo nu en dan werd enige matiging in de gewelddadige rekatholisering bereikt. Maar veelal hielp het de Hongaarse protestanten niet merkbaar, al was men van die zijde wel dankbaar omdat men wist dat men niet geheel alleen stond. Van Nederlandse kant gezien kan men slechts concluderen dat het vele dat gedaan is schromelijk onvoldoende was tegenover het overweldigende onrecht waarin de Hongaarse protestanten moesten leven.

Grotere afstanden

Hoewel in de 19e eeuw en daarna de academische en kerkelijke contacten werden voortgezet, kon de intensiteit toch niet meer die zijn van voorheen. Een belangrijke factor hierin was dat de gemeenschappelijke voertaal, het Latijn, wegviel. Met het voortschrijden van de techniek werden de afstanden in Europa, ook tussen Hongaren en Nederlanders, in het algemeen toch groter.

In Zevenburgen bleef het protestantisme relatief sterk: bijna de helft van de Hongaren behoort daar tot de hervormde kerk. In Hongarije zijn de protestanten een minderheid van ruim 1 miljoen kerkleden. Maar samen met de Hongaarse protestanten in de gebieden in het voormalige Tsjecho-Slowakije, de voormalige Sowjet-Unie (Karpaten-Oekraïne) en het voormalige Joegoslavië zijn zij zich bewust van de grote geestelijke en culturele betekenis die hun geschiedenis voor alle Hongaren heeft gehad en nog heeft. De Westeuropese geestesgesteldheid van de Hongaren, hun internationale oriëntatie, hun vrijheidsdrang en hun democratisch besef zijn ondenkbaar zonder de geschiedenis van de Hongaarse protestanten.

Het rampjaar 1919

Péter Csikós

Het einde van de Eerste Wereldoorlog had voor het koninkrijk Hongarije zeer verstrekkende gevolgen; het verloor een groot deel van zijn grondgebied. Ruim tweederde van het land werd toegewezen aan Roemenië, Joegoslavië en Tsjecho-Slowakije. Over de verplaatsing van nationaliteitsproblemen van binnen naar buiten Hongarije en daarmee de creatie van nieuwe minderheden, gaat het hierna volgende artikel.

Péter Csikós studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog viel de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie uiteen. Zowel in Wenen als Budapest werd een nationale raad gevormd, die het land volledig van de Habsburgse monarchie wilde afscheiden. De Hongaarse Nationale Raad bestond uit vertegenwoordigers van de Sociaal-Democratische Partij, de Radicale Partij en de Károlyipartij van graaf Mihály Károlyi. Deze raad vormde op 31 oktober een zelfstandige Hongaarse regering, die op 16 november de Hongaarse Volksrepubliek uitriep, met Károlyi als staats-hoofd.

Al spoedig bleek dat de Oostenrijks-Hongaarse splitsing het begin was van een groter desintegratieproces. De eenheid van Hongarije kwam in gevaar. In november 1918 namelijk, een maand na de vorming van de nationale raad, werden in het noorden Slowakije en Roethenië door Tsjechische troepen bezet. Vrijwel gelijktijdig vielen in het zuiden Servische troepen de Vojvodina en Kroatië-Slavonië binnen. In de maanden daarna volgden de Roemeense troepen het voorbeeld van de Serviërs en Tsjechen door Transylvanië en het oostelijk deel van de Hongaarse laagvlakte in te nemen. De regering-Károlyi zag zich na de bezetting van Transylvanië in maart 1919 gedwongen om op te stappen.

Ruim een jaar later, op 4 juni 1920, werd in Versailles een vredesverdrag, het Verdrag van Trianon, tussen Hongarije en de Entente-mogendheden ondertekend. Hierin werden formeel de nieuwe grenzen van het land vastgelegd. De totale oppervlakte van Hongarije slook van 325.411 km² naar 93.010

km², terwijl het bevolkingsaantal terugliep van 21 miljoen tot 8 miljoen. Drie miljoen etnische Hongaren kwamen buiten de Hongaarse staatsgrenzen te wonen: 745.000 in Tsjecho-Slowakije, 450.000 in Joegoslavië en 1.750.000 in Roemenië.

In feite waren de nieuwe grenzen al ruim een jaar eerder getrokken, ten tijde van de regering-Károlyi. Het was deze regering die met de Servische, Tsjechische en Roemeense bezetting van Hongaars grondgebied geconfronteerd werd.

Had de regering-Károlyi het uiteenvallen van het land kunnen voorkomen?

De Dubbelmonarchie

De jonge Hongaarse republiek kreeg van de omringende landen en de Entente-mogendheden geen kans haar bestaansrecht te bewijzen. De geschiedenis van Hongarije was te nauw verbonden geweest met die van het Habsburgse Rijk.

In 1867 werd de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie gevormd. In dat jaar besloten Oostenrijkse en Hongaarse politici op basis van wederzijdse gelijkheid samen te werken. De ontwikkeling van een nieuwe staatsinrichting moest de eenheid van het Habsburgse keizerrijk veiligstellen. In een gemeenschappelijke grondwet werd aan de ene kant de ondeelbaarheid van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk en aan de andere kant de zelfstandigheid van Hongarije vastgelegd.

De nadruk op de ondeelbaarheid van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk had tot doel zijn status als grote mogendheid, die door de nederlaag tegen Pruisen en de vorming van een 'klein-Duitsland' onder leiding van Pruisen danig was verzwakt, te handhaven. De ministeries van Defensie, Buitenlandse Zaken en Financiën werden daarom onder een gemeenschappelijke ministerraad geplaatst, waarin zowel Oostenrijkse als Hongaarse politici zitting hadden. De besluiten die betrekking hadden op bovengenoemde ministeries moesten formeel door het Oostenrijkse en het Hongaarse parlement worden goedgekeurd.

kleio

nummer 3/93
pagina's 28 en 29

Tegelijk werd de weg vrijgemaakt voor een aparte Hongaarse grondwet. Deze grondwet ging uit van een zelfstandige Hongaarse staat, die met Oostenrijk het staatshoofd deelde. Vanaf 1867 was Frans Jozef van Habsburg dan ook keizer van het Oostenrijk en koning van Hongarije.

In theorie werden besluiten over interne Hongaarse aangelegenheden door de Hongaarse regering genomen, en vervolgens door het Hongaarse parlement geratificeerd. In de praktijk echter bleek de invloed van het Hongaarse parlement op de buitenlandse, en zelfs op de binnenlandse politiek, beperkt. Regeringsbesluiten moesten namelijk door de monarch worden goedgekeurd. De onderhandelingen tussen de regering en het parlement werden sterk beïnvloed door dit gegeven. De keizer/koning had in de meeste gevallen het laatste woord.

De minderheden

Ondanks de geringe invloed van Hongarije op het monarchale beleid steunde Budapest de Oostenrijks-Hongaarse eenheid. Dit kwam doordat de Hongaarse regering de Dubbelmonarchie als een belangrijk tegenwicht beschouwde tegen federalistische tendenzen. Zij vreesde dat het federalisme niet alleen de eenheid van de monarchie, maar ook die van het multi-etnische Hongarije zou aantasten.

Om de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende nationaliteiten te regelen, werd in 1868 in Budapest een nieuwe nationaliteitenwet aangenomen. De opsteller, Eötvös, ging ervanuit dat alle burgers van Hongarije een ondeelbare Hongaarse natie vormden. Volgens de wet had iedere burger, ongeacht zijn nationaliteit, gelijke rechten. Hoewel in de wet het Hongaars als de officiële taal van de Hongaarse staat werd beschouwd, kregen de andere talen aanzienlijke ruimte. In het overheidsbestuur, de rechtspraak, het onderwijs en de kerken kon naast het Hongaars gebruik worden gemaakt van het Roemeens, Servisch, Kroatisch etcetera. De wet gaf iedere burger, ongeacht nationaliteit, het recht om voorstellen of vragen in de eigen taal bij de overheid in te dienen. De overheid was verplicht in dezelfde taal te antwoorden.

De nationaliteitenwet van Eötvös vormde in principe een solide basis voor een liberale politiek tegenover de minderheden. De wet gaf ruimte voor culturele autonomie voor de diverse minderheden. Zij maakte echter geen ruimte voor hun politieke autonomie.

De opsteller van de wet ging immers uit van de ondeelbaarheid van de Hongaarse natie. De vorming van onafhankelijke regeringen door de diverse minderheden werd niet alleen in conservatieve, maar ook in liberale kringen afgewezen.

De Eerste Wereldoorlog

Als onderdeel van de Dubbelmonarchie nam Hongarije vanaf het begin deel aan de Eerste Wereldoorlog. De Oostenrijkse leiders voerden deze oorlog om de positie van de monarchie als grote mogendheid - en daarmee de eenheid van het Rijk - te handhaven. De monarchie raakte in de oorlog verwickeld nadat zij decennia lang haar invloed op de Balkan had uitgebreid. De Habsburgse leiders koppelden het voortbestaan van de monarchie aan het behoud van hun invloedssfeer op de Balkan, die door Servië en Rusland werd aangevochten.

Mede als gevolg hiervan was op de Balkan een explosieve situatie ontstaan. De monarchie raakte aan het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw meermalen in conflict met Servië en Rusland, dat zich opwierp als de grote beschermer van de Slavische volkeren. Het belangenconflict tussen Rusland en het Habsburgse Rijk leidde uiteindelijk, via beider bondgenoten, tot de Eerste Wereldoorlog.

Vanuit het oogpunt van de Hongaarse politieke leiders werd de oorlog niet alleen gevochten om de positie van de monarchie als grote mogendheid te behouden. Zij koppelden het voortbestaan van de Dubbelmonarchie aan het behoud van de eenheid van het Hongaarse Rijk. Zij waren van mening dat het einde van de monarchie tevens het einde van het 'Duizendjarige Hongaarse Rijk' zou

betekenen. Volgens de Hongaarse regeringsleider István Tisza bood de oorlog ook unieke kansen om de problematiek rond de minderheden op te lossen. Hij dacht bovendien dat de oorlog hem gelegenheid zou geven definitief af te rekenen met de Hongaarse oppositie, die zich tegen de oorlog keerde.

De gevolgen van de oorlogvoering bleken na twee jaar voor Hongarije echter desastreus. De problematiek rond de minderheden was niet opgelost, zoals Tisza verwacht had, eerder verscherpt. Dit bleek overduidelijk in 1916, toen Roemeense minderheden in Transsylvanië voor hun streven naar politieke autonomie openlijk steun aan het Roemeense koninkrijk begonnen te vragen. Op 27 augustus van datzelfde jaar verklaarde Roemenië Oostenrijk-Hongarije de oorlog, waarop een mislukte invasie in Transsylvanië door het Roemeense leger volgde.

De Roemeense oorlogsverklaring was het resultaat van het geheime verdrag van Bukarest, waarin de Westerse geallieerden grote delen van Hongarije - Transsylvanië, het Banaat en zelfs het oostelijke gedeelte van de Hongaarse laagvlakte - aan Roemenië beloofden in ruil voor deelname aan de oorlog.

De opkomst van Mihály Károlyi

De oorlog had het thuisfront in Hongarije uiteraard niet onberoerd gelaten. In oppositiekringen begon men na de Roemeense aanval op Transsylvanië in toenemende mate kritiek op de regering Tisza uit te oefenen. De oppositie vond dat deze zowel in de binnenlandse als de buitenlandse politiek had gefaald.

Terugkerende troepen

- 1 1 in de loop van 1918 omsloten de demarcatielijnen een steeds kleiner gebied
- 2 [hatched pattern] 2 Neutrale zônes en de demarcatielijn van 1919.

De belangrijkste doelstelling van Tisza was het behoud van de Hongaarse territoriale integriteit. De oppositie was van mening dat deze doelstelling niet door oorlogvoering kon worden bereikt. Hongarije moest zijn buitenlandbeleid herzien. Daarnaast pleitte de oppositie voor interne veranderingen, zoals landhervormingen, herziening van het kiesstelsel en verbetering van de relatie tussen de Hongaren en de etnische minderheden.

Als leider van de oppositie trad graaf Mihály Károlyi naar voren. Károlyi, een telg uit een belangrijk adellijk geslacht, had al voor de oorlog een rol gespeeld als vertegenwoordiger van de oppositionele Onafhankelijkheidspartij. Deze partij wilde Hongarije verder losmaken van Wenen, maar was voor het overige even conservatief als de regeringspartijen. Pas de Eerste Wereldoorlog deed Károlyi radicaliseren. Hij koos een koers van pacifisme, democratie en landbouwhervormingen. De 'rode graaf' verdeelde zijn omvangrijke landgoederen onder de plaatselijke bevolking en zocht samenwerking met de sociaal-democraten. Hij kreeg steun van adellijke dissidenten, maar zijn partij als geheel weigerde hem te volgen. Daarom splitste hij zich in juli 1916 af en richtte een eigen partij op.

De Károlyi-partij riep de Hongaarse regering op te breken met de Duitse bondgenoot en te streven naar een opening in de onderhandelingen met de vijand. Károlyi wilde de westerse mogendheden laten zien dat in Hongarije een partij bestond die bereid was een eenzijdige vrede te sluiten en duidelijk positie tegen Duitsland koos.

Ten aanzien van de binnenlandse politiek richtte Károlyi zijn aandacht op de minderheden. Het veertien-puntenplan van de Amerikaanse president Wilson vormde daarbij een belangrijke leidraad. In punt tien van dit vredesplan sprak Wilson over autonomie voor alle nationaliteiten in Oostenrijk-Hongarije. Károlyi was ervan overtuigd dat vrede volgens Wilsons concept de Hongaarse territoriale integriteit zou waarborgen.

Een streep onder het verleden

Na vier jaar oorlogvoering kreeg de oppositie de kans haar uitgangspunten in praktijk te brengen. Zij, een coalitie van sociaal-democraten en burgerlijke democraten, vormde op 25 oktober onder leiding van Károlyi de Hongaarse Nationale Raad. Een dag later werden in verscheidene Budapestse kranten de politieke uitgangspunten van de raad bekendgemaakt.

De raad eiste het aftreden van de conservatieve regering-Wekerle, algemene en vrije verkiezingen en landhervormingen. Vervolgens sprak de raad over het recht op zelfbeschikking en de "broederlijke samenwerking tussen gelijke volkeren". Hij sprak de hoop uit dat de minderheden zich niet van Hongarije zouden afscheiden.

Een ander belangrijk punt betrof de volledige onafhankelijkheid van Hongarije. De raad erkende daarbij ook de onafhankelijkheid van de nieuwe staten die na het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije ontstaan waren. Hij wilde niet alleen diplomatieke betrekkingen aanknopen met de Entente-mogendheden, maar ook met de nieuwe Tsjechische republiek, Duitstalig Oostenrijk, de Oekraïne, Joegoslavië en Polen.

Tot slot bepleitte de raad beëindiging van de alliantie met Duitsland, het ongeldig verklaren van het verdrag van Bukarest, de onmiddellijke beëindiging van alle vijandelijkheden en het sturen van een delegatie van democratische politici naar de toekomstige vredesconferentie.

Mislukte toenadering

De uitgangspunten van de Nationale Raad hadden tot doel de Hongaarse territoriale integriteit veilig te stellen. Volgens de regering moesten zowel in de binnenlandse als de buitenlandse politiek concessies gedaan worden. Hierdoor zou de regering voldoende steun kunnen verwerven.

Met groot enthousiasme ging de regering-Károlyi na de val van de monarchie en de regering-Wekerle aan de slag. Begin november zocht zij toenadering tot vertegenwoordigers van de Roemeense en Slowaakse minderheden. De regering beloofde hun politieke en culturele autonomie en verwees daarbij naar het vredesplan van Wilson. Zij stond op het standpunt dat de minderheden in de gebieden waar zij de meerderheid vormden het bestuur moesten overnemen. Tegelijkertijd legde zij de nadruk op de noodzaak het land bijeen te houden.

De Roemenen en Slowaken voelden echter niets voor ondubbelzinnige uitspraken over de Hongaarse staatsgrenzen. Zij namen de Hongaarse beloften over autonomie en zelfbeschikking in gebieden waar zij een meerderheid vormden, niet serieus.

Op de achtergrond van de mislukte contacten met de minderheden moet men de zwakke positie van Hongarije ten aanzien van de Roemeense en Tsjechische burens in ogenschouw nemen. Zowel in Bukarest als Praag waren tijdens de oorlog plannen ontworpen om delen van Hongarije waar grote Slowaakse en Roemeense minderheden woonden in te lijven. Dit streven werd in feite door de westerse Ententemogendheden ondersteund. De Roemenen hadden immers het geheime verdrag van Bukarest, waarin het westen territoriale beloften deed, en de Tsjechen zagen zich gesterkt door de westerse erkenning in oktober 1918 van hun regering in Praag, terwijl de regering-Károlyi niet werd erkend. Hierdoor had de nieuwe Hongaarse regering bijzonder weinig speelruimte.

Een verdrag zonder waarde

De Hongaarse regering had haar hoop gevestigd op steun van de westerse Ententemogendheden. Westerse erkenning leek binnen handbereik nadat zij op 4 november een uitnodiging had ontvangen van de opperbevelhebber van de geallieerden in het oosten, Franchet d'Espèrey, om naar Belgrado te komen. Daar zou de regering met d'Espèrey over een wapenstilstand onderhandelen. De Franse generaal had echter vanuit Parijs opdracht gekregen de regering-Károlyi slechts als een plaatselijke macht zonder bevoegdheden over heel Hongarije te beschouwen. De Hongaren werden hiervan niet op de hoogte gesteld en stuurden een delegatie onder leiding van Károlyi naar Belgrado.

Deze delegatie kreeg op 7 november van d'Espèrey opdracht haar leger achter een

aangegeven demarcatielijn terug te trekken. Deze lijn liep vanaf het noordoosten bij de rivier de Szamos, naar Marosvásárhely (Tirgu Mures) in het midden van Transsylvanië. Vervolgens liep de lijn door naar het zuiden langs de steden Szabadka en Pécs tot aan de grens met Slovenië en Kroatië. De terugtrekking van het Hongaarse leger uit de gebieden ten oosten en ten zuiden van deze lijn zou volgens d'Espèrey geen nadelige gevolgen hebben voor het Hongaarse bestuur in die gebieden.

Deze toezegging gaf de doorslag voor de regering-Károlyi. Zij ging akkoord en ondertekende op 13 november het verdrag in de hoop dat de westerse mogendheden haar hierna snel als de wettige Hongaarse regering zouden erkennen.

In de praktijk had het wapenstilstandsverdrag van Belgrado echter geen enkele waarde. Hongarije werd namelijk in de weken die volgden in het noorden (Slowakije) door Tsjechische troepen, in het oosten (Transsylvanië, het Banaat) door Roemeense troepen en in het zuiden (Vojvodina, Kroatië-Slavonië) door Servische troepen bezet. De Hongaarse overheden vielen in handen van deze troepen.

De val van Károlyi

De regering Károlyi heeft verscheidene malen overwogen militair in te grijpen. Begin november vonden in Slowakije daadwerkelijk gevechten plaats tussen Tsjechische en Hongaarse troepen. Onder druk van de Westerse Entente-mogendheden besloot de regering echter haar troepen terug te trekken. Zij bleef haar hoop vestigen op een diplomatieke oplossing van de territoriale conflicten en op steun van het Westen. Zij ging ervan uit dat het Westen, op grond van de afspraken die in Belgrado waren gemaakt, de Roemeens-Servisch-Tsjechische bezetting zou afkeuren.

Van een diplomatieke oplossing kwam echter weinig terecht. De Hongaarse regering stelde verscheidene malen voor om de toekomst van de bezette gebieden te laten bepalen door een referendum onder de plaatselijke bevolking, maar dit is nooit gehouden. De bezetting van de Hongaarse gebieden vond zelfs met actieve steun van Frankrijk plaats, terwijl Groot-Brittannië en de Verenigde Staten zich afzijdig hielden.

Op 20 maart 1919 werd de Hongaarse regering onder druk van de Franse militaire leiders gedwongen Transsylvanië geheel te ver-

laten. De demarcatielijn die volgens de afspraken van Belgrado tot stand was gekomen, werd nog eens 150 kilometer naar het westen opgeschoven.

Het behoud van de territoriale integriteit van Hongarije was de belangrijkste doelstelling geweest van het buitenlandse beleid van Károlyi. Nu dit was mislukt, zag hij zich gedwongen af te treden.

De rol van Frankrijk

De voor Hongarije negatieve rol van Frankrijk roept natuurlijk de vraag op waarom Parijs, zonder noemenswaardige tegenwerking van de andere Entente-mogendheden, aan de Servische, Roemeense en Tsjechische territoriale aspiraties heeft meegewerkt.

Alvorens deze vraag te beantwoorden is het van belang nogmaals terug te komen op het verdrag van Bukarest. In ruil voor de Roemeense oorlogsverklaring aan Oostenrijk-Hongarije beloofde Frankrijk de inlijving van Hongaars grondgebied door Roemenië te steunen. Door deze belofte was de basis voor de zwakke positie van Hongarije en daarmee de zwakke positie van Károlyi in feite al in de oorlog gelegd.

Bij de intrede van Frankrijk en Groot-Brittannië in de oorlog hadden beide landen niet de bedoeling Oostenrijk-Hongarije te vernietigen. Maar omdat de centrale mogendheden tot 1916 het initiatief in de oorlog naar zich toetrokken, zochten Frankrijk en Groot-Brittannië naar nieuwe mogelijkheden om de druk op hun vijanden op te voeren. De kwestie van de minderheden in Oostenrijk-Hongarije werd een belangrijke factor in de strijd. De centrale mogendheden konden onder druk gezet worden door het zelfbeschikkingsrecht van de Roemeense minderheid in Oostenrijk-Hongarije te koppelen aan de territoriale aspiraties van buurland Roemenië.

Het verdrag van Bukarest betekende niet alleen het begin van het einde voor de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie, maar ook voor Hongarije in zijn oude omvang.

Het conservatieve politieke klimaat

De positie van de regering Károlyi werd nog eens extra verzwakt door twee andere factoren. Allereerst was zowel het Amerikaanse als het Britse beleid ten aanzien van Centraal-Europa vlak na de oorlog zeer afstan-

Hongarije ... een zwakke schakel. Lenin verschijnt op de muren.

delijk. Na de verkiezingen in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, eind 1918, traden nieuwe politici op de voorgrond, die hun voorkeur voor non-interventie in Centraal-Europa uitspraken. Voor de regering Károlyi had dit zeer nadelige gevolgen, aangezien de ideeën van de voormalige Amerikaanse president Wilson een leidraad vormden voor haar beleid. Károlyi had gerekend op actieve politieke steun uit de Verenigde Staten, maar kon deze nu wel vergeten.

Een andere, misschien belangrijker, factor voor Károlyi's zwakke positie was het heersende conservatieve politieke klimaat in het Westen, dat gekenmerkt werd door angst voor het oprukkende communisme. Dit klimaat werd gevoed door de onzekere politieke situatie in het na-oorlogse Europa en in het bijzonder in het voormalige Oostenrijk-Hongarije. Na het uiteenvallen van dit rijk in oktober 1918 dreigde in Centraal-Europa een machtsvacuüm te ontstaan. De westerse leiders vreesden dat de bolsjewieken daarvan zouden profiteren door hier, een jaar na de oktoberrevolutie, nieuwe revoluties te ontketen.

Hongarije als zwakke schakel tegen het bolsjewisme

De regering Károlyi begreep te laat dat de angst voor het bolsjewisme de buitenlandse politiek van het Westen zou gaan beïnvloeden. De politieke situatie in Hongarije werd door westerse regeringsleiders met argusogen bekeken. Het wantrouwen jegens Hongarije werd al gewekt door de officiële verklaring van de Nationale Raad op 25 oktober 1918. Anders dan de Tsjechische en Roemeense leiders nam de raad niet duidelijk stelling tegen het bolsjewisme. Hierdoor werd in het Westen de indruk gewekt dat, na Rusland, de bolsjewieken nu in Hongarije de macht zouden overnemen.

Hongarije werd in Centraal-Europa zowel in defensief als offensief opzicht als de zwakste schakel tegen het bolsjewisme beschouwd. Een verkleining van Hongarije betekende een vermindering van het bolsjewistische gevaar.

De Westerse angst voor het bolsjewisme had uiteindelijk grote gevolgen voor de territoriale integriteit van Hongarije. In tegenstelling tot Hongarije werden de nieuwgevormde staten Tsjecho-Slowakije en Roemenië krachtig gesteund. Het Roemeense en Tsje-

cho-Slowaakse grondgebied moest worden uitgebreid omdat de westerse belangen daarmee gediend waren. Dankzij de uitbreiding van Roemenië kwam het spoorwegnet ten westen van Transsylvanië in Roemeense handen. Voor Frankrijk speelde dit spoorwegnet een cruciale rol in militair-strategische plannen om tegen het bolsjewisme in Rusland te interveniëren.

Conclusie

De nieuwe regering Károlyi en de onafhankelijke Hongaarse republiek hadden vlak na de Eerste Wereldoorlog weinig kans om te overleven. De regering had de handhaving van de Hongaarse territoriale integriteit als belangrijkste doel gesteld. Zij was van mening dat daarvoor zowel het binnenlandse als het buitenlandse beleid hervormd moest worden. Zij zocht toenadering tot de minderheden in Hongarije en wilde samenwerken met de westerse Entente-mogendheden. De toenaderingspogingen tot de minderheden liepen echter op een teleurstelling uit. Bovendien kwam van de samenwerking met de Entente-mogendheden niets terecht. Het Westen deed niets tegen de schendingen van het wapenstilstandsverdrag van Belgrado. De handhaving van de territoriale integriteit van Hongarije bleek voor de regering Károlyi een onmogelijke opgave. De geschiedenis van Hongarije was te nauw verbonden geweest met die van het Habsburgse Rijk. Als onderdeel van deze geschiedenis raakte Hongarije betrokken in de oorlog. Alleen al door het feit dat het Habsburgse Rijk de oorlog verloren had, moest de Hongaarse regering vanuit een zwakke positie opereren. Bovendien zag ze zich geconfronteerd met het geheime verdrag van Bukarest en de westerse erkenning van de nieuw gevormde regering in Praag.

Ook de internationale situatie vlak na de oorlog bood de Hongaarse regering geen enkele ruimte om op het politieke toneel te manoeuvreren. De westerse angst voor het bolsjewisme en de Russische revolutie hadden de positie van de regering Károlyi ondermijnd. De Hongaren slaagden er, in tegenstelling tot de Tsjecho-Slowaakse, Servische en Roemeense leiders, niet in Hongarije als anti-bolsjewistisch bastion te verankeren.

1956 - Tussen de raderen van de geschiedenis

Ruud Slotboom

Op de avond van 23 oktober 1956 belegert een opgewonden menigte het radiostation in Boedapest. Met man en macht proberen de betogers de deur van het gebouw te forceren. Dan openen plotseling leden van de geheime politie vanaf het dak het vuur. Het zijn de eerste schoten van de Hongaarse opstand.

Nog geen twee weken later is het alweer voorbij. In plaats van demonstranten beheersen nu Russische tanks het straatbeeld.

Vele duizenden Hongaren zijn na de opstand naar het Westen gevlucht. De meesten deden dat in 1956, zoals Takács, die het land moest verlaten omdat hij tijdens de opstand in de beroemde Kiliankazerne was gelegerd. Anderen zijn later gevlucht, zoals Landesz, die wegens zijn activiteiten tijdens de opstand in de gevangenis belandde. Takacs en Landesz kwamen beide in Nederland terecht. KLEIO heeft hen opgezocht en gesproken over de gebeurtenissen van een kleine veertig jaar geleden.* Het verhaal begint aan het eind van de Tweede Wereldoorlog.

Bombardementen op Boedapest

Op 19 maart 1944 werd Hongarije door de Duitsers bezet. Hitler vertrouwde de machthebbers in Boedapest niet meer en wilde er

zeker van zijn dat het land niet zou overlopen naar de vijand.

Takács was toen 11 jaar. Hij woonde samen met zijn moeder in Boedapest, de plaats waar hij was geboren. Zijn vader was enige jaren daarvoor overleden. Hij was opgeroepen in het Hongaarse leger en gesneuveld aan het

front in Slowakije.

In de Hongaarse hoofdstad had men begin jaren veertig niet veel gemerkt van de oorlog. Met de komst van de Duitsers veranderde dat. De situatie werd met de dag grimmiger. Er was steeds minder voedsel en de bevolking leed onder de bombardementen van de geallieerden. Takács vertrok daarom naar het platteland, waar zijn grootmoeder een kleine boerderij bezat. In dit dorp maakte hij de komst van het Sovjetleger mee. Het was een afschuwelijke ervaring. De Russische stoottroepen gingen als beesten tekeer: huizen werden geplunderd, vrouwen en meisjes verkracht en mannen en jongens gedeporteerd.

Daarna volgden de jaren van onderdrukking. Regelmatig verdwenen er mensen uit het dorp. Boeren die weigerden om een deel van hun opbrengsten af te staan werden op de trein naar Siberië gezet. Hetzelfde gebeurde met mensen die openlijk het gezag van de Russen negeerden, ook al waren ze zelf fanatieke communisten. Zoals de overbuurman van Takács, die ooit in de gevangenis had gezeten omdat hij een baron in elkaar had geslagen. Hij had ruzie gekregen met een van de Russische officieren en geschreeuwd dat hij al communist was voordat de Rus geboren was. Enkele dagen later werd hij uit zijn huis gehaald en verdween hij voorgoed.

In 1952 keerde Takács terug naar Boedapest om techniek te studeren aan de universiteit. In zijn vrije tijd ging de 19-jarige student met zijn jaargenoten naar een kroeg waar ooit de revolutionaire helden van 1848 bijeen waren gekomen. Daar discussieerden ze over wat het betekende om Hongaar te zijn, droegen gedichten voor van hun held Alexander Petöfi en bekritiseerden de communistische machthebbers.

De bijeenkomsten bleven niet onopgemerkt. De onzichtbare maar alom aanwezige geheime politie ontdekte snel waar de studen-

De brand van Boedapest.

Plattegrond van Boedapest.

Na een tweejarige officiersopleiding belandde Takács bij de technische hulptroepen. In 1956 was hij gelegerd in de Kiliankazerne, in het centrum van Boedapest. Daar hoorde hij op dinsdag 23 oktober dat het onrustig werd in de stad. Studenten liepen door de straten en deelden pamfletten uit waarin vrije verkiezingen werden geëist.

Een rustige provincieplaats

Van enige spanning was buiten Boedapest toen nog niets te merken. De hoofdstad lag voor het gevoel van de mensen op het platteland ver weg. Ook in Miskolc, een provincieplaats ruim 150 kilometer ten oosten van Boedapest, was alles rustig. De 130 arbeiders van de plaatselijke staalconstructiefabriek waren gewoon naar hun werk gegaan.

Aan het hoofd van het bedrijf stond Landes, een man van nog geen dertig jaar die al een merkwaardige loopbaan achter de rug had. Hij was geboren in Pecs, een stad in de buurt van de grens met Kroatië. Lang had hij daar niet gewoond. Zijn ouders waren al snel naar Szombathely in het westen van Hongarije verhuisd, waar zijn vader ging werken als ambtenaar bij de Hongaarse keuringsdienst van waren. Begin 1945 besloot Landes zich als vrijwilliger te melden om te vechten tegen het oprukkende Rode Leger. Net als veel andere inwoners van het plaatsje bij de Oostenrijkse grens was men in huize Landes ervan overtuigd dat het gevaar niet zozeer uit het westen als wel uit het oosten kwam. Hij werd gestationeerd in Breslau (Wroclaw) en werkte voornamelijk als tolk voor Duitse en Hongaarse officieren.

Voor de toen zeventienjarige Landes was deze tijd één groot avontuur: hij was zich nauwelijks bewust van de gevaren en had als tolk een redelijke mate van vrijheid.

Daar kwam een einde aan toen de Russen Breslau in mei 45 veroverden: Landes werd opgepakt en verdween in een gevangenenkamp. Hij kreeg nauwelijks te eten en vermagerde snel, tot hij uiteindelijk 35 kilo woog. Plotseling kwam er een eind aan de internering. De geallieerden hadden afgesproken dat alle gevangenen die 18 jaar of jonger waren direct moesten worden vrijgelaten. Zo keerde Landes terug naar Hongarije. Hij maakte het gymnasium af en ging in Boedapest studeren aan de technische universiteit.

Daar merkte hij wat de gevolgen waren van de Russische bezetting. Op de universiteit hing de sfeer van de proletarische revolutie: zijn medestudenten waren voor een deel ar-

ten mee bezig waren. Op een doordeweekse dag reden vrachtwagens het terrein van de universiteit op. De politie drong de klas van Takács binnen en arresteerde alle jongeren. Zij werden overgebracht naar een strafgevangenis en na dagenlange verhoren veroordeeld tot dwangarbeid. Zo kwam Takács terecht bij een technische onderhoudsdienst en leek zijn carrière volledig mislukt.

Maar na enige maanden werd hem gevraagd of hij in militaire dienst wilde komen. Hij zou dan een technische opleiding kunnen volgen. Hoewel Takács er niets van begreep - waarom wilde men een 'politiek onbetrouwbaar' persoon in het leger? - liet hij de kans om alsnog een goede opleiding te volgen niet aan zich voorbijgaan. Later zou hij de reden van deze opmerkelijke ommezwaai van de autoriteiten horen: Hongarije wilde lid worden van de Verenigde Naties en werd verplicht om de dwangarbeid af te schaffen.

kleio

nummer 3/93
pagina's 34 en 35

beiders, die tot voor kort als lasser of draaier hadden gewerkt. Studenten uit welgestelde families werden zonder pardon weggestuurd. Na zijn studie vond hij in Boedapest werk als ingenieur, maar veel plezier had hij daar niet in. De partijbonzen maakten in het bedrijf de dienst uit en bevoordeelden de arbeiders. In zijn vriendenkring bekritiseerde hij het beleid van de communisten en zette zich af tegen het idee dat hij een jonge intellectueel moest zijn, die zou meehelpen aan de opbouw van de socialistische staat.

Landesz kon weinig van zijn kennis en enthousiasme kwijt en ging op zoek naar een andere baan. Zo kwam hij bij een staalconstructiebedrijf in Miskolc terecht, waar hij als technisch directeur de touwtjes in handen kreeg. Miskolc lag in een sterk geïndustrialiseerd gebied. Er waren hoogovens, machinefabrieken en meerdere kleine industrieën. Veel arbeiders in deze regio waren lid van de communistische partij. Landesz weigerde echter zijn bedrijf over te leveren aan de partijfiguren. Dat werd hem niet in dank afgenomen, maar de produktie was goed en de fabriek werd getolereerd.

Later, toen de Hongaarse revolutie was mislukt, zou deze houding hem opbreken. Die Landesz was voor 23 oktober toch ook al zo lastig, zo herinnerde men zich op het hoofdkwartier van de partij in Miskolc.

Schoten bij het radiostation

In Boedapest liep de spanning in de loop van de 23ste oktober verder op. Geïnspireerd door de gebeurtenissen in Polen, waar de vroegere eerste secretaris Gomoelka zich met succes leek te verzetten tegen de Russische bezetters, hadden studenten een manifest van twaalf punten opgesteld. Daarin werd ondermeer opgeroepen tot het vertrek van de Sovjetroepen, vrije verkiezingen, vrijheid van meningsuiting en een reorganisatie van het economische leven. Om deze eisen kracht bij te zetten waren de studenten de straat opgegaan.

Ook voor het gebouw van de Kiliankazerne stonden betogers. Takács, die een coördinerende functie in de kazerne had, hoorde tegenstrijdige berichten uit het hoofdkwartier. Eerst werd het bevel gegeven om tegen mogelijke demonstraties op te treden, maar later werd verteld dat men zich voorlopig nergens mee mocht bemoeien.

Takács kreeg samen met andere officieren opdracht om buiten de kazerne de stemming te peilen en daarvan rapport uit te brengen. Zo liep hij 's avonds in de richting van het ra-

diostation. Daar hadden de betogers zich massaal verzameld en probeerden zij de deur van het gebouw te forceren. De leiding van de Hongaarse zender had geweigerd om het manifest van de studenten voor de radio bekend te maken. De demonstranten wilden daarom het gebouw met geweld binnendringen.

Plotseling opende de geheime politie vanaf het dak het vuur op de menigte. Ondanks de schietpartij lukte het de studenten de deur open te breken en stormden zij het gebouw in. Het nieuws van het gewelddadige optreden van de geheime politie verspreidde zich snel. Steeds meer mensen sloten zich aan bij de studenten. Vlakbij het radiostation werd een 15 meter hoog bronzen standbeeld van Stalin met staalkabels omvergetrokken. Elders in de stad gingen opstandelingen op zoek naar wapens om zich te kunnen verdedigen.

Takács was inmiddels teruggekeerd naar zijn kazerne om rapport uit te brengen van de gebeurtenissen. Maar daar kwam het niet meer van. Ook voor de Kiliankazerne had zich een menigte verzameld, die wapens en munitie opeiste. Men forceerde de deur en stormde de binnenplaats op. De commandant, een politieke officier, gaf opdracht om

het vuur te openen, maar er gebeurde helemaal niets. Veel soldaten zagen tegenover zich studenten staan waarmee zij nog niet zo lang geleden zelf in de schoolbanken hadden gezeten. Zij weigerden het schietbevel uit te voeren. De politieke officier stond machteloos en kon niet verhinderen dat de wapens werden uitgedeeld. Een aantal soldaten besloot zelf mee te doen aan de strijd en verdween met de studenten uit de kazerne. De politieke officier was buiten zinnen en liep woest de straat op. Hij schreeuwde naar de betogers dat zij een stelletje fascisten waren. Een van hen opende daarop het vuur en trof de officier in zijn buik. Takács bracht hem naar een nabijgelegen ziekenhuis. De man lag nog steeds te schelden.

Takács vroeg waarom hij de betogers voor fascisten had uitgemaakt: *'Heb je mannen met dikke buiken en sigaren gezien? Wel nee, dat waren trambestuurders en bouwvakkers!'*

De tunnels van de Kiliankazerne

De volgende dag, woensdag 24 oktober, stonden heel andere mensen bij de kazerne. Takács zag op het binnenterrein zo'n 150

De Kiliankazerne.

Pál Maléter.

politieke officieren die in opleiding waren. Zij eisten met het geweer in de aanslag alle wapens op, niet wetende dat deze al lang waren verdwenen. Toen hun commandant aanstalten maakte om de de militaire leiding van de Kiliankazerne te arresteren klom een van Takács' collega's stiekem in een schoorsteenpijp en begon met een mitrailleur in de lucht te schieten. De jonge rekruten verlieten hals over kop de kazerne, niet beseffend dat het maar om één man ging.

De berichten uit de Kiliankazerne bereikten het ministerie van defensie en veroorzaakten daar enige paniek. De kazerne was weliswaar een oud gebouw zonder militaire betekenis, maar had enkele merkwaardige eigenschappen die het tot een gevaarlijk object maakten. Zo was de kazerne door een doolhof van tunnels verbonden met tal van andere gebouwen in de stad. Hij was gebouwd onder Maria Theresia, in de 18de eeuw, toen men bang was voor insluiting en belegering. Bovendien lag de kazerne tegenover de Corvin Cinema, een grote bioscoop die vanwege de strategische ligging een belangrijke uitvalsbasis van de opstandelingen was geworden. Daar kwam nog bij dat zich in de kazerne 900 rekruten bevonden, van wie de legertop niet wist welke kant zij zouden kiezen. Daarom besloot men op het ministerie om de dienstdoende officier, kolonel Pal Maléter, met vijf tanks naar de Kiliankazerne te sturen om het verzet te breken. Dit was het begin van een zeer merkwaardige episode uit de Hongaarse opstand.

Maléter volgde het bevel op en vertrok naar de kazerne. Maar onderweg begon hij aan

zijn opdracht te twijfelen. Hij raakte diep onder de indruk van de lijken die tussen het puin lagen: dit waren niet - zoals men hem op het ministerie van defensie verteld had - fascistische, maar jonge mensen van een jaar of achttien. Bij de kazerne aangekomen gaf Maléter opdracht met vier tanks het gebouw te bewaken en reed met zijn eigen tank recht op de hoofdepoort af.

Voor Takács was dit een onvergetelijk moment. Vanuit het grote militaire voertuig dat klem zat in de ingang, verscheen een boomlange kerel van in de dertig met dik zwart haar. Hij ging de kazerne binnen en belde naar het ministerie van defensie met de mededeling dat hij zich bij de opstandelingen had aangesloten. Daarmee werd de Kiliankazerne tot een van de belangrijkste bolwerken van de opstand, het centrum van waaruit de militaire acties werden gecoördineerd door Maléter.

Het vuur slaat over

De situatie in de provincieplaats Miskolc was aanvankelijk veel rustiger. Toen de berichten uit de hoofdstad steeds meer in de richting van een algemene opstand wezen, kreeg de plaatselijke bevolking het gevoel dat ook hier iets moest gebeuren. Woensdagmiddag werd er een grote vergadering op het plein in het centrum georganiseerd. Landesz was samen met een van zijn werknemers van het staalconstructiebedrijf gaan kijken. In de redevoeringen werd verteld over het gewelddadige optreden van de geheime politie in Boedapest. Opeens deed het gerucht de ronde dat er elders in Miskolc

De Hongaarse premier Imre Nagy spreekt voor de microfoon van Radio Boedapest.

iets gaande was bij een politiepost. De menigte stroomde naar de plek en zag hoe studenten een aantal officieren uit het gebouw hadden gesleurd. Ze werden achter vrachtwagens gehangen, heen en weer gesleept en ten slotte aan hun voeten opgehangen en doodgeslagen.

Toen Landesz terugkeerde in de fabriek merkte hij dat ook zijn werknemers aan de opstand wilden meedoen. Hoewel er niet echt gevochten werd in de stad, besloten de arbeiders dat ze zich moesten bewapenen. Meegesleurd door het enthousiasme reed Landesz met een vrachtwagen naar de plaatselijke kazerne en vroeg de dienstdoende officier de wapens over te dragen. Deze was bang dat hem hetzelfde zou gebeuren als de politie-officieren en liet Landesz zijn gang gaan. Een probleem was echter dat de meeste arbeiders niet wisten hoe ze de wapens moesten gebruiken. Iemand stelde voor om in het bos te oefenen, maar Landesz raadde dit af: de bevolking zou kunnen denken dat ook hier de oorlog was uitgebroken. Besloten werd dat enkele ervaren mannen instructies zouden geven.

Maar voorlopig hoefde men geen gebruik te maken van de wapens. De volgende dagen verliepen zeer rustig en vanuit Boedapest kwamen goede berichten. Imre Nagy was tot premier benoemd en had van de Russen de toezegging gekregen dat ze zich zouden terugtrekken. In een radiorede maakte de premier het succes bekend, maar hij waarschuwde de bevolking om een staakt-het-vuren in acht te nemen. Hij zou dan verder kunnen onderhandelen over de toekomst van het land.

Zo maakte zich een euforische stemming meester van de bevolking in Miskolc. Men was trots op de opstand en liep zwaaiend met de Hongaarse vlag over straat. Het werk lag voorlopig stil.

Het verraad

Takács merkte niet veel van de vrolijke stemming: Kolonel Maléter vertrouwde de politieke situatie niet en had zijn manschappen opdracht gegeven in de kazerne te blijven. In de straten van de hoofdstad was het nog onrustig. Na het vertrek van de Russische tanks richtten de opstandelingen hun woede op de geheime politie. Zij namen wraak op de leden van het korps, dat jarenlang de bevolking had onderdrukt. De Avo's, zoals zij in de volksmond werden genoemd, vonden op vaak gruwelijke wijze de dood. Pas na enkele dagen begon het normale leven op gang te komen.

Een kolonne Russische tanks rukt op naar het centrum van de stad (foto van Noel Barber).

Tegen het weekeinde van 3 en 4 november leken de Russen zich inderdaad uit Hongarije terug te trekken. Op zaterdag werd Maléter uit de Kiliankazerne naar het parlamentsgebouw geroepen. Hij was inmiddels bevorderd tot generaal en benoemd tot minister van defensie. Hij kreeg opdracht om in het militaire hoofdkwartier van de Sovjets, op het eiland Csepel, met een Russische militaire delegatie te onderhandelen. Onderwerp van gesprek zou de verdere terugtrekking van het Sovjetleger zijn.

Vanaf dat moment volgden de gebeurtenissen elkaar snel op. De delegatie van Maléter bleek in een val te zijn gelopen. Rond middernacht werd de generaal tijdens het overleg gearresteerd door Russische politieagenten. Later zou hij samen met premier Imre Nagy worden geëxecuteerd. De Sovjetroepen, die in het geheim de belangrijkste steden hadden omsingeld, openden met tanks en artillerie de aanval.

Het beleg van Boedapest duurde vier dagen. Ook bij de Kiliankazerne werd fel gevochten. De opstandige militairen hielden het lang vol, mede doordat zij gebruik konden maken van de tunnels. Zij bestookten vanuit een van de aangesloten gebouwen de Russische tanks met molotov-cocktails, verdwenen in het niets en doken elders weer

op. Maar de munitie raakte snel op en de tegenstand werd steeds groter. Tijdens een van de Russische aanvallen op de kazerne vluchtte Takács met een paar militairen een straat in. Daar werden zij onder vuur genomen door een Russische soldaat: Takács kreeg een schampschot tegen zijn hoofd en een kogel in zijn been. De jongens trokken de gewonde achter zich aan en brachten hem naar een ziekenhuis. Hij werd er geopereerd en moest acht dagen blijven. Toen hij het ziekenhuis verliet was de opstand al enige dagen voorbij en beheersten de Russische tanks het straatbeeld. De macht was in handen van János Kádár, die tijdens het regime van Rakosi nog in de gevangenis had gezeten en later dankzij Nagy op vrije voeten was gekomen.

Machteloosheid in Miskolc

In Miskolc was de aanval van de Russische tanks net zo onverwacht gekomen als in Boedapest. Er was nauwelijks sprake van enige tegenstand en de Sovjets hadden de situatie snel onder controle. De gevluchte partijbonzen namen hun posities weer in en stelden een uitgaansverbod in. Landesz werd bij de Russische legerleiding geroepen en kreeg de opdracht om de fabriek weer op te starten.

De bevolking voelde zich machteloos: Na tien dagen waarin iedereen zich vrij en opgelucht voelde, waren nu ineens de oude machthebbers weer aan het bewind. Via de radio en de luidsprekers hoorde men dat er veel doden waren gevallen. Ook drongen de eerste berichten door van de grote aantallen mensen die op de vlucht waren geslagen.

Naar Oostenrijk

Een van hen was Takács. Niet dat hij onmiddellijk na het verlaten van het ziekenhuis aan vluchten had gedacht! Integendeel, Takács was ervan overtuigd dat hij niet veel had misdaan. Hij was wel bij de opstand betrokken geweest, maar had als coördinator in de Kiliankazerne niet direct aan de gevechten deelgenomen en niemand gedood. Hij meldde zich daarom bij het hoofdcommando in het koninklijk paleis. Daar kwam hij een bevriende militair tegen, die hem vroeg hoe hij het in zijn hoofd kon halen om naar het hoofdcommando te komen. De man pakte Takács bij de schouder en zei dat hij zo snel mogelijk het land moest verlaten. Toen hij thuis kwam hoorde hij van zijn moeder dat er inderdaad twee mensen langs waren gekomen om hem te arresteren. Hij besloot daarop naar de Oostenrijkse grens te vertrekken. Hij trok zijn militaire uniform aan en nam samen met twee vrienden de eerste trein naar het westen.

Onderweg raakte hij in gesprek met de heer Toth, die ook was gevlucht. Toth wilde naar Nederland gaan en Takács besloot hem te volgen. Zo'n 12 kilometer voor de grens stopte de trein. De conducteur kwam langs en waarschuwde de inzittenden voor een Russische controlepost enkele honderden meters verderop. Takács verliet samen met zijn militaire vrienden en Toth de trein en liep een veld in. Tot hun verbazing zagen zij dat zeker vierhonderd mensen hetzelfde hadden gedaan. Die dachten allemaal dat de militairen de weg wel zouden weten.

Zo ging een grote groep midden in de nacht op weg naar de grens. De vluchtelingen liepen door een moerasachtig gebied, waar het water tot boven de knieën kwam. Vlakbij de grens kon Takács niet meer verder lopen. Door het vocht en de kou had hij last gekregen van zijn beenwond. Toth besloot bij hem te blijven en samen verborgen ze zich in een hooiberg. Na een uur probeerden ze toch weer op zoek te gaan naar de grens. Ze kwamen bij een varkensstal waar een boer aan het werk was. Takács trok zijn pistool en vroeg aan de boer of hij wist waar de grens was. Deze was daarvan nauwelijks onder de

indruk en wilde van de mannen weten of zij sigaretten bij zich hadden. In ruil daarvoor wees hij hen de weg naar de grens, die slechts honderd meter verderop lag.

Takács en Toth haastten zich om de Russische patrouille voor te zijn die bij dageraad zou verschijnen, en bereikten veilig het grondgebied van Oostenrijk.

Ontslag en veroordeling

In Miskolc was Landesz erin geslaagd om zijn arbeiders weer aan het werk te krijgen. Maar al spoedig verscheen er een lid van het partijbestuur in de fabriek, een hard pratende communiste die voor de opstand ook al in de stad actief was geweest. Zij vertelde Landesz dat hij vanwege zijn rol in de opstand was ontslagen. Natuurlijk was men te weten gekomen dat hij wapens bij de kazerne had opgehaald. Dat werd hem nu fataal. Zijn functie als technisch directeur werd overgenomen door een van de arbeiders en hij kon direct vertrekken.

Landesz keerde terug naar Boedapest en vond een baan als afdelingschef bij een schroevenfabriek. Op een mooie zomerdag in juli 1957 verschenen twee goed geklede heren aan de deur van zijn flat. Ze vroegen hoe hij heette en namen hem mee naar het politiebureau. Daar bleek dat men al maandenlang naar hem op zoek was. Hij werd teruggevoerd naar Miskolc, waar hij samen met twintig mensen in een kleine politiecel werd gezet. Na enkele dagen begon de ondervraging. Hij herkende de man die hem te woord stond. Een paar maanden geleden was deze man als gewone agent nog bij de fabriek langsgekomen om proces-verbaal op te maken toen er iets gestolen was. Nu had hij ineens veel sterren op zijn schouder.

Tijdens het lange verhoor werden allerlei bewijzen aangevoerd van de misdaden die Landesz tijdens de opstand zou hebben begaan. De politie wilde hem voorstellen als de commandant van het noordoostelijke opstandige leger in Hongarije. Maar dat was hij nooit geweest: meer dan wapens ophalen uit een kazerne had hij niet gedaan. Na twee weken kreeg Landesz een papier onder zijn neus geduwd. Daarin stond niet eens zoveel onzin, maar de feiten waren verdraaid en zo gepresenteerd dat ze niet meer overeenkwamen met de waarheid. De boodschap was duidelijk: of Landesz ondertekende onmiddellijk het document of men zou hem net zo lang slaan totdat hij dit alsnog zou doen. Landesz zette een handtekening en wachtte zijn proces af. Tijdens de

kleio

nummer 3/93
pagina's 38 en 39

Vluchtelingen steken een riviertje over aan de grens met Oostenrijk.

rechtszitting van drie dagen kwam de aanklager met beschuldigingen die veel verder gingen dan het document dat hij had ondertekend. Zijn verdediger had niets te zeggen en hij werd veroordeeld tot vier jaar cel.

In de gevangenis merkte hij dat de meeste mensen niet veel bijzonders hadden gedaan. Sommigen waren helemaal niet actief geweest tijdens de opstand. Een jongen van zestien was opgepakt omdat hij een pistool op straat had gevonden. Het kind wilde het vuurwapen in een kroeg tegen een biertje ruilen, maar sprak toevallig een lid van de geheime politie aan. Hij werd veroordeeld wegens verboden wapenbezit. Er zaten ook mensen vast die hadden toegekeken bij het lynchen van politieagenten en daarbij toevallig op de foto waren gezet. Die foto's waren na de opstand in handen van de politie gekomen en de toeschouwers werden gemakshalve als de daders beschouwd.

Het was duidelijk: de veroordelingen hadden een voorbeeldfunctie en niets te maken met wat er werkelijk was gebeurd. Hoe willekeurig het beleid was, bleek tijdens de behandeling van het hoger beroep dat Landesz had aangetekend: ineens besloot de rechter dat hij niet zoveel had gedaan en werd zijn straf teruggebracht tot zes maanden.

'Politiek onbetrouwbaar'

Na zijn vrijlating bleef men hem als politiek onbetrouwbaar beschouwen, waardoor hij moeilijk aan de slag kwam. Zelfs van zijn eigen familie ondervond hij weinig steun. Uiteindelijk ging Landesz als lasser werken in een machinefabriek en kreeg hij langzamerhand enig respect. Promotie werd echter tegengehouden. In 1964 vroeg hij een paspoort aan. Tot zijn verbazing kreeg hij het document en maakte hij een korte reis naar Ne-

derland, waar een correspondentievriend woonde. Het jaar daarop besloot Landesz naar Nederland te vluchten. Zijn vrouw ging rechtstreeks en Landesz zelf vertrok met zijn pasgeboren dochter naar Polen. Daar nam hij de boot naar Denemarken en reisde per trein naar Nederland.

Takács woonde toen al enige tijd in Rotterdam. Hij had gehoord dat hij bij verstek tot 15 jaar cel was veroordeeld. Later werd dat weer teruggedraaid en werd hem amnestie verleend. Hij vond werk in de Rotterdamse haven en zette enkele jaren later een eigen bedrijf op. Op dit moment werken er zo'n dertig mensen in zijn technisch installatiebedrijf.

Landesz kwam in Nederland als technisch tekenaar aan de slag en belandde uiteindelijk bij Shell. Daar maakte hij carrière en werd hij uiteindelijk lid van de staf van het concern. Sinds vorig jaar is hij gepensioneerd.

* *Het verhaal van Takács en Landesz is aangevuld met gegevens uit het boek *Seven Days of Freedom* van Noel Barber (Londen 1974), die destijds als journalist werkzaam was in Hongarije.*

Uit dit boek zijn ook de foto's bij het artikel afkomstig.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Bij de Walburg Pers is een bundel artikelen verschenen onder de titel *Een tien voor vlijt* waarin de geschiedenis van het meisjesonderwijs centraal staat. Het wordt behandeld vanaf de Oudheid tot en met de MMS.

Dit boek is deel 7 van de serie *Een tipje van de sluier*, uitgegeven onder auspiciën van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. De 184 bladzijden zijn fraai geïllustreerd en zeer bruikbaar in elke schoolbibliotheek. De prijs is f24,90.

Een uitzonderlijk geleerde vrouw was Anna Maria van Schuurman, die leefde van 1607 tot 1678. Bij de Walburg Pers verscheen een bundel met negen gevarieerde bijdragen over haar. De artikelen zijn voorzien van annotaties en van elk artikel is een Engelse summary opgenomen. Samen met de uitgebreide bibliografie maken zij dit boek zeer geschikt voor hogeschool en universiteit, maar minder voor het voortgezet onderwijs.

De prijs van dit 208 bladzijden tellende, geïllustreerde boek is f35,-.

Van de productieve hand van H.L. Wesseling verscheen *Oorlog lost nooit iets op. Opstellen over Europese geschiedenis*. In vijf rubrieken komen aan de orde: Europa in oorlog, Europa en de wereld, Europese politiek, het Europa der staten en Europese cultuur.

De paperback telt 335 bladzijden, bevat illustraties en een namenregister. Prijs f45,-; uitgever Bert Bakker.

Militaire entourage rondom Oranje is een uitgave van het Oranje Nassau Museum. In acht artikelen komen onder andere de functie van het huis aan het Noordeinde in Den Haag en een koninklijke nalatenschap uit 1865 aan de orde.

Ook dit boekje, 127 bladzijden, is fraai geïllustreerd en uitgegeven bij de Walburg Pers.

Surinaams Contrast gaat over roofofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie. Het boek is een bewerking van de dissertatie van Alex van Stipriaan waarop hij in 1991 cum laude promoveerde aan de VU. Er wordt in ruim 490 bladzijden een gedetailleerd beeld van de Surinaamse samenleving gegeven. De vele vergelijkingen met andere plantagekoloniën maken duidelijk in hoeverre Suriname afweek van het algemeen

Caribisch patroon.

Het boek is uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (017-272372) en kost f60,-.

Onder redactie van J. Hoffenaar en G. Teitler verscheen *De Koude Oorlog. Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren 50*. Het is een bundel opstellen waarin teruggekeken wordt op het ontstaan van de Koude Oorlog en op de beleving ervan in het Nederland van de jaren 50. Niet alleen de militaire aspecten, maar ook economische, culturele en politieke processen komen aan de orde.

Het boek is geïllustreerd (ook met cartoons), geannoteerd en voorzien van een persoonsregister. De prijs van de bijzonder fraai door SDU uitgegeven bundel van 255 bladzijden is f49,90.

Bij uitgeverij Tirion verscheen *1793 - Dramatisch afscheid van het Ancien Regime*. Willy Vandendijck beschrijft meeslepend het leven en lijden van Lodewijk XVI. De ruim 290 bladzijden lezen als een roman, zijn aangevuld met een verklarende woordenlijst en persoonsregister en kosten f39,50.

Langs kerken en catacomben is een zeer handzaam boekje dat een speurtocht in het oude Rome tot een nog groter genoegen maakt door de informatie die over de monumenten wordt gegeven. Daarnaast bevat het plattegronden, foto's, een bibliografie en een verklarende woordenlijst. De gids is zowel in de boekhandel als rechtstreeks bij de uitgever Coutinho verkrijgbaar. Prijs f27,50.

Tenslotte de bij SUN verschenen 'handboeken' over nationalisme in Europa, *Veranderende grenzen*. Het eerste boek, onder redactie van L.H.M. Wessels en A. Bosch, beslaat de periode 1815 tot 1919. In twaalf bijdragen worden de regionale en institutionele ontwikkelingen beschreven. Nieuwe naties ontstaan, andere brokkelen af c.q. worden sterker. Wat mijns inziens (storend) ontbreekt in de bundel is een inleidend artikel over natievorming en nationalisme. Het boek heeft ruim 470 pagina's, illustraties en kaarten (ook in kleur) en is voorzien van een persoonsregister. Het tweede deel beslaat de periode 1919-1989 en staat nu onder redactie van A. Bosch en L.H.M. Wessels. Opnieuw staan vakspecialisten garant voor inhoudelijk gedegen bijdragen, maar ontbreekt 'de rode draad', tenzij deze vanzelfsprekend het nationalisme kan zijn! Dit boek is eveneens verzorgd uitgegeven, het heeft ruim 500 bladzijden. De prijs is f49,50 per deel.

Jan de Ruiter

kleio

nummer 3/93
pagina's 40 en 41

GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE

**M.J. van Lieburg, Jelle Banga (1786-1877).
Notulist van de 19e eeuwse genees- en verloskunde in een Friese provinciestad.**

De 19e eeuwse Jelle Banga praktiseerde bijna zeventig jaar als arts en verloskundige in Franeker. Tot zijn laatste dagen noteerde hij minutieus wat voor bevallingen en ziektebeelden hij tegenkwam. Drie jaar voor zijn dood registreerde hij een lichte beroerte bij zichzelf: '... Na verloop van ongeveer een half uur ontwaarde ik eene onaangename koude met krampachtige rillingen en schuddingen in het linkerbeen vanaf den voet tot de dije, die spoedig toenamen, zich uitstrekken door de heup, rugzijde, naar den schouder, iets over de voorzijde van de borst, den geheelen arm langs den hals en wang rondom den mond, zoodat de lippen mij stijf voorkwamen, alles aan de linker zijde. Bij aanraking was de huid koel, droog, zonder pijn. Deze koude duurde vast onafgebroken meer dan drie uren en belette alle slaap, doch buiten de kramptrekkingen kon ik stil liggen. Toen bemerkte ik eenige toenemende bedwarmte, viel in een ongedurigen onrustigen slaap ...' (86).

Banga liet een enorme stapel folio's na, zijn beroepsjournaal. Volgens professor van Lieburg vormt deze nalatenschap een unieke kans voor de medische geschiedschrijver om de praktijk van leven en werk van een dokter in een provinciestad uit de vorige eeuw te volgen. De schrijver begint met een biografische schets, daarna volgt een hoofdstuk over de Franeker arts in het Fries maatschappelijk leven. De geneeskundige en verloskundige praktijk komen vervolgens aan de orde. Het laatste hoofdstuk gaat vooral over Banga's medisch-historisch werk.

Banga was niet de enige arts in Franeker. Ook anderen, heel- en vroedmeesters en chirurgijns waren actief. In de beginjaren van Banga's praktijk vonden ook twee vroedvrouwen werk in de regio. Door het groeiend aantal vroedmeesters moest een van hen later het veld ruimen.

Banga was de dertigste had Banga zitting in de Departementale Commissie voor Geneeskundig Onderzoek en Toezicht. Zo nam hij een centrale plaats in in het medische leven van de provincie. Maar ook in de regionale politiek blies hij een partijtje mee. Vijfendertig jaar was hij lid van de Provinciale Staten en tot twee maal toe werd hij burgemeester van Franeker. In die hoedanigheid probeerde hij de infrastructuur van de stad te

verbeteren. Hij was ervan overtuigd dat een luchtige, ruime architectuur, een deugdelijk waterleiding- en rioolsysteem de kans op epidemieën verkleinden.

Typerend voor het leven van een vroeg-negentiende eeuwse notabele zijn Banga's inspanningen voor de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Tijdens de winteravondbijeenkomsten hield hij lezingen, onder andere over zijn vakgebied.

Banga ging uit van de genezende kracht van de natuur en een hecht verband tussen lichaam en ziel. Hij was ouderwets in zijn methoden, een stethoscoop gebruikte hij bijvoorbeeld niet. Liever ging hij af op zijn eigen, beproefde zintuigen. Hij vertrouwde op rede en deugd; door de ontwikkeling van de geest was de lichamelijke vatbaarheid van de mensen weliswaar groter geworden, maar de levensomstandigheden waren door de toegenomen beschaving minder gevaarlijk dan vroeger.

Van Lieburg stelt in het begin van zijn boek interessante vragen over de dagelijkse praktijk: hoe was Banga's omgang met zijn patiënten? In de loop van de tekst raken deze echter zoek. De schrijver kijkt uiteindelijk vooral als technisch medicus naar het beroepsjournaal. De tekst van het boek is tamelijk droog en opsommerig. Van Lieburg doet geen poging het medisch jargon te vertalen. Wat moet een leek zich voorstellen bij 'mictiestoornissen' of een 'perforatio cranii'?

Toch kan uit het boek dankzij Jelle Banga en de fantasie van de lezer een beeld oprijzen van een vervlogen tijd, waarin een bevalling 'arbeid' werd genoemd, de dood in het kraambed een reëel gevaar vormde en de acceptatie van grenzen aan het medisch kunnen groter was dan nu.

Marian van der Klein

HANDBOEKJE

P. Bakker, Mediageschiedenis (Wolters-Noordhoff, Groningen 1991), 132 blz.

Wie de geschiedenis van de media in nog geen 120 pagina's beschrijft, zal zich moeten beperken tot de hoofdlijnen. Het boekje van Piet Bakker, het eerste in een reeks over de media, streeft dan ook niet naar compleetheid, maar is "een schets", aldus de achterflap.

Dat is een juiste typering. In nog geen vier pagina's belandt de schrijver van de prehistorie via de hiërogliefen, het spijkerschrift en de bibliotheek van Trajanus in de Middeleeuwen. Deze laatste periode komt uit-

gebreider aan bod. Uiteraard wordt ingegaan op de uitvinding van de boekdrukkunst en de gevolgen voor de wetenschappelijke en religieuze ontwikkelingen. Na de Reformatie laat Bakker de ontwikkelingen in het buitenland verder rusten en richt zich op de media in Nederland. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd intensief gebruik gemaakt van het geschreven woord, eerst in de vorm van pamfletten, later in de vorm van kranten. De eerste officiële krant in ons land dateert uit 1609. Van een massapers kon geen sprake zijn, omdat het drukken van kranten zwaar werd belast. Grappig is dat reeds in 1625 de eerste advertenties in kranten verschijnen: eerst van boekverkopers, later van tabak, medicijnen en zelfs van "Breukbanden met KnipSloten". In de 18de eeuw gingen pamfletten, weekbladen en kranten een belangrijke rol spelen in de strijd tussen patriotten en prinsgezinden.

In 19de eeuw zien we de eerste landelijke dagbladen ontstaan die ook tegenwoordig nog - al dan niet gefuseerd - een grote oplage hebben. In 1828 werd het *Algemeen Handelsblad* opgericht, in 1844 de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en in 1845 *De Tijd*. De belasting op kranten belemmerde voornog het ontstaan van een uitgebreid scala aan kranten. Toen het dagbladzegel, "de vuile vingers van den fiscus onder aan de pagina's", in 1869 werd opgeheven, zagen in korte tijd diverse dagbladen het licht, zoals *De Standaard* en *Het Nieuws van den Dag*. Het verzuilde karakter van de samenleving zorgde ervoor dat de meeste kranten de spreekbuis werden van een bepaalde overtuiging. Het is jammer dat de schrijver niet dieper ingaat op de achtergronden van de verzuilde structuur en zich beperkt tot een opsomming van feiten. Vanaf dit punt maakt het boekje een onevenwichtige indruk. Het wordt de lezer niet duidelijk wat de specifieke kenmerken waren van bepaalde kranten en tijdschriften. In veel gevallen komt de schrijver niet verder dan enkele losse citaten uit het eerste nummer van de bladen. Merkwaardig is dat in de volgende bladzijden de Tweede Wereldoorlog overdreven uitgebreid aan bod komt. In het langste hoofdstuk van het boek (!) wordt beschreven hoe de bestaande kranten werden gelijkgeschakeld en de verzetsbladen uitgroeiden tot volwaardige dagbladen.

In de 20ste eeuw zien we nieuwe media-vormen. Naast de uitbreiding van de geschreven pers is er natuurlijk de stormachtige opkomst van de radio, met de voor tijdgenoten onvergetelijke "Bonte Dinsdagavondtrein" en de "Familie Doorsnee". In 1951 volgde de eer-

ste officiële televisie-uitzending. Het nieuwe medium liet wat betreft het groeitempo de andere media ver achter zich: in 1960 waren er 600.000 televisietoestellen, acht jaar later 3 miljoen! Intussen zorgde de ontzuiling in de jaren zestig voor min of meer revolutionaire veranderingen in de media. De kranten waren niet langer de spreekbuis van de zuilen en de traditionele omroepen stonden machteloos tegenover de aantrekkingskracht van nieuwe zendgemachtigden.

De schrijver eindigt zijn verhaal met een aantal recente ontwikkelingen, zoals persconcentratie en internationalisatie.

Ruud Slotboom

CSE JAREN 50 EN 60

C.V. Lafeber, *Nederland naar een modern-industriële samenleving; economische, sociale en culturele verandering in Nederland 1948-1973. Een didactisch college-dictaat ten behoeve van geschiedenisdocenten.*

(Nr. 1 van de serie 'Nascholing bij u thuis', Goirle 1992), 212 pag. (docentenboek) plus 85 pag. (Leerlingenboek), prijs f 45,-.

"Wat was hij weer lekker op dreef vandaag", zei je tegen je collega als je na een drie-urig college van Lafeber weer buiten stond. Je had een half schrift volgeschreven, en nog lang denderde de stentor-stem van de meester in je oren na.

Honderden geschiedenisdocenten in het zuiden des lands dragen herinneringen aan de befaamde CSE-nascholings-colleges die dr. C.Lafeber in de jaren tachtig vanuit de Katholieke Leergangen Tilburg verzorgde. Of het nu ging over het Amerika van Roosevelt, het Rusland van Stalin, de Indonesische vrijheidstrijd, de Algerijnse oorlog of de vrouwen-emanipatie: steeds kwam hij goed gedocumenteerd voor de dag; het leek wel of hij in zijn vakanties hele stapels boeken gelezen had en ook nog eens de diverse landen had bezocht. Je moest niet proberen hem in de rede te vallen, daar hield hij niet van. Hij ging namelijk geheel op in zijn eigenzinnige betoog. Dit was doorspekt met smakelijke anekdotes en onwillekeurig nam je iets van zijn spreekstijl over in je eigen lessen. Het volgen van zijn colleges was een efficiënte vorm van lesvoorbereiding.

Toen het om een of andere reden niet meer mogelijk bleek Lafebers Vliegende Circus door het zuiden te laten trekken, wilde de spreker (docent geschiedenis aan de KMA te Breda) zijn oud-cursisten en andere belangstellenden niet in de kou laten staan. Dus verzorgt hij nu in de vorm van een geschre-

ven college-dictaat een "nascholing bij U thuis". De eerste uitgave in deze serie kwam vorig jaar uit en handelt over Nederland tussen 1948 en 1973.

Net zo min als eertijds vanachter zijn spreekgestoelte, spaart Lafeber nu vanachter zijn bureau de roede jegens de opstellers van de stofomschrijving. Hij betreurt, dat zij de politieke en internationale aspecten buiten beschouwing laten. En verder:

"Ik heb mezelf voortdurend afgevraagd of we hier nu te maken hadden met een examen maatschappijleer dan wel met serieuze geschiedenis. Hoe kan men de collegae de eind-examenklas insturen met de opdracht daar te gaan praten over koopavonden, kant- en klaarprodukten, Hollandse kost, bevels- en onderhandelingshuishoudingen, harmonieuze ongelijkheid, communes, LAT-relaties, bioscopen, buurtcomité's, flatneuroses, moederschapsideologie, rock'n roll en tutti quanti. Begrijp mij goed: dit soort dingen is ontzaglijk belangwekkend, maar historici hebben er wel moeite mee als maatschappijleer en geschiedenis met dit soort examens door elkaar worden gehutseld."

Ongetwijfeld waren de zorgen van Lafeber die van vele docenten, die inmiddels in de les met dit bijltje hebben mogen hakken.

Gezegd moet worden dat Lafeber zich op voorbeeldige wijze over zijn twijfels heeft heengezet. Net als in zijn colleges dist hij nu voor de docent-gebruiker weer een aantal smakelijke happen op, om zó op te dienen in je eigen klas. Natuurlijk is hij op zijn best als hij zijn stokpaardjes kan berijden, zoals Luns' falende Nieuw Guinea-beleid, en de Koude-Oorlogssfeer waarin voor Romme de communisten niets anders waren dan "ratten die in het riool dienen te worden teruggedreven". Maar gelukkig voorziet hij de vele sociaal-economische en culturele aspecten ook heel consciëntieus van passende gegevens, cijfers en anekdotes, zodat de door de stofomschrijving tot vertwijfeling gebrachte leraar er toch nog een leuke les van kan maken al is Lafeber niet op elk terrein 'meester': er zitten onevenwichtigheden in zijn informatie. Als het over de popcultuur van de jaren zestig gaat voel je - om maar wat te noemen - dat de Beatle-mania indertijd totaál aan hem voorbij is gegaan; hoe kan hij anders beweren, dat in 1964 nog niemand ooit van de Beatles had gehoord!

Lafeber baseert zijn betoog op een indrukwekkende hoeveelheid literatuur. In de dertien pagina's literatuurverwijzing geeft hij met een sterretje aan, welke titels didactisch onmisbaar zijn.

Het aangehechte 'leerlingenboek' geeft een korte samenvatting van het betoog in het docentengedeelte, plus een overstelpende hoeveelheid tabellen en cijferreeksen. Die variëren van verkiezingsuitslagen en produktiecijfers in de industrie tot aantallen levendgeborenen en aantallen leerlingen in de diverse schoolsoorten. Mij lijkt dit 'leerlingenboek' voor eindexamenkandidaten minder geschikt, maar wel voor de docent die er te hooi en te gras allerlei feitelijke gegevens uit kan halen.

De beide delen samen (300 bladzijden) hebben een grote praktische gebruikswaarde en kunnen de vergelijking met de veel fraaier uitgegeven VGN-bundel *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen* met glans doorstaan.

Het boek is te bestellen bij de auteur: Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle, tel. 013-430340, die u verder kan informeren over de voorwaarden, die van toepassing zijn wanneer u het leerlingenmateriaal wilt kopiëren.

Binnenkort verschijnt van dezelfde auteur deel twee van de serie "Nascholing bij U thuis", over de parlementaire democratie in Duitsland tussen 1870 en 1990, prijs f 65,-. Jan van Oudheusden

KLEIO KRANT

VGN EXCURSIEDAG 1993

Een schot in het verleden
Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefer'
Korte Geer 1, 2611 CA Delft

Op zaterdag 15 mei a.s. organiseert de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht een speciale dag voor de VGN in het Legermuseum te Delft.

Programma

- 10.00 - 10.30 uur aankomst en koffie
10.30 uur welkomstwoord van de voorzitter van de VGN
10.35 uur introductie Sectie Militaire Geschiedenis door drs. P.H. Kamphuis
10.40 - 11.05 uur 'Militaire geschiedenis: een vak apart?' - voordracht over de kenmerken van de militaire geschiedenis door drs. B. Schoenmaker
11.05 - 11.30 uur 'De waarheid op het slagveld' - voordracht over de bronnen voor de militaire geschiedschrijving over Nederlands-Indië 1945-1950 door mw. dr. P.M.H. Groen
11.30 - 11.55 uur 'Patronen in de pers' - voordracht over journalisten, militair-historici en het Joegoslavisch conflict door drs. C.P.M. Klep

Hierna discussie

- 12.30 - 13.45 uur lunch en informatiemarkt
13.45 uur introductie van het museum door dr. J.P. Sigmond
13.50 - 14.30 uur 'Een harnas in de klas' - voordracht over de concrete mogelijkheden die het Legermuseum voor het onderwijs te bieden heeft door drs. J. Lenselink en discussie

- 14.30 - 16.00 uur rondleiding door het museum met naar keuze extra uitleg over:

- de moderne infanteriebewapening
- functionele en modeontwikkelingen in het uniform
- de wedloop tussen aanvalswapens en dekingsmiddelen vanaf de middeleeuwen
- wapenontwikkeling tot 1800

Ook kan de tijdelijke tentoonstelling 'Fotografie, geschiedenis, beeldvorming. Nederland en de Tweede wereldoorlog' bezocht worden.

- 16.00 - 17.00 uur borrel en afscheid

U kunt zich tot 1 mei opgeven voor deze dag door een briefkaart te sturen aan de voorzitter van de Didaktiviteitscommissie mw. H. Mulkens-Harmeyer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). U ontvangt dan een informatiepakket met routebeschrijving. Ook introduce's zijn welkom.

De kosten bedragen f16,- (niet-leden f20,-). Wilt u dit bedrag overmaken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag o.v.v. 'Schot'.

De jaarvergadering van de VGN

Op zaterdag 13 maart j.l. organiseerde de VGN haar jaarlijkse algemene ledenvergadering. VGN-bestuur, vertegenwoordigers van de diverse commissies, enkele leden en een paar mensen van instellingen als CITO en SLO waren aanwezig om zich te buigen over de stand van zaken met betrekking tot het geschiedenisonderwijs.

In haar jaarrede ging de voorzitter van de VGN, Joke van der Leeuw-Roord, in op de problematiek met betrekking tot het onderwijs in de tweede fase. Zij schetste de stand van zaken en de mogelijkheden die er nog zijn om de afbraak van het geschiedenisonderwijs in de bovenbouw een halt toe te roepen. Het bestuur zal zich het komende jaar inzetten om de belangen van het vak daar zo goed mogelijk te behartigen. Als strategie zal gekozen worden voor overleg en coöperatie.

Hierna volgde de uitreiking van de Huib de Ruyterprijs aan Cees van der Kooij. Hij kreeg deze, zoals al eerder in KLEIO vermeld, voor alle goede diensten die hij heeft bewezen aan het geschiedenisonderwijs in de basisschool en de positie van die basisschool binnen de VGN. Om Cees kan je niet meer heen - hij heeft

het afgelopen decennium met alles te maken gehad.

In zijn dankwoord ging Cees in op de zaak die recent is afgesloten en zeer tot zijn ongenoegen: de kwestie van de kerndoelen van de basisschool. Hij schetste de lijdensweg van het tot stand komen ervan en de zeer beperkte invloed die de mensen uit het veld hebben kunnen uitoefenen. Het is uiteindelijk een werkstuk geworden van ambtenaren en commissies, vol met de modeverschijnselen van de dag: bijvoorbeeld Europa 1992 en het idee van 'grote personen moeten' leidden gezamenlijk tot de enige persoon die een basisschoolkind moet kennen ... ja hoor, Willem van Oranje!

Op zich waren destijds de uitgangspunten goed, maar wat er nu op tafel ligt inspireert niet, is niet kindgericht en er is geen rekening gehouden met aansluiting op de kerndoelen van de basisvorming.

Een tweede tendens die Van der Kooij niet zint in het onderwijs op het moment is de scheiding van kennis en educatie. De vakken worden in toenemende mate gezien als leveranciers van weetjes, houdingen en waarden worden aangeleerd bij milieueducatie, vredeseducatie, interculturele onderwijs, ontwikkelingseducatie e.d. Volgens Cees moeten deze zaken en daarmee samenhangende normen en waarden hun plaats krijgen in de vakken. Geschiedenis kan meer bieden dan feiten, zoals wij

Bestuurslid Marko Otten spreekt Cees van der Kooij toe.

allen weten, maar de buitenwereld klaarblijkelijk nog steeds niet!

Als afsluiting ging de voorzitter van de commissie PABO in op het concrete werk van Cees: zijn didactisch handboek, zijn boek over staatsinrichting op de basisschool, de vele bijdragen in tijdschriften en zijn werk voor de NOT.

Van deze laatste activiteit mocht de zaal meegenieten. Een deel uit de serie over de jaren 30 van de schooltelevisie werd gedraaid.

Na een gezamenlijke lunch bleef een klein select gezelschap over voor het huishoudelijk gedeelte van de vergadering. Hiervan zullen te zijner tijd de notulen gepubliceerd worden. De jaarrede en de lezing van Cees van der Kooij verschijnen in een later nummer van KLEIO.

T. B.-S.

ring officieel toegetreden tot het bestuur.

Op de komende bestuursvergadering zullen de taken herverkeeld worden. Wij houden u daarvan op de hoogte.

Gunstig nieuws

Hoewel de onderwijswereld als geheel nog vol voetangels en klemmen ligt, hebben wij als VGN toch ook een paar goede tijdingen: voor de Didactiekconferentie in Woudschoten hebben zich 70 mensen opgegeven en voor de WIEG-bijeenkomsten is er onder geschiedenisdocenten zo'n overweldigende belangstelling dat niet eens iedereen geplaatst kan worden. Verder stijgt het aantal VGN-leden en loopt de actie voor donateurs naar wens. Een eerste advertentie is verschenen.

Basisvorming

De basisvorming, die in augustus een feit zal worden, gaat een belangrijke rol spelen in het VGN-beleid. Naast de Commissies Mavo/VBO en Havo/Vwo zal er een vaste Commissie Basisvorming komen om een goede coördinatie te bevorderen. Het bestuur heeft onlangs hierover overleg gehad met de betreffende commissies.

Tweede Kamer en Tweede Fase

Tijdens onze bestuursvergadering op 15 februari vergaderde eindelijk de Onderwijscommissie van de Tweede Kamer over de tweede fase. We kregen een stenografisch verslag toegestuurd van de voor geschiedenis/ staatsinrichting relevante passages. In haar jaarrede op de algemene ledenvergadering van 13 maart besteedde Joke van der Leeuw er uitgebreid aandacht aan. Dat onze hoop op meer geschiedenis in de tweede fase ijdel is - zoals (ten onrechte) in het vorige bestuursbericht stond - is zeker niet het geval. De meeste politieke partijen spraken zich uit

Bloemen voor Cees bij de prijs.

Nieuws van het

VGN

bestuur

Als dit nummer van KLEIO in de bus rolt, is er een verandering in het VGN-bestuur opgetreden: Ronald Donk is, na drie jaar, uit het bestuur gegaan. Jammer, wij zullen hem en de vele contacten die hij onderhield, missen. Gelukkig zit Ronald nog wel in enkele commissies, zodat we hem geregeld zullen tegen komen. Desondanks is van hem zowel officieel als in besloten kring afscheid genomen.

Louis Nolet, die al enkele vergaderingen als kandidaat-bestuurslid bijwoonde, is tijdens de jaarverga-

voor meer geschiedenis of voor een verplicht cluster van maatschappijwetenschappen. Verschillende kamerleden deden pro-historische uitspraken zoals: *'... je moet je geschiedenis kennen om verdere zinvolle dingen in je leven te doen ...'* (Lankhorst).

Maar het is ons duidelijk dat we nog niet echt kunnen juichen of met de handen in de schoot kunnen zitten afwachten.

De staatssecretaris heeft een stuurgroep ingesteld die de nieuwe opzet in de tweede fase verder zal uitwerken. Inmiddels is bekend dat mw. N. Ginjaar-Maas daarvan de voorzitter zal worden.

Het beleid van het bestuur is erop gericht in deze kwestie behoedzaam te opereren en niet bij voorbaat alle samenwerking uit de weg te gaan. Belangrijk lijkt in dit verband ook het Platform-overleg van de belangenverenigingen van de diverse vakken. Hélène Budé houdt hier, namens het bestuur, de vinger aan de pols.

Tineke Perdeck-Schimmel

COMMISSIE BASISVORMING

Tijdens de jaarvergadering is besloten een permanente Commissie Basisvorming in te stellen.

Als taken krijgt de commissie: behulpzaam zijn bij de verdere implementatie van geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming en de evaluatie van deze implementatie en de kerndoelen. Vooral de situatie van het vak in het VBO zal door de commissie moeten worden bekeken.

LEDEN GEZOCHT

De mensen die deel uitmaakten van de adhoc-commissie blijven lid van de nieuwe commissie, maar daarnaast zoekt het bestuur leden van de VGN met speciale belangstelling voor basisvorming.

Leden uit alle niveaus worden verzocht te reageren!

U kunt u opgeven bij:
Joke van der Leeuw-Roord
Louise Henriëttestraat 16
2595 TH Den Haag
Tel. 070-3853669

MEDEDELING VAN DE WIEG

Let op!

Bij het ingaan van de nieuwe examenregeling op 1 augustus 1993 is voortaan op het VBO het Mavo C en D examen van kracht.

Dat betekent dat leerlingen op het VBO nu ook op Mavo C niveau examen geschiedenis en staatsinrichting kunnen doen.

Dit geldt dus voor het examen vanaf 1994!

Normbesprekingen

Zoals eerder aangekondigd gaat dit jaar een nieuwe regeling van de normbesprekingen van het centraal examen van start. De voorzitters van de besprekingen in de afdelingen zullen eerst voorvergaderen over het schriftelijk examen om wat meer op dezelfde lijn te komen.

Deze bijeenkomst zal plaatsvinden in Utrecht:

voor Mavo op 25 mei
voor Havo op 24 mei
voor Vwo op 24 mei,
telkens om 17.00 uur.

De normbesprekingen in de afdelingen zullen zijn op 26 mei voor alle schooltypen.

Nadere mededelingen over de plaats en eventuele afwijkingen van deze data en tijden vindt u in het meinum-mer van KLEIO.

De voorzitters hebben inmiddels verdere gegevens ontvangen.

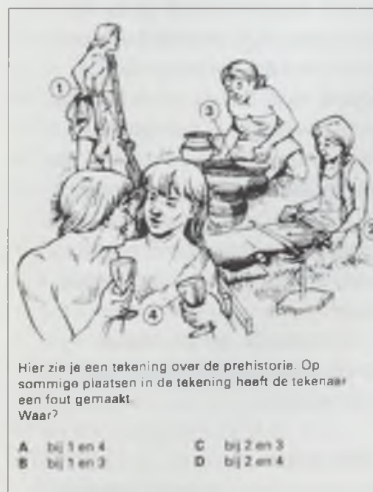
Houd de datum vast vrij in uw agenda!!!!

De eindtoets Wereldoriëntatie Basisonderwijs

Dit cursusjaar heeft het CITO de Eindtoets Wereldoriëntatie Basisonderwijs op de markt gebracht.

Deze nieuwe toets is een uitbreiding van de bekende eindtoets basisonderwijs en bestaat uit 60 vragen op het gebied van natuuronderwijs, aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen, geestelijke stromingen en staatsinrichting. Er is naar gestreefd alleen vragen op te nemen over leerstof die op vrijwel alle scholen aan de orde komt.

De resultaten van de toets tonen de vorderingen van de leerlingen op het gebied van wereldoriëntatie in de maanden februari/maart van groep 8. Op deze wijze draagt de toets bij tot een verantwoorde keuze voor een vorm van voortgezet onderwijs. De resultaten kunnen echter ook helpen om een beeld te krijgen van de mate waarin de school haar doelen bereikt in verhouding tot andere scholen in het land.

Hier zie je een tekening over de prehistorie. Op sommige plaatsen in de tekening heeft de tekenaar een fout gemaakt. Waar?

A bij 1 en 4
B bij 1 en 3
C bij 2 en 3
D bij 2 en 4

De toets bestaat uit drie taken van twintig items, waarbij één taak is gereserveerd voor geschiedenis, met daarin staatsinrichting (1 à 2 items) en maatschappelijke verhoudingen (1 à 2 items).

De laatste maand is de toets op zo'n 1200 scholen in Nederland afgenomen en als de ervaringen van de gebruikers positief zijn, zullen de vragen wereldoriëntatie over enkele jaren een vast bestanddeel van de Eindtoets Basisonderwijs gaan uitmaken.

Iedere basisschool kan deelnemen aan de Eindtoets Basisonderwijs Wereldoriëntatie. De opgavenboekjes kosten f20,- per 5 stuks. De leerkrachtenmap, bestaande uit een handleiding, een opgavenboekje en

Wie neemt de beslissing of het zwembad inderdaad gesloten wordt?

A de burgemeester
B de gemeenteraad
C de politie
D het bestuur van de zwemvereniging

materiaal voor afname en correctie kost f25,00. Voor verdere informatie kunt u contact opnemen met de Bedrijfsgroep Dienstverlening Primair onderwijs, Postbus 1034, 6801 MG Arnhem, tel. 085-521456.

Commissie PA-BO

Op woensdag 17 februari is de Commissie PA-BO weer bij elkaar geweest. Helaas was Theo Beeker verhinderd, maar vanuit het VGN-bestuur was Jet van Herwaarden gekomen om de vergadering bij te wonen.

Er werd gesproken over de evaluatieformulieren van de in juni 1992 georganiseerde PABO-dag. De algemene conclusie was dat de meeste bezoekers het een geslaagde dag met veel interessante onderwerpen gevonden hadden. Er waren ook enkele kritiekpunten. Men vond het aanbod van onderwerpen te groot; in het vervolg liever wat minder en wat meer verdieping.

Verder werd er gesproken over de jaarvergadering van 14 maart en onze eventuele bijdrage aan het feestelijk gedeelte, de uitreiking van de Huib de Ruyterprijs aan Cees van der Kooij.

Ook zijn er plannen gemaakt voor een nieuwe studiedag die zal moeten plaatsvinden op 26 mei of 9 juni en waar met name het visitatierapport van de commissie Jansen een plaats moet krijgen. Tevens verschijnt er binnenkort weer een Nieuwsbrief met daarin het volledige verslag van de studiedag van juni 1992 en een uitwerking van de enquête die aan de studiedag vooraf ging.

In de toekomst wordt het dus een drukke tijd voor de commissie. Wij houden u via de Kleiokrante zo volledig mogelijk op de hoogte.

Frie Kolen

Onderwijs Advies Commissie

De OAC vindt het een belangrijke zaak dat het intercultureel onderwijs bij alle vernieuwingen niet ondersneeuwt. Graag zou zij tot een discussie over aspecten hiervan in KLEIO willen komen. Als eerste aanzet hiertoe moet het hier afgedrukte discussiestuk gezien worden.

Wij nodigen iedereen uit haar/zijn commentaar op onze stellingen en/of eigen standpunten naar voren te brengen. De bedoeling is het een en ander te publiceren in KLEIO.

Wilt u uw reactie sturen aan de voorzitter van de OAC, P. van Leeuwen, Everdrift 4, 5431 LV Cuyk.

Intercultureel onderwijs in de basisvorming

1. Omschrijving van ICO

Als we het bij het vak geschiedenis en staatsinrichting over ICO hebben, gaat het **niet** in de eerste plaats om de behandeling van actuele problemen, zoals diskriminatie, werkloosheid onder allochtonen, etcetera. Ook de problemen, die samenhangen met het lesgeven aan allochtone leerlingen, laten we buiten beschouwing. Het is voor het lesprogramma niet van belang hoeveel allochtonen er in de klas zitten; we behandelen in een "witte" klas in Stadskanaal dezelfde stof als in een "zwarte" klas in Wassenaar.

ICO is dus een kwestie van stofkeuze. Deze mag om te beginnen niet Europacentrisch zijn. Onze leerlingen moeten kennis maken met niet-Europese culturen, zonder dat we de geschiedenis van West-Europa (inclusief de vaderlandse geschiedenis) verwaarlozen. Bij het kiezen van onderwerpen kunnen we zeker rekening houden met de samenstelling van de Nederlandse bevolking op dit moment. Of we de islam behandelen, is echter niet afhankelijk van de samenstelling van een klas; de relevantie van het onderwerp wordt mede bepaald door de aanwezigheid van een aanzienlijke bevolkingsgroep, die deze godsdienst belijdt.

2. Stofkeuze

Gezien het beperkte aantal uren, dat aan ons vak is toebedeeld, zal stofkeuze altijd een groot probleem zijn.

Welke stof vinden we van belang? Wat beogen we met ons onderwijs? 'Bestaansverheldering' kan een

goed criterium zijn. (Zie de ideeën achter de Kerndoelen Basisvorming en het nieuwe eind-examenprogramma). Dat wil echter niet zeggen, dat de geschiedenisles een middel is om maatschappelijke problemen te helpen oplossen. We moeten dan ook waken voor de keuze van modieuze onderwerpen; een vak, dat zich door trends laat leiden, wordt op den duur niet meer serieus genomen. Anderzijds kun je bij je stofkeuze niet voorbijgaan aan maatschappelijke ontwikkelingen. De leerstof ligt niet voor de eeuwigheid vast; sociale, economische en culturele ontwikkelingen krijgen hun weerslag in de stof van het vak. (Bijvoorbeeld: de toevoeging van vrouwengeschiedenis aan de leerstof). Dit geldt zowel voor de Basisvorming als voor de Tweede Fase.

De Kerndoelen geven al enige aanwijzingen bij het kiezen van onderwerpen.

3. Didactiek

Onderwerpen uit de niet-Europese geschiedenis worden in de Basisvorming op dezelfde manier behandeld als onderwerpen uit de Europese geschiedenis.

De docent moet - zeker bij deze thematiek - zorgen, dat hij niet gaat moraliseren; afgezien van de vraag, of hij dit in het algemeen moet doen, ligt er het risico, dat het een averechts effect heeft op de leerlingen. Overdracht van kennis, het aanleren van vaardigheden en het bijbrengen van een attitude moeten ook bij de niet-Europese onderwerpen het doel van het geschiedenisonderwijs zijn.

Christelijke Werkgroep Geschiedenis- onderwijs

Het doel van de Werkgroep is zich vanuit een bijbelse visie te bezinnen op actuele ontwikkelingen rond het schoolvak geschiedenis in het voortgezet en basisonderwijs. Een van onze aandachtsgebieden is de inhoud van de huidige leerboeken voor geschiedenis.

Ook willen we inspelen op toekomstige ontwikkelingen rond het vak geschiedenis. Verder willen we als leden van de Werkgroep elkaar stimuleren ten aanzien van historisch onderzoek dat een zinvolle bijdrage levert tot een christelijke visie op belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis.

Een actueel project van de Werkgroep is het doen van onderzoek naar de relatie tussen de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten en die van het volk Israel in de tijd van het Oude Testament. Doel is lesmateriaal te maken voor de geschiedenis van het Nabije Oosten waarin rekening gehouden wordt met historische gegevens uit de Bijbel.

Docenten geschiedenis die in energerlei vorm, ook als corresponderend lid, willen meedoen aan de activiteiten van onze Werkgroep, verzoeken we contact met ons op te nemen. De Werkgroep vergadert twee keer per jaar in Amersfoort. Verder wordt schriftelijk contact onderhouden over de voortgang van het werk.

Christelijke Werkgroep
Geschiedenisonderwijs,
Postbus 1143, 3800 BC Amersfoort.
Tel. 03420-14479.

Kiesrecht

'Soms moet je een keuze maken'

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei heeft een brochure uitgegeven over grondrechten onder de titel *Soms moet je een keuze maken*.

Het boekje van 40 bladzijden bevat vier degelijke bijdragen over kiesrecht en politieke participatie, de toekomst van het kiesrecht, de aard

van het kiesrecht en het leven zonder kiesrecht tijdens de bezetting. Een middenkatern bevat de grondrechten zoals deze in de Nederlandse grondwet geformuleerd zijn. Verder zijn korte stukjes opgenomen, waarin tien min of meer bekende Nederlanders, bijvoorbeeld Hilda Verwey-Jonker en Barend Biesheuvel op een persoonlijke manier ingaan op aspecten van het kiesrecht of het niet hebben ervan.

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Gezien de aard van de bijdragen is deze brochure te gebruiken door bovenbouwleerlingen en bij voorbereiding van een les over kiesrecht. Er mag vrij gekopieerd worden uit het boekje; jammer dat juist de 'leuke stukjes' in een beroerd grijs raster zijn afgedrukt. Dat kopieert zo slecht!

Toch, van harte aanbevolen!

De brochure is verkrijgbaar bij het Nationaal Comité 4 en 5 mei, Rapenburgerstraat 109, 1011 VL Amsterdam. Tel. 020-6209688. U kunt het boekje bestellen door f7,50 over te maken op giro 605865 van het Comité.

Land voor zwarte Zuid-Afrikanen?

De Werkgroep Kairos heeft samen met de humanistische ontwikkelingsorganisatie HIVOS een diaserie vervaardigd over het werk van de Zuidafrikaanse plattelandsgenootschap TRAC, die de zwarte inwoners van Zuid Afrika helpt bij het terugreizen van hun land.

De verdeling van het grondbezit is een van de moeilijkste kwesties in de binnenlandse politiek. Door de landwetten van 1916 en 1936 verloor de boerenbevolking haar laatste grond en zij werd maar zeer ten dele gecompenseerd met grond in de thuislanden. Deze wordt over het algemeen beheerd door de thuislandregering en is nationaal bezit.

De landwetten zijn inmiddels herroepen. - privebezit van grond is voor iedereen mogelijk - , maar de zwarte bevolking is niet in staat om op grote schaal grond aan te kopen. Men moet op een andere manier achter oude

Mensen uit het dorp Mogopa waren gedeporteerd naar Pachsdraai, waar eigenlijk niet te leven viel. In de diaserie komt aan de orde hoe zij stredden voor terugkeer naar hun eigen dorp en bouwland en daarin ook slaagden.

rechten aan. Hierbij is TRAC behulpzaam.

De serie van vijftig dia's met geluidsband gaat in op de landpolitiek, het wel en wee van een boerengemeenschap in Transvaal, die na een aanvankelijke deportatie erin is geslaagd na jarenlange actie een deel van de eigen grond terug te krijgen en actuele problemen op het platteland. Bij dit laatste komt ook de positie van vrouwen aan de orde. Het februari/maartnummer van *Amandla, tijdschrift over zuidelijk Afrika* bevat een themagedeelte 'Land in zicht' met achtergrondartikelen en foto's.

Voor informatie over het lenen van de diaserie en aanschaf van het themanummer kunt u terecht bij de werkgroep Kairos, Kromme Nieuwegracht 10, 3512 HG Utrecht, tel 030-319714.

Thermenmuseum Heerlen

'Bij Jupiter' Geloof en bijgeloof in de Romeinse tijd

Tot en met 16 mei wordt in het Thermenmuseum een tentoonstelling gehouden over de godsdienst van de Romeinen. Allerlei aspecten ervan komen aan de orde in voorwerpen, foto's, tekeningen en reconstructies. De verschillende goden en hun functie, de rol van magie en astrologie, wraak en vervloeking - de Romeinen hielden zich er intensief mee bezig. Wilde men succes in het

leven dan was hulp van boven onontbeerlijk en die hulp kon voor allerlei doelen en op allerlei manieren verkregen worden.

Met behulp van reconstructies is geprobeerd de tentoonstelling te verlevendigen, er is Romeinse muziek en er zijn delen te zien uit de serie *I Claudius* over de (gruwelijke) keizersfamilie der Claudii. Augustus, Tiberius, Caligula en Claudius, waarvan de laatste aan zijn Griekse dokter vroeg tot wie hij moest bidden om genezing naast de pillen die hij slikte. Alleen medicamenten hielpen

toch immers niet!

Bij deze tentoonstelling verscheen het boekje *De religie*, uitsluitend verkrijgbaar in het museum voor f5,-.

Tentoonstelling april/meistakingen 1943

Vanaf 29 april zal in twaalf provincies tegelijk een tentoonstelling gehouden worden over de stakingen van eind april en begin mei 1943. Het is dan vijftig jaar geleden dat van Limburg tot Friesland fabrieken stil kwamen te liggen, ambtenaren naar huis gingen en boeren hun melk over het land lieten lopen uit protest tegen het wegvoeren in krijgsgevangenschap van 300.000 militairen. Achtergrond van deze maatregel was het grote gebrek aan arbeidskrachten dat er in Duitsland dreigde te ontstaan toen er steeds meer mannen moesten gaan vechten.

Maar omdat er in de grote steden weinig gebeurde, de treinen bleven rijden, Radio Oranje geen duidelijk advies gaf en de Duitsers hard opraadden, verliep de staking na enkele dagen.

Toch werden de stakingen bepalend voor de verhouding tussen Nederlanders en bezetter. Na mei 1943 kwam het verzet goed op gang.

De tentoonstelling is te zien in:

- de A-kerk in Groningen
- het Fries Museum in Leeuwarden
- het stadhuis van Hengelo
- Museum Jannink in Enschede
- Herinneringscentrum Westerbork in Hooghalen
- het Bevrijdingsmuseum 1944 in Groesbeek
- het Centraal Museum in Utrecht
- het stadhuis van Emmeloord
- het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum in Overloon
- het Provinciehuis in Maastricht
- het Stedelijk Museum van Vlissingen
- het Zuidhollands Verzetsmuseum
- het Verzetsmuseum Amsterdam

Rijksmuseum van Oudheden

Mummies onder het mes 3 april tot en met 5 september

De Egyptische afdeling van menig museum heeft als grootste trekpleister over het algemeen 'de mummiezaal'. De in doeken gewikkelde menselijke gestalten, vaak beschadigd en soms op een uiterst onesthetische manier tentoongesteld, fascineren menig bezoeker. Dat is al eeuwen lang het geval. Veel mummies zijn vermalen tot geneesmiddel of na het openen verder verloren gegaan.

De tentoonstelling in Leiden belicht de godsdienstige opvattingen van de Egyptenaren, die geleid hebben tot de noodzaak van mummificatie en de manier waarop men dat deed. Verder wordt een overzicht gegeven van vier eeuwen mummie-onderzoek en de resultaten daarvan. Door steeds betere technieken werd het mogelijk een mummie intact te laten en toch de geheimen ervan te ontraadselen. Van schatzoekerij is de belangstelling van de onderzoekers verschoven naar de mensen zelf, hun leefwijze, voedingspatroon, leeftijd, gezondheids-toestand en erfelijke eigenschappen.

Bij de tentoonstelling is het mooi geïllustreerde boek *Mummies onder het mes* verschenen van Maarten J. Raven. Prijs f36,-.

Voor schoolgroepen kunt u het beste een afspraak maken. U krijgt dan een korting op de entreeprijs. U kunt reserveren voor een bezoek tussen 10.00 en 13.00 uur. Daarna heeft het museum liever geen schoolklassen meer.

Het bekende mummietje van Leiden: een jongetje van vijf jaar oud uit de Romeinse tijd; door het gat in de linkerzij zijn de ingewanden verwijderd.

Museon Den Haag

Eén miljoen jaar Nederland

Tot en met vijf september is deze tentoonstelling te zien, die gaat over de ijstijden en de warmere periodes daartussen in Nederland. Aan de hand van vele voorwerpen, waaronder bruiklenen uit het buitenland komen de veranderingen in het landschap, en in flora en fauna aan de orde.

Erwin Kroll geeft weerberichten uit verschillende tijden, er staat een replica van een skelet van de wolharige mammoet, in zijn tijd het grootste dier ter wereld en andere enorme skeletten.

Voor verdere informatie en het regelen van een bezoek met de klas kunt u terecht bij de afdeling biologie van het Museon, tel. 070-3381405.

NICL- Overzichten

Voortgezet Onderwijs

De uitgave van 1993 van het NICL-Overzicht van leermiddelen voor geschiedenis e.a. maatschappijvakken is verschenen.

Behalve informatie over de bestaande leermiddelen, lespakketten en ander materiaal voor gebruik in de klas bevat het boek nu ook een lijst met betrekking tot de basisvorming. Hierin zijn opgenomen welke uitgaven daarvoor reeds zijn verschenen

en op welke termijn de uitgevers van bestaande methoden een herziene versie gereed zullen hebben. De gids is verkrijgbaar bij het Nationaal Informatie Centrum Leermiddelen voor f23,-.

Basisonderwijs

Het overzicht basisonderwijs 1993 bevat een actueel overzicht over de bestaande methodes en leerboeken, waarin ook geschiedenis is opgenomen. Ook lesmateriaal uitgegeven ten behoeve van 'de educaties' is vermeld.

De prijs van de gids is f45,-.

Bel voor bestellingen en een eventueel jaarabonnement voor de school op alle gidsen/voor de sectie op de vakgids 053-840305.

INGEZONDEN BRIEVEN

DE WIEG KOMT NAAR JE TOE!

Impressie van een voorlichtings- bijeenkomst

Het liep storm bij de inschrijving - in Den Bosch waren er zo'n tweehonderd aanmeldingen voor maar zestig plaatsen - maar voor de gelukkigen die zich tijdig hadden aangemeld (en die hadden betaald) gingen op maandag 8 februari de poorten van het Orduijnen-College in Den Bosch west open: één van de twaalf regionale voorlichtingsbijeenkomsten van de WIEG, de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis.

Inmiddels was door het KPC, dat de logistiek leverde, besloten voor de afgewezenen een tweede conferentie te beleggen, waarmee overigens nog bij lange niet alle belangstellende geschiedenisdocenten zullen zijn 'bediend'. En de nieuwe examen-eisen worden nota bene op 1 augustus 1993 al van kracht! De rest zal wellicht schriftelijk worden geïnformeerd.

De WIEG had deze dag goed voorbereid. Elke docent kreeg de bundel *Geschiedenis, wat is dat?*, vol praktische tips, alsmede de nodige andere papieren. Ineke Veldhuis-Meester (vakdidactiek Groningen) benadrukte dat de WIEG geen VGN-commissie is, maar door het departement is geïnstalleerd om ons nieuwe examen te implementeren (wat een woord) en te evalueren. Op een vijftal punten, zo legde zij uit, zal het nieuwe eindexamen afwijken van het oude. Voor het gemak herhaal ik die punten even:

- ten eerste de thematische benadering. Een examenonderwerp mag dus in de toekomst niet meer heten: "Duitsland 1870-1990", maar moet uitgaan van een probleemstelling als: "Waarom was het zo moeilijk in Duitsland democratie te verwezenlijken?" Elk thema moet in 20 lessen worden behandeld.
- ten tweede het aantal onderwerpen: het examen bestaat uit twee CSE- (waarvan één Nederland) en minimaal drie schoolonderzoek- onderwerpen, waarvan één onderwerp staatsinrichting (tenzij dit al in het CSE zit).
- ten derde dienen onderwerpen gespreid te zijn in tijd (voor en na 1870), plaats (Europa en de wereld) en benaderingswijze (politiek, sociaal-economisch, cultureel, mentaal).
- ten vierde dient gekozen te worden

uit vijftien (gs), resp. zes (si) themavelden.

- ten vijfde dienen - naast kennis en inzicht - structuurbegrippen en vaardigheden expliciet aan de orde te worden gesteld.

Met name het laatste punt kwam uitvoerig aan de orde, terwijl over de punten drie en vier betrekkelijk weinig voorlichting los kwam. De WIEG wilde de nieuwe examen-opzet op een zo praktisch mogelijke wijze presenteren. Daarom kwam collega Frank van Gils uitleg geven bij enkele werkvormen waarmee hij op het Odulphuslyceum in Tilburg experimenteert. Een gebrandschilderd raam in zijn school memoreert dat 24 oud-leerlingen in de Tweede Wereldoorlog of tijdens de Politie Acties om het leven zijn gekomen. Zijn leerlingen trekken er - goed geïnstrueerd - met pen en tape-recorder op uit om van tientallen nabestaanden de herinneringen op te tekenen.

Wat later legde Gerard Twickler (Raamsdonksveer) uit hoe hij voor zijn mavo-leerlingen van geschiedenis een aantrekkelijk 'doe-vak' probeert te maken. Het onderwerp 'Nederland vanaf 1919' wordt door de leerlingen zelf uitgevoerd in de vorm van interviews. Als zij hun eigen opa of oma niet meer kunnen ondervragen, is er nog altijd het bejaardentehuis, waar zij, aan de hand van een vragenlijst, de oudjes uithoren: "Wat is er allemaal veranderd, hoe vindt U dat?". In de verslaggevende sessies geven leerlingen elkaar dan een beoordeling.

Tom van der Geugten (Vakdidactiek Tilburg) trachtte vervolgens duidelijk te maken, dat wat Frank en Gerard doen, mooi aansloot op de nieuwe exameneisen (al bleken er in de zaal twijfels te bestaan wat betreft de beoordeling van de onderzoeksresultaten). Immers, als je met je leerlingen gaat overleggen hoe je zo'n onderzoek aanpakt, en ook in de evaluatie, stuit je automatisch op structuurbegrippen: wat kan ik bijvoorbeeld als 'feit', en wat slechts als 'mening' accepteren van de uit de mond van nabestaanden opgetekende herinneringen? Die technieken moeten de leerlingen van ons leren, zo stelde hij. Hij verwachtte blijkbaar veel van de realisering van de kerndoelen in de basisvorming, want herhaaldelijk wees hij erop dat in het jaar 1997, als de eerste lichtung bavo-kinderen inmiddels in de vierde klas

zal zijn aanbeland, wij een goed-geoeffend publiek voor ons zullen vinden. Die leerlingen zijn dan namelijk drie jaar lang met vaardigheden vertrouwd gemaakt. Tot die tijd is het ook 'aanrommelen' met de bestaande bovenbouw-schoolmethodes, want de uitgeverijen kijken de kat liever even uit de boom.

Ook wat staatsinrichting betreft blijft het nog even behelpen. Van der Geugten:

"Staatsinrichting verdient een tweede kans. In 1968 kregen wij een eerste kans en we hebben er niet veel van gemaakt. Nu moet U elk jaar een thema staatsinrichting uitkiezen. Er komt misschien wel een boekje, maar mijn advies luidt: probeer zelf eens materiaal in elkaar te zetten! En als U wat heeft: via de 'rubriek Ideeën' van Kleio, of als 'Kleio-didactica', kan dat dan verspreid worden!"

Bij deze oproep aan actieve collega's sluit de redactie zich natuurlijk van harte aan!

Uit de zaal kwamen niet al te veel kritische reacties op de informatie die in de ochtenduren over de aanwezigen was uitgestort. Veldhuis en Van der Geugten antwoordden om beurten.

Vraag: "In hoeverre kan ik vasthouden aan de grote lijn in de geschiedenis?"

Antwoord: "In de eerste jaren nog wel, daarna zul je je vraagstelling duidelijker moeten structureren."

Vraag: "Moet straks voor elk onderwerp zo'n verantwoording of probleemstelling worden geschreven?"

Antwoord: "Ja."

Vraag: "Hoe zit het met het individuele onderwerp?"

Antwoord: "Hiervoor zijn géén structuurbegrippen en vaardigheden vereist."

Vraag: "Wat, als wij nou op het eind van de voor-eindexamenklas, dus binnenkort, een aantal thema's in examenvorm afvragen, maar wel op de oude manier?"

Antwoord: "Hiervoor is een overgangsregeling ontworpen, die geldt tot het jaar 2000; daarna pas worden strikte eisen gesteld." (Opgeluchte reactie van de zaal: "Oooooh.")

Om te demonstreren dat geschiedenis straks in de bovenbouw (net als in de basisvorming) steeds meer een 'doe-vak' zal worden, werd na de goedverzorgde lunch het gezelschap in twee 'workshops' aan het werk gezet met bronnen en statistieken; op een nogal schoolse en uitputtende wijze, vond ik. Neem bijvoorbeeld een statistiek met getallen waaruit blijkt, hoeveel jongens en meisjes er in Nederland tussen 1930 en 1980 dagonderwijs volgden. Welke

structuurbegrippen en vaardigheden kun je met behulp daarvan zoal 'kwijt'? Het hele klasje docenten deed ijverig mee, en slechts een enkeling waagde het nut van de uitvoerige exercities te betwijfelen. De bundel *Geschiedenis, wat is dat?* leverde dit en ander oefenmateriaal. Veel daaruit is overbekend, zeker als je vertrouwd bent met de methode *Sprekend Verleden*. Zo geheel nieuw is de werkwijze dus ook weer niet. Overigens benadrukte Van der Geugten ook wel, dat de marges breed zijn. Je moet als docent je lessen anders willen aanpakken, en wel op je eigen manier, zonder dingen te doen waar je tegen bent, en zonder meteen je oude materiaal en lesaantekeningen weg te gooien. Daar was iedereen het wel mee eens.

In de evaluatieve slotzitting werd vanuit de zaal nog eens het bezwaar geopperd, dat 'het overzicht' van belangrijks gebeurtenissen en ontwikkelingen in de twintigste eeuw nu wel voorgoed verloren zal gaan. Teveel 'hap-snap' komt daarvoor in de plaats. Hierop antwoordden de beide inleiders dat die 'lijn' in het verleden toch ook niet immer duidelijk werd gemaakt, dat die integendeel voornamelijk leidde tot een oppervlakkige feitenkennis. In plaats daarvan zal de leerling getraind worden het verleden nauwkeuriger in kaart te brengen. Trouwens: in de drie jaren basisvorming heeft de leerling van straks al zoveel aan de twintigste eeuw 'gedaan', dat een beetje verdieping niet zo vreemd is.

Het was een geslaagde studiebijeenkomst. Maar toch bleef ik met enkele vragen zitten, en naar ik vernam, andere deelnemers ook.

Bijvoorbeeld: Is het wel een wezenlijke verandering als je, zoals een van de inleiders stelde, straks in je examenvragen afstapt van de oude formulering: "Waarom ...?", en daarvoor in de plaats de nieuwe gebruikt: "Door welke oorzaken ...?". Je hebt dan wel structuurbegrip 3 (Oorzaken en gevolgen) aan de orde gesteld, maar een echte verbetering is dat nog niet. Het is dus oppassen voor 'window-dressing'.

Bovendien zal er veel interessante lesstof niet meer aan de orde kunnen komen wanneer je elk onderwerp in een keurslijf van een scherp omschreven probleemstelling moet persen. Zijwegen en uitweidingen kun je je dan nauwelijks meer permitteren. Neem het onderwerp: "De VS, een rechtsstaat?" ; daarin kun je wel de slavernij of de Civil Rights Movement aan de orde stellen, maar bijvoorbeeld niet de buitenlandse politiek van Amerika in de twintigste eeuw (WO II, Vietnam) of incidentele gebeurtenissen (verkiezing van

Roosevelt, moord op Kennedy). Welke mogelijkheden zijn er dan nog om een zo compleet, integraal mogelijk 'beeld' van de VS te geven? Een andere vraag die je in de wandelgangen kon horen was deze: Oefenen met structuurbegrippen en vaardigheden is uiteraard erg nuttig en verrijkend, maar eerst zal er een bodempje 'kennis en inzicht' aangebracht dienen te worden, anders weten de leerlingen helemaal niet waar je het over hebt. Daarover waren zaal en inleiders het wel met elkaar eens. Maar hoe in de voorgestelde twintig lessen de verhouding moet zijn tussen die waarin je die 'bodem' legt, en die waarin de leerlingen hun 'planten' van vaardigheden mogen laten ontspringen is niet duidelijk. 5-15? 10-10? 15-5? Met andere woorden: hoe diep, stevig, vruchtbaar moet de bodem 'kennis-inzicht' worden, die de leraar dient aan te leggen, alvorens de leerlingen zelfstandig in de hof der historie hun boompjes 'vaardigheden' kunnen gaan planten en tot bloei brengen?

Het komt me voor dat de WIEG na haar bewonderenswaardige tournee door Nederland nog niet helemaal klaar is met haar voorlichtende en implementerende taak.

Jan van Oudheusden

DE GEBRUIKELIJKE CHRONOLOGIE VAN HET NABIJE OOSTEN IS JUIST

In de discussie over veranderingen in de chronologie volgt hierna de repliek van J. van der Land op de brief van A. Thijs, afgedrukt in het vorige nummer van KLEIO.

In KLEIO van maart 1993 reageerde de heer A. Thijs op mijn artikel in het nummer van november 1992 waarin werd aangetoond dat het boek van P. James c.s. *Centuries of Darkness*, waarin de juistheid van de gebruikelijke chronologie van het Oude Nabije Oosten betwist wordt, geen enkele wetenschappelijke waarde heeft.

Meermalen probeert Thijs een door hem geconstrueerd beeld van mijn stellingname te bestrijden. Hij maakt in zijn artikel onheuse opmerkingen aan mijn adres als "pertinente onjuistheden", "een valse voorstelling van zaken," en "Van der Land lijkt op de man die meent dat hij rustig op de vijftiende verdieping kan blijven wonen omdat de slopers

alleen op de eerste verdieping springladingen hebben aangebracht." Ik wordt dus vergeleken met iemand die gestoord is. Zo schrijf je toch niet in een als wetenschappelijk bedoeld artikel?

De Assyrische chronologie

Thijs schrijft mij inzake de Assyrische chronologie stellingnamen toe die ik niet inneem. Ik heb alleen ter oriëntatie het jaartal 1132 v.C. achter Assoer-resh-ishi I gezet, omdat dat door alle deskundigen inzake Assyrië gehanteerd wordt. Ik gebruik dat jaartal niet in mijn betoog, maar voer voor de onhoudbaarheid van het elimineren van een duistere periode andere argumenten aan. Daarop gaat Thijs echter niet in! Ik heb niet gesteld, zoals Thijs mij toedicht, dat James c.s. uitgaan van de *traditionele* jaartallen voor de drie Assyrische koningen Assoer-resh-ishi I, diens zoon Tiglath-Pileser I en diens zoon Assoer-bel-kala. Integendeel! Ik schreef over James c.s. op pag. 21 van mijn artikel: "*Ze concluderen dat er sprake is van een niet bestaande periode en dateren daarom Tiglath-Pileser 105 jaar later, namelijk van ca. 1010-970 v.C.*"

De periode van deze drie koningen wordt ook door James c.s. erkend. Die periode duurde 75 jaar. Als dat chronologisch blok met ca. 110 jaar verplaatst zou worden, zou het in 952 v.C. eindigen, 18 jaar voor het begin van de regering van Assoerdan II, 934 v.C. In die 18 jaar moeten James c.s. plaats vinden voor Salmanassar II die 19 jaar regeerde en voor Tiglath-Pileser II, de uit bronnen bekende directe voorganger van Assoerdan II, die 32 jaar regeerde. Er zijn stèles gevonden van beide koningen die regeerden na Assoer-bel-kala en voor Assoerdan II, in totaal 51 jaar in de volgens de theorie van James c.s. overblijvende 18 jaar.

Ik doe het in mijn artikel niet voorkomen, zoals Thijs beweert, dat de verschuiving in de tweede periode een gevolg is van de stellingen van James c.s. over de eerste duistere periode. De eerste duistere periode betreft de tijd tussen de dood van Toekoelti-Ninoerta I - thans gebruikelijk 1197 v.C. - de grote veroveraar van Assyrië, en het begin van de regering van Assoer-resh-ishi I, de vader van Tiglath-Pileser I, weer een grote veroveraar na een periode van verzwakking van Assyrië. Volgens de gangbare chronologie liggen er tussen de dood van Toekoelti-Ninoerta I en de vader van Tiglath-Pileser I ca. 65 jaren. Uit deze periode kennen we de namen van minstens zeven koningen. Van drie van hen, Ninoerta-apil-ekoer, Assoerdan I en Ninoerta-Toekoelti-Assoer gaat het om *grootvader, zoon*

en kleinzoon, dus drie generaties. De bekende koning Assoer-oeballit I - de vijfde generatie voor Toekoelti-Ninoerta I - moet in dezelfde tijd geplaatst worden als Amenhotep IV van Egypte, omdat hij correspondeerde met deze farao. Hij overleefde hem nog jaren.¹ Als de regeerdata van beide correspondenten met de uit het boek van James c.s. bekende ca. 250 jaar verschoven worden, dient Assoer-oeballit I gedateerd te worden van ca. 1105-1070 v.C. Als James c.s. het begin van de regering van Tiglath-Pileser I dateren in ca. 1010 (C.o.D. p. 303) moeten ze het begin van de regeringstijd van diens vader dateren in 1027 v.C. In hun chronologie blijven er dan tussen 1070 v.C. en 1027 v.C. slechts ca. 45 jaar over. In de periode na de dood van Assoer-oeballit, ca. 1070 v.C., hebben *achtereenvolgens* zijn nakomelingen en opvolgers Enlil-nirari, Arik den Iloe, Adad-nirari I, Salmanassar I en Toekoelti-Ninoerta I geregeerd. Uit inscripties weten we dat het hier gaat om vijf generaties van vader op zoon. Daarna komt nog de eerste duistere periode na Toekoelti-Ninoerta I met zeven koningen waarvan het bij drie gaat om drie generaties, aannemend dat alle vier andere koningen gelijktijdig regerende vorsten zouden zijn.

Dat sommige koningen gelijktijdig regeerden, waardoor men de totale tijd sterk zou kunnen inkorten, is mogelijk. Thijs wil die mogelijkheid ook benutten bij de vijf koningen na Assoer-Oeballit I tot en met Toekoelti-Ninoerta. Dat is echter uitgesloten. Uit een bouwinscriptie op steen, waarin Toekoelti-Ninoerta I zijn veroveringen beschrijft, blijkt dat Salmanasser I zijn vader is en Adad-nirari I zijn grootvader. Deze tekst werd in 1989 gepubliceerd.² Adad-nirari I noemt in een inscriptie Arikden-iloë als zijn vader.³ Hij noemt in een andere inscriptie Enlil-nirari zijn grootvader. Uit een brief van Enlil-nirari blijkt dat hij een zoon is van Assoer-oeballit.⁴ Er zijn dus vijf generaties van Assoer-oeballit tot Toekoelti-Ninoerta I. Thijs gaf in een gesprek met mij toe deze bronnen niet te kennen! Zijn visie op deze periode uit de Assyrische chronologie kan dan ook niet serieus genomen worden.

Uit bronnen weten we ook dat de vijf koningen na Assoer-oeballit I in totaal 122 jaar regeerden.⁵ Dat is al veel langer dan de ca. 45 jaar die James c.s. in hun chronologie beschikbaar hebben. Na Toekoelti-Ninoerta I moeten we in ieder geval nog koningen uit drie generaties dateren. In totaal is er dus na de dood van Assoer-oeballit I en het begin van de regering van de vader

van Tiglath-Pileser I minstens sprake van acht generaties waarvoor in de chronologie van James ca. 45 jaar beschikbaar zijn!

Wie gelooft dat men acht generaties kan dateren in 45 jaar? Duidelijk is hoe volslagen onzinnig de chronologie van James c.s. is en hoe zwak de reactie van Thijs is.

Klakkeloos afgaand op James c.s. stelt Thijs dat ik vergeet te vermelden dat in Timna, het oude kopermijngebied ten noorden van de Golf van Aqaba, "geen vondsten zijn gedaan uit de tijd van het einde van de 19e dynastie." Opnieuw slaat Thijs de plank mis. Als hij zich verdiept had in literatuur over de uitgebreide archeologische onderzoeken in Timna had hij geweten dat daar ook cartouches gevonden zijn van farao's tot het einde van de 19e dynastie. Dat werd al in 1978 gepubliceerd in een artikel van de hand van Suzanne Singer. Ze maakte er melding van dat in Timna al meer dan 11.000 Egyptische votief-voorwerpen gevonden waren, die wijzen op een sterke Egyptische aanwezigheid.⁶ Thijs gaf in het gesprek met mij toe dat hij de boeken over Timna van B. Rothenberg, die daar gedurende ruim 25 jaar uitvoerig onderzoek heeft gedaan, niet gelezen heeft. Wie iets zinnigs over Timna wil schrijven, kan die boeken niet ongelezen laten. In zijn boek *The Egyptian mining temple at Timna* (Londen 1988) maakt Rothenberg melding van cartouches van farao's uit het einde van de 19e dynastie, zoals een cartouche van Seti II en van Twosret (de laatste farao van de 19e dynastie).⁷ De Egyptische periode in Timna loopt van Seti I tot en met Ramses V. Volgens de chronologie van James c.s. zou dat zijn van ca. 1045-895 v.C. In deze periode ontbreken er in Timna alleen cartouches van drie farao's die *zeer kort* en *niet aansluitend* regeerden: Amenmesse, Ramses Sipta en Setnachte. Hoe kan Salomo - ca. 970-930 v.C. - dan in de tijd dat de Egyptenaren in Timna zaten daar kopermijnen geëxploiteerd hebben, afgezien van het feit dat de chronologie van James c.s. totaal onjuist is? Volgens James c.s. zouden de kopermijnen aan het eind van de 19e dynastie niet in Egyptische maar in Palestijnse handen geweest zijn en in het begin van de 20e dynastie weer in Egyptische handen gekomen zijn. Alleen als men het nieuwste boek van Rothenberg niet gelezen heeft, kan men zo iets beweren.

In een uitvoerig artikel in de *Cambridge Archaeological Journal*, (jaargang 1 no. 1) heeft prof. K.A. Kitchen, één van de bekendste deskundigen inzake de Egyptische chro-

nologie, de onhoudbaarheid van de chronologie van James c.s. aangetoond.

Hij noemde duidelijke argumenten tegen een inkorting van de Egyptische chronologie voor de Derde Tussenperiode, het centrale uitgangspunt van het boek. Gezien de beperkte ruimte die de redactie beschikbaar wil stellen voor deze repliek is het niet mogelijk hierop en op tal van andere onjuiste beweringen van Thijs verder in te gaan. In een documentatie met als titel *Argumenten tegen de chronologie van James c.s. inzake het Oude Nabije Oosten* zal daarop uitvoeriger ingegaan worden. Daarin is ook een uitgebreide literatuurlijst met recente boeken en artikelen over de chronologie van het Oude Nabije Oosten opgenomen.

In een Naschrift doet de heer Thijs nog een aanval op mijn brochure waarin de *onhoudbaarheid van de chronologie van Velikovsky* aangetoond wordt en het meermalen voorkomen van vervalsing van bronnen in zijn boeken gesignaleerd wordt. Velikovsky - noch historicus noch archeoloog, maar psychiater - deed al veel eerder dan James c.s. een poging om de juistheid van de gebruikelijke chronologie van het Oude Nabije Oosten te betwisten. Wil Thijs zich zowel als verdediger van de chronologie van Velikovsky als van die van James c.s. opwerpen? Velikovsky dateerde Thoetmoses III van 949-895 v.C., James c.s. van ca. 1030-965 v.C. Velikovsky dateerde Ramses II van 609-568 v.C., James c.s. van ca. 1205-1175 v.C. Zo kunnen we doorgaan met het vermelden van de verschillende dateringen die getuigen van grote discrepanties tussen de beide chronologieën. Welke verdedigt Thijs nu eigenlijk en hoe dateert hij de voor de chronologie zeer belangrijke *Amarnabrieven*? Op deze door mij aan hem herhaaldelijk gestelde vraag wilde hij geen antwoord geven! Wie recente bronnen raadpleegt, waarvan er vele genoemd worden in mijn brochure over de chronologie van Velikovsky, kan zelf constateren dat beide alternatieve chronologieën onhoudbare pogingen zijn om de juistheid van de gebruikelijke chronologie te betwisten.

Docenten geschiedenis kunnen met een gerust hart de boeken over het Oude Nabije Oosten blijven gebruiken. De pogingen om een totale revolutie te veroorzaken in de structuur van de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten zijn te wijten aan gebrek aan kennis van recente literatuur. Het is nuttig als men zelf de complete citaten uit de bronnen kan nalezen in de documentatie,

omdat die bronnen niet zo gemakkelijk toegankelijk zijn.

De documentatie met uitvoerige argumenten tegen diens beweringen inzake de chronologie van James c.s. kan besteld worden voor f 5,- o.v.v. argumenten tegen James c.s. De brochure waarin de herziene chronologie van Velikovsky met vele argumenten en verwijzing naar bronnen wordt behandeld, kan besteld worden voor f 5,- o.v.v. brochure Velikovsky, over te maken op girorekening 5.245.840 van Stichting voor Documentatie te Amersfoort.

Noten

1. C. Kühne, 'Die Chronologie der internationalen Korrespondenz von El-Amarna', *AOAT* 17, Neukirchen 1973, p. 77-83.
2. M. Görg, *Beiträge zur Zeitgeschichte der Anfänge Israels* (Wiesbaden 1989) p. 202-217 en A.K. Grayson, *Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Period* vol. I, Assyrian Rulers of the third and second Millennium BC (Toronto 1987) p. 231 e.v.
3. E. Cassin, in: *Fischer Weltgeschichte, Die Altorientalischen Reiche*, Band II (Frankfurt 1987) p. 79.
4. Idem, p. 27.
5. R. Borger, *Archiv für Orientforschung*, Band XVIII, p. 370.
6. S. Singer, 'From these hills', in: *Biblical Archaeology Review*, juni 1978, p. 17-25.
7. B. Rothenberg, *The Egyptian mining temple at Timna* (Londen 1988) p. 145.

Teacher Exchange Scheme

Als uw school actief wil worden op het gebied van internationalisering bestaat de mogelijkheid om via het Teacher Exchange Scheme contacten te leggen met collega's en scholen in andere EG-landen.

Een docent kan drie of vier weken een uitwisseling aangaan en daarvoor een beurs aanvragen tot f3400,-.

U kunt een aanvraagformulier (het TES-formulier) en verdere informatie krijgen bij het CEVNO, Nassauplein 8, 1815 GM, tel. 072-118502. (Dit geldt niet voor talendocenten, die al via LINGUA uitgewisseld kunnen worden.)

Europa op school

Nascholingscursus van de RU Leiden

Wanneer u dit nummer van KLEIO leest is de cursus al begonnen, de eerste bijeenkomst was op 29 maart. Maar u kunt zich nog aansluiten bij de cursus. Er zijn vier avond-bijeenkomsten op 26 april, 10 mei, 17 mei, 24 mei en op 15 juni is er een afsluitende workshop. Daarvoor van 7 t/m 11 juni was u op studiereis naar Luxemburg en Brussel.

Het doel van de cursus is verdieping van de kennis en inzichten met betrekking tot de Europese samenwerking en integratie en initiatie van de behandeling ervan in de klas.

Voor verdere inhoudelijke informatie kunt u terecht bij de cursuscoördinator drs. P.A. van Tilburg, tel. 071-274568.

De totale kosten bedragen dankzij een PLATO-beurs f550,-, exclusief een slotdiner op de laatste dag.

Cappadocië

De Interscholaire Vaksectie Geschiedenis en Staatsinrichting van de vereniging OMO organiseert in de herfstvakantie van 1993 een 10-daagse studiereis naar Cappadocië, Turkije.

Vanuit Ankara maakt u een rondreis, zie ook het kaartje, waarbij u een aantal belangrijke plaatsen bezoekt.

Reissom: vanaf f1850,-.

Inlichtingen:
N. Stam, Kortenaerstraat
5, 5102 BV Dongen. Tel.
01623-20856.

KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

De Kleiokrante is een rubriek voor mededelingen en nieuwtjes. Berichten van het VGN-bestuur en van de commissies, aankondigingen van conferenties en tentoonstellingen speciaal voor docenten, nieuw lesmateriaal en ingezonden brieven vinden daar hun plaats. In verband met de beschikbare plaatsruimte en het aanbod kan het een en ander enigszins ingekort worden.

Stuur de berichten naar de eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.

De uiterste inleverdata zijn voor:

nummer 4, mei, 12 april;

nummer 5, juni, 10 mei;

nummer 6, juli/aug., 14 juni;

nummer 7, september, 30 augustus.

Van deze data kan in noodgevallen wel eens afgeweken worden. Dus: heeft u een bericht dat echt nog mee moet, of ziet u aankomen dat u eigenlijk te laat bent, neem contact op met de eindredacteur! Tel. 03408-83576.

ERVAREN LERAAR

Na een verblijf van 17 jaar in Denemarken zoek ik nu een baan in het HBO/VO in Nederland.

Opleiding: drs. geschiedenis en internationale betrekkingen (RU Groningen 1971)
Bevoegdheid: 1e graads geschiedenis/staatsinrichting en maatschappijleer, cultuurgeschiedenis en educatie

Evaringsgebied: Europese Hogeschool, Internationaal Kursuscentrum, bedrijfsleven, EG, Volwasseneneducatie, Middelbare Economische Opleiding

Talenkennis: Zweeds, Noors, Deens, Engels, Duits.

Burgerlijke stand: gehuwd, 4 kinderen.

Ondergetekende is gaarne bereid om meer uitvoerige informatie te geven. Ook sta ik altijd klaar om een bezoek af te leggen op uw school.

Drs. Henk Hofma
Kobmandsgarden 17
4130 Viby Sj.
Danmark
Tel. 09 - 454 239 51 57

NAAR CHINA EN HONG KONG

REISSOM / WAT OMVAT ZE

Reissom vanaf: f 5745,-
en omvat o.a.:

- Swissair lijnvlucht A'dam-Beijing/Hong Kong-A'dam
- overnachting in middenklasse-hotels met bad, toilet en airco
- volpension in China (ontbijt/diner in het hotel, lunches en route)
- alle transfers in China/Hong Kong
- exkursies volgens programma o.l.v. Engelstalige gidsen
- entreegelden en vervoer in China/Hong Kong per vliegtuig, boot en bus
- diensten van een Nederlands sprekende begeleid(st)er

Op alle studiereizen is van toepassing:
WIE HET EERST KOMT, HET EERST MAALT!!!

PROGRAMMA

MA 18 EN DI 19-07-94 AMSTERDAM-BEIJING.	DI 02-08-94 GUILIN.
DI 19 T/M VR 22-07-94 BEIJING. BADALING. SBSANLING.	WO 03 EN DO 04-08-94 YANGSHUO.
ZA 23 T/M MA 25-07-94 XIAN. BANPO.	DO 04 T/M ZA 06-08-94 GUANGZHOU (KANTON). POSHAN.
DI 26 EN WO 27-07-94 HANGZHOU.	ZO 07 T/M WO 10-08-94 HONG KONG.
DO 28 EN VR 29-07-94 SUZHOU.	WO 10 EN DO 11-08-94 HONG KONG-AMSTERDAM.
ZA 30-07 T/M MA 01-08-94 SHANGHAI.	* Avondvlucht.

Zomer-
vakantie
1994

ma 18 juli t/m do 11 aug. '94
organisatie

interscholair vaksectie
**GESCHIEDENIS en
STAATSINRICHTING**
vereniging ons middelbaar onderwijs

swissair

VGN-leden
kunnen ook
hierop
inschrijven

Ja, ik ben geïnteresseerd in de reis naar China/ Hong Kong, stuur mij s.v.p. meer informatie.

GRANAADA & PARTNER

Naam: _____
Adres: _____
Woonplaats: _____
Tel.: _____

Bon of kopie in envelop sturen naar onderstaand adres.
N.J. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen.
Voor telefonische informatieaanvraag of inschrijving bel: Tel. 01623-20856

De nieuwe publikatie

.....

Instrumenten bij de invoering van de basisvorming geschiedenis en staatsinrichting

bestaat uit een stappenplan en checklists. Aan de hand van het stappenplan en de checklists kunt u de invoering van basisvorming voor geschiedenis en staatsinrichting binnen uw school plannen.

Met dit nieuwe produkt van het Instituut voor Leerplanontwikkeling SLO:

- toetst u uw huidige programma aan de kerndoelen;
- komt u tot een actieplan voor de sectie;
- inventariseert u de scholings- en nascholingsbehoeften van uw sectie;
- stimuleert u het overleg binnen uw sectie;
- beoordeelt u de huidige methode en kiest u eventueel een nieuwe;
- kunt u nieuwe collega's inwerken;
- schrijft u een vakwerkplan

.....

Instrumenten bij de invoering van de basisvorming geschiedenis en staatsinrichting daagt u bovendien uit na te denken over de vijf belangrijkste vernieuwingen van het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting:

1. Praktische toepassing
Leerinhouden selecteren op basis van maatschappelijke relevantie voor de leerling
2. Vaardigheden: historische benaderingswijzen en onderzoekend leren
Leerlingen maken kennis met historische benaderingswijzen en oefenen met historisch onderzoek
3. Staatsinrichting
Een belangrijk onderdeel van het vak in de basisvorming
4. Omgevingsonderwijs
De eigen omgeving van de leerling: een vast onderwerp van onderzoek
5. Milieugeschiedenis
Natuur en milieu als belangrijke aspecten van het vak geschiedenis en staatsinrichting

Instrumenten bij de invoering van basisvorming kost f 10,- (exclusief verzendkosten).

U kunt de publikatie telefonisch bestellen bij de afdeling verkoop van de SLO, telefoonnummer: 053 - 840 305.

U kunt echter ook de antwoordstrook in deze advertentie invullen en opsturen.

.....

Antwoordstrook

Ik bestel exempla(a)r(en) van de SLO-publikatie **Instrumenten bij de invoering van de basisvorming geschiedenis en staatsinrichting** à f 10,- per stuk.

Naam Plaats

Adres Datum

Postcode Handtekening

Instituut voor
Leerplanontwikkeling

In een envelop zonder postzegel opsturen naar:
Instituut voor Leerplanontwikkeling SLO,
Afdeling verkoop, Antwoordnummer 2041, 7500 VB Enschede.